

KATEDRA HISTORIE PEDAGOGICKÉ FAKULTY

BOHEMIAE
OCCIDENTALIS
HISTORICA

1/2018

Plzeň 2018

STUDIE

Vojenské dění ve Weidenu za třicetileté války

Jan Kilián

Abstract: This study, based on archival resources and chronicle of Jakob Schabner, will outline the course of the Thirty Years War in Weiden in the Upper Palatinate in its first part, focusing especially on the conquest of the city, on attempts at them, and on military stays and their aspects. In the second part, it will focus on the war experience of the local population and the struggle of the burghers with soldiers.

Key Words: the Thirty Year's War, Upper Palatinate, Weiden, Military History, Urban History

V Horní Falci, nedaleko česko-německých hranic za Českým lesem, leží město Weiden, které za třicetileté války sehrálo v regionu velmi důležitou úlohu, na niž bych rád v následujícím příspěvku upozornil. Lokalita u řeky Waldnaab byla osídlena jistě již před rokem 1000, ovšem první písemná zmínka o Weidenu pochází až z roku 1241 z listiny krále Konráda IV. Štaufského. Poloha na důležité obchodní křižovatce ze severu (od Magdeburku) na jih a od západu na východ, tj. z Říše do Čech, přinesla středověkému městu značný rozkvět, takže už počátkem 16. století měl mít Weiden přes dva tisíce obyvatel. Původně byl součástí wittelsbašského říšského panství Parkstein, které se v době, kdy v Čechách probíhaly husitské války, rozdělilo pod názvem Parkstein-Weiden mezi braniborské a falcké vládce. Braniborská část na začátku 16. století připadla vévodům falcko-neuburským a krátce před vypuknutím třicetileté války se stala součástí Falcka-Sulzbašska, druhá část patřila až do roku 1623 falckým kurfiřtům – naposledy Fridrichovi V., proslulému českému „zimmínu králi“.^{1]}

Zhruba od stejné doby, kdy se Fridrich ujal vlády v Horní Falci, můžeme ve Weidenu sledovat osudy Jakoba Schabnera, autora pozoruhodné kroniky, jejíž zápisy pro období třicetileté války byly hlavním podnětem k sepsání této studie. Schabner byl rodákem z Bärnau, hraničního města na půli cesty mezi Weidenem a Tachovem. Datum jeho narození není známo, pravděpodobná jsou 90. léta 16. století, známo není ani to, kdy přišel do Weidenu. Každopádně v roce 1614 v něm začal svou kariéru jako pomocník městského písaře a o devět let později ve městě pracoval jako „německý školmistr“. V prosinci téhož roku (1623) se výhodně oženil a získal jak městské právo, tak měšťanský dům a další nemovitosti. Majetkový vzestup mu usnadnil i vzestup sociální – od roku 1633 byl Schabner jedním z radních. V radě pak strávil dalších 37 let, z toho 26 jako purkmistr. V roce 1634 ovdověl, když mu žena zemřela na mor, oženil se poté ale ještě dvakrát a měl několik potomků. Zesnul v pozeňnaném věku 29. října 1671. Své kronikářské dílo, velmi narativní a stylisticky na vysoké úrovni, vedl od roku 1619 a dovedl do roku 1663.^{2]} Sledoval v něm podrobně osudy města Weidenu a jeho okolí za třicetileté války a po ní, leccos prozradil i o osudech svých.^{3]}

1] Weiden se příliš kvalitními zpracováními svých dějin zatím pyšnit nemůže, k dispozici jsou spíše jen vlastivědné nebo výroční brožury. Základní přehled poskytuje Konrad ACKERMANN, *Weiden. Tor und Brücke zu Böhmen*, Stuttgart 1992. Ještě stručněji také Gerhard REISS, *Ein Streifzug durch die Geschichte der Stadt Weiden in der Oberpfalz*, München 2016.

2] Hans WAGNER (Hg.), *Chronik des Weidener Bürgermeisters Jakob Schabner für die Jahre 1619–1663*, Weiden 1928, s. 4–5. Novějšího vydání se kronika bohužel zatím nedočkala.

3] K německému kronikářství za třicetileté války zvláště Benigna von KRUSENSTJERN, *Selbstzeugnisse*

V kombinaci s poměrně dobře dochovaným městským archivem, včetně spisového materiálu, jsou tak pro Weiden k dispozici více než solidní zdroje pro zpracování předsevzaté problematiky. Cílem ale nebude sledovat fungování městského organismu, jeho sociální proměny, ani dopad války na městské hospodářství či jistě zajímavou náboženskou tematiku,⁴¹ zaměřím se výhradně na válečný prožitek tohoto hornofalckého města, na jeho vojenskou zátěž a na potýkání se weidenských obyvatel s vojenským živlem tak, jak se zrcadlí především v Schabnerově kronice.

Horní Falc a třicetiletá válka

V obou Falcích vládl od smrti svého stejnojmenného otce v roce 1610 kurfiřt Fridrich V., zpočátku kvůli své nezletilosti pod poručenskou kuratelou, samostatné vlády se ujal v roce 1614 a následujícího léta přijal holdování v hornofalckých městech.⁵¹ Na východ od nich, v sousedním Českém království, se tehdy již začala vyostřovat situace mezi dominantními nekatolíky a méně početnými, nicméně mocnými a Habsburky protěžovanými katolíky. Tento střet vyústil na jaře 1618 ve třetí pražskou defenestraci a otevřený vojenský střet.⁶¹ Čeští stavové si nejprve zvolili direktorskou vládu a po smrti císaře Matyáše (1619) odmítli přijmout již dříve zvoleného Ferdinanda II., sesadili jej z trůnu a za krále si zvolili kalvinistického kurfiřta Fridricha V., i s ohledem na to, že se jednalo o hlavu Unie a zetě anglického

der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Beschreibendes Verzeichnis, Berlin 1997. Viz ale také např. Helmut BRÄUER, *Stadtkronistik und städtische Gesellschaft: Über die Widerspiegelung sozialer Strukturen in der obersächsisch-lausitzischen Stadtkronistik der frühen Neuzeit*, Leipzig 2009 či některé výbory ze soudobých kronik: Hans JESSEN, *Der Dreißigjährige Krieg in Augenzeugenberichten*, München 1980 (4. vydání) či Hans MEDICK – Benjamin MARSCHKE, *Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents*, Boston – New York 2013.

41) K problematice dějin německých (a rakouských) měst za třicetileté války mj. Bernd ROECK, „*Als wollt die Welt schier brechen*“. *Eine Stadt im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges*, München 1991; Thomas WOLF, *Reichsstädte in Kriegszeiten*, Memmingen 1991; Tobias SCHÖNAUER, *Ingolstadt in der Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Soziale und wirtschaftliche Aspekte der Stadtgeschichte*, Ingolstadt 2007; Martin WILDGRUBER, *Die feste Stadt Wasserburg im Dreißigjährigen Krieg 1632–1634*, Wasserburg am Inn 1986; Robert STRITMATTER, *Die Stadt Basel während des Dreissigjährigen Krieges. Politik. Wirtschaft. Finanzen*, Bern 1977; Martin KNAUER – Sven TODE (Hg.), *Der Krieg vor den Toren. Hamburg im Dreißigjährigen Krieg 1618–1648*, Hamburg 2000; Werner EBERMEIER, *Landshut im Dreißigjährigen Krieg*, Landshut 2001; Kathrin WERNER, *Vorpommersche Städte entlang der Peene im Dreissigjährigen Krieg. Die Auswirkungen dieses Krieges auf das ökonomische, soziale und kulturelle Leben der Bewohner von Demmin, Loitz, Anklam, Wolgast und anderer Peenestädte I–II*, Greifswald 1996; Andreas WEIGL (Hg.), *Wien im Dreissigjährigen Krieg. Bevölkerung – Gesellschaft – Kultur – Konfession*, Wien – Köln – Weimar 2001; Philip TOBER, *Wismar im Dreißigjährigen Krieg 1627–1648. Untersuchungen zur Wirtschafts-, Bau- und Sozialgeschichte*, Berlin 2007 či Anja RIECK, *Frankfurt am Main unter schwedischer Besatzung 1631–1635. Reichsstadt – Repräsentationsort – Bündnisfestung*, Frankfurt am Main 2005. V českém prostředí Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2007 či Týž, *Kašperské Hory za třicetileté války*, Plzeň 2015.

51) K životním osudům Fridricha V. Falckého viz zvláště Brennan C. PURSELL, *The Winter King. Frederick V of the Palatinate and the Coming of the Thirty Years' War*, Aldershot 2003; Peter BILHÖFER, *Nicht gegen Ehre und Gewissen. Friedrich V., Kurfürst von der Pfalz – Winterkönig von Böhmen (1596–1632)*, Heidelberg 2004; Autorenkollektiv, *Der Winterkönig. Königlicher Glanz in Amberg*, Amberg 2004 nebo Jaroslav ČECHURA, *Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého*, Praha 2004. Za pozornost stojí ale také odlišně pojatá monografie Jana HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Praha 2010.

61) Podrobně Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1996 (3. vyd.). Nejnověji jsem tuto problematiku shrnul ve studii Jan KILIÁN, *Religiös-politische Unruhen in Böhmen und der (dritte) Prager Fenstersturz*, in: Robert Rebitsch (Hg.), 1618. Der Beginn des Dreissigjährigen Krieges, Wien – Köln – Weimar 2017, s. 149–168.

krále.^{7]} Fridrich přijetím české koruny vtáhl své země do rozpoutané třicetileté války, ačkoli v její první fázi do roku 1620 probíhaly střety pouze na území České koruny a Rakous.^{8]} I v Horní Falci se nicméně hned od roku 1619 verbovalo, což ovšem platilo také pro blízké bavorské državy, jelikož vévoda Maxmilián Bavorský, hlava katolické Ligy,^{9]} poskytoval svému habsburskému spojenci vydatnou pomoc. Falckému příbuznému sám nemohl přijít na jméno a na jeho kurfiřtskou hodnost si činil záslusk.^{10]}

Fridrich V. a čeští stavové utrpěli fatální porážku na Bílé hoře u Prahy v listopadu 1620 a falcký vládce, český „zimní král“ musel ze země uprchnout.^{11]} Rovněž návrat do Horní Falce už navždy zůstal jen jeho zbožným přáním. V Horní Falci (ale zrovna tak i v Čechách nebo v Kladsku) sice zatím ještě krátce zůstaly jemu věrné jednotky, složené i z anglických či skotských vojáků, poskytnutých anglickým králem, a za jeho zájmy tu válčil také žoldnéřský generál Mansfeld,^{12]} zřetelná převaha ovšem byla na ligisticko(bavorsko)-císařské straně.^{13]} Během let 1621–1622 hornofalcká města postupně kapitulovala, některá po tvrdém boji, a nakonec padl i rýnskofalcký Heidelberg coby Fridrichovo hlavní město a rezidence.^{14]} Falc i kurfiřtská hodnost byly předány Maxmiliánovi I. Bavorskému, který na svém nově získaném území zahájil rekatolizaci. Pro hornofalcká města se od nynějška měly stát každodenní realitou vojenské pobyty různě početných jednotek, logistických i císařských. Samotná Horní Falc byla anektována Bavorskem. To se ale netýkalo Weidenu, který se od roku 1623 stal součástí Falcka-Sulzbašska, v němž vládl Wolfgang Vilém Falcko-Neuburský, původně protestant, od roku 1613 ale katolík a spojenec (a současně i švagr) Maxmiliána I. Bavorského.^{15]} Po válečné stránce tu ovšem panoval po několik let klid, boje se odehrávaly daleko odsud – ve Slezsku, na Moravě, v severním Německu a Dánsku. Po pacifikaci Dánů a Mansfelda se zdálo, že císař, respektive jeho generalissimus Valdštejn, nemá soupeře.^{16]} Ale nebylo tomu tak.

7] Srovnej Magnus RÜDE, *England und Kurpfalz im werdenden Mächteuropa. Konfession – Dynastie – kulturelle Ausdrucksformen*, Stuttgart 2007.

8] Vedle již citované Petráňovy monografie (Staroměstská exekuce) viz také Hans STURMBERGER, *Aufstand in Böhmen. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges*, München 1959.

9] K ní Franziska NEUER-LANDFRIED, *Die Katholische Liga. Gründung, Neugründung und Organisation eines Sonderbundes 1608–1620*, Kallmünz in Oberpfalz 1968.

10] Maxmilián I. Bavorský se těší trvalému zájmu německé historiografie: Andreas KRAUS, *Maximilian I. Bayerns grosser Kurfürst*, Graz – Wien – Köln – Regensburg 1990; Kurt PFISTER, *Kurfürst Maximilian von Bayern und sein Jahrhundert*, München 1948 nebo Dieter ALBRECHT, *Die auswärtige Politik Maximilians von Bayern 1618–1635*, Göttingen 1962, ale i Helmut DOTTERWEICH, *Der junge Maximilian. Biographie eines bayerischen Prinzen*, München 1980.

11] Nejnověji Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013.

12] K němu Walter KRÜSSMANN, *Ernst von Mansfeld (1580–1626). Grafensohn, Söldnerführer, Kriegsunternehmer gegen Habsburg im Dreißigjährigen Krieg*, Berlin 2010.

13] Přehled o těchto bojích nově podal Radek FUKALA, *Konec zimního království a poslední ohniska odporu*, České Budějovice 2016.

14] Srovnej Annette FRESE, *Der Winterkönig. Heidelberg zwischen höfischer Pracht und Dreißigjährigem Krieg*, Remshalden 2004.

15] K pozoruhodné postavě Wolfganga Viléma Falcko-Neuburského (1578–1653) zvláště Josef BREITENBACH, *Aktenstücke zur Geschichte des Pfalzgrafen Wolfgang Wilhelm von Neuburg. Zugleich ein Beitrag zur pfalzneuburgischen Unionspolitik und zur Geschichte des Erstgeburtsrechts in den deutschen Fürstenhäusern*, München 1896. V přehledu *Allgemeine Deutsche Biographie* 44, Leipzig 1898, s. 87–116 (autorem hesla je opět J. Breitenbach).

16] K Valdštejnovi existuje již bezpočetná literatura, výběrově jen: Josef JANÁČEK, *Valdštejn a jeho doba*, Praha 1978; Josef KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630. Historie 1. generalátu*, Praha 1999; Týž, *Valdštejnův konec. Historie 2. generalátu. 1631–1634*, Praha 2001; Josef POLIŠENSKÝ – Josef KOLL-

V roce 1630 se na ostrově Usedom vylodil švédský král Gustav II. Adolf, spojil se s německými protestantskými stavy a rychlými kroky postupoval na jih.^{17]} Ačkoli se Švédové v hornofalckých městech hned tak neobjevili, objevil se v nich v souvislosti s jejich úspěchy neklid a odpor proti bavorskému kurfiřtovi.^{18]} Švédský král se v roce 1632 střetl s Valdštejnem u Norimberka,^{19]} aby posléze zamířil do Saska, kde posléze svedl s Valdštejnem pro sebe osudovou bitvu v Lützen. Ovšem již od Norimberka vyrážely švédské oddíly do okolí a některé pevnosti a města v Horní Falci se jim podařilo během roku 1632 dočasně opanovat. Navíc na podzim téhož roku k Dunaji pronikl Bernard Sasko-Výmarský, dobyl Řezno, Straubing aj. a jeho muži pravidelně vyráželi do Horní Falce na lup. Ve spojení s Výmarským i jinými protivníky Bavorů Švédové ohrožovali nebo dobývali další zdejší města, než byli v roce 1635 na dlouhou dobu z oblasti vytlačeni císařskou armádou. Po porážkách u Řezna a u Nördlingenu^{20]} se protihabsburský boj znovu hroutil, Sasové, Branibři, ale třeba i říšské město Norimberk uzavřeli s císařem pražský mír (1635).^{21]} Jen otevřené vystoupení katolické Francie proti Habsburkům zachránilo protestantskou věc a Švédy, jimž docházely síly.

Po několik dalších let se znovu bojovalo daleko od Horní Falce, ve Francii a na západě Říše, v severním Německu. Vrchní císařský velitel Gallas ale v roce 1638 nedokázal na severu obstát v konfrontaci se švédským generálem Janem Banérem a ustoupil až do Čech – se Švédy v patách.^{22]} Ti v českých zemích napáchali mnoho škod a v roce 1640 se odhodlali k velmi smělému kroku: zaútočit na právě zasedající říšský sněm v Řezně a pokusit se zajmout císaře Ferdinanda III. To se Banérovi sice nepodařilo,^{23]} ale při zpáteční cestě přes Horní Falc obsadil řadu zdejších měst, některé i bez boje (velitel Chamu byl za kapitulaci posléze popraven^{24]}). Dlouho se zde nicméně udržet nemohl a na jaře 1641 se stáhl zpět do Čech. Totéž nestihl jeho oddíl pod velením E. Slangeho, který byl obklíčen v Neunburgu vorm Wald a po tvrdém boji byl donucen ke kapitulaci.^{25]} Závěr třicetileté války pro Horní Falc již tak hektický nebyl, Švédové se zde objevovali spíše sporadicky (1645, 1647, 1648) a k větším bojovým akcím tu již nedošlo, ale některá města byla Švédy obsazena.^{26]} A právě

MANN, *Valdštejn. Ani císař, ani král*, Praha 1995; Zdeněk KALISTA, *Valdštejn. Historie odcizení a snu*, Praha 2012; Golo MANN, *Wallenstein I–III*, Frankfurt am Main 1971–1974 či Robert REBITSCH, *Wallenstein. Biografie eines Machtmenschen*, Wien – Köln – Weimar 2010 (v českém překladu České Budějovice 2014).

17] Ke Gustavu II. Adolfovi Michael ROBERTS, *Gustavus Adolfus I–II*, London 1953–1958; Günter BARUDIO, *Gustav Adolf der Grosse*, Frankfurt am Main 1982; Dieter ALBRECHT, *Richelieu, Gustav Adolf und das Reich*, München – Wien 1959 a zvláště Jörg-Peter FINDEISEN, *Gustav Adolf II. von Schweden. Der Eroberer aus dem Norden*, Graz – Wien – Köln am Rhein 1996.

18] Např. v Neunburgu vorm Wald. Viz Theo MÄNNER – Karl-Heinz PROBST, *1000 Jahre. Neunburg vorm Wald, 1017 bis 2017*, Neunburg vorm Wald 2017, s. 66.

19] Podrobně Helmut MAHR, *Wallenstein vor Nürnberg 1632*, Neustadt an der Aisch 1982.

20] Monograficky k této zlomové bitvě Peter ENGERISSER – Pavel HRNČIŘÍK, *Nördlingen 1634. Die Schlacht bei Nördlingen – Wendepunkt des Dreißigjährigen Krieges*, Weißenstadt 2009.

21] Katrin BAUER, *Von Pirna nach Prag. Die Entstehungsgeschichte des Prager Friedens von 1635*, Saarbrücken 2011.

22] Robert REBITSCH, *Matyáš Gallas (1588–1647). Císařský generál a Valdštejnův „dědic“*, Praha 2013, s. 124–131.

23] Srovnej Lothar HÖBELT, *Ferdinand III. (1608–1657). Mírový císař proti vůli*, České Budějovice 2015, s. 192–198 (=kapitola Poslední úder báječného Švéda). Viz též Kathrin BIEROTHER, *Der Regensburger Reichstag von 1640/1641*, Kallmünz 1971.

24] Johann BRUNNER, *Geschichte der Stadt Cham*, Cham 1919, s. 89.

25] T. MÄNNER – K.-H. PROBST, *1000 Jahre*, s. 67.

26] Např. Neumarkt. Karl RIED, *Neumarkt in der Oberpfalz. Eine quellenmäßige Geschichte der Stadt*

Weiden se tehdy stal švédskou oporou v oblasti. Vestfálský mír v roce 1648 jen potvrdil hornofalcký status quo – zatímco Rýnská Falc se vrátila potomkům Fridricha V., Horní Falc zůstala již trvale državou Maxmiliána Bavorského a jeho následovníků, Weiden zůstal falcko-neuburským.^{27]} Poslední Švédové odsud odešli ale až v roce 1650.^{28]}

Weiden ve víru válečného dění

Weidenští jistě s napětím sledovali politické a válečné dění v sousedním Českém království, až do bělohorské bitvy se jich nicméně tyto události bezprostředně nedotkly, ačkoli není vyloučeno, že někteří z místních se mohli do války aktivně zapojit již tehdy.^{29]} Po potlačení českého stavovského povstání se ale válka přesunula do kmenových držav Fridricha Falckého, přičemž v Horní Falci zájmy neúspěšného „zimního“ krále hájil Arnošt z Mansfeldu. Jeho důstojníci na jaře 1621 císaři vydali západočeskou Plzeň, hlavní mansfeldskou pevnost od podzimu 1618,^{30]} a sám Mansfeld se stáhl právě do oblasti kolem Weiden. Město už nicméně bylo obsazeno bavorskými jednotkami,^{31]} takže když se jedna z Mansfeldových partají v jeho blízkosti zmocnila několika kusů dobytka (resp. krav), dostala se do střetu s tamní posádkou. Bavoři ale při tomto výpadu neuspěli, vrátili se zpět bez krav i bez dvou mužů, kteří při šarvátkě s nepřitelem padli. Ani sympatie kronikáře Schabnera si Mansfeld rozhodně nezískal, jeho muži podle jeho slov v kraji „so übel gehauset, daß Niemand zu Haus wohnen und bleiben können“.^{32]} V květnu 1622 do města dorazila císařská armáda, údajně na 10.000 mužů, hlavně Španělů. Přenocovali na předměstí, ve stodolách a zahradách. Město mělo být tehdy ve velkém nebezpečí, ale díky píli měšťanů a včasné a dostatečně dodanému proviantu obstálo.^{33]} Vévodská vláda v Neuburgu a Sulzbachu si už ale žárlivě střežila svá práva nad Weidenem, který měl být vzápětí přičleněn k sulzbašské doméně Wolfganga Viléma Falcko-Neuburského, a přísně Weidenským zakázala holdování císařskému komisaři.^{34]} Schabnera tehdy mimořádně zaujaly zvláště dvě jednotky, a to vévody holštýnského a Františka Albrechta Sasko-Lauenburského, které podle něj patřily k tak pěkným vojenským oddílům, že podobné nebyly hned tak ke spatření – měly krásné velké koně, zdobnou zbroj, pistole, oděvy, hudební nástroje aj.^{35]} V průběhu dalších let

Neumarkt, Neumarkt in der Oberpfalz 1960, s. 107.

27] Srovnej Fritz DICKMANN, *Der Westfälische Friede*, Münster 1959; Helmut LAHRKAMP, *Dreißigjähriger Krieg und Westfälischer Frieden*, Münster 1998 nebo Gerhard IMMLER, *Kurfürst Maximilian I. und der Westfälische Friedenskongress. Die bayerische auswärtige Politik von 1644 bis zum Ulmer Waffenstillstand*, Münster 1992.

28] K událostem po vestfálském míru a k finančnímu vypořádání se Švédy podrobně Antje OSCHMANN, *Der Nürnberger Exekutionstag 1649–1650. Das Ende des Dreißigjährigen Krieges in Deutschland*, Münster 1991.

29] Konkrétní případy jsou známy z jiných hornofalckých měst, z Nabburgu a Neumarktu. Nabburský tesař Hans Richter padl v bitvě na Bílé hoře (Stadtarchiv Nabburg, Ratsprotokolle, Band 47, fol. 311) a neumarktský pekařský tovaryš Martin Seitz zemřel během bojů v Čechách ještě dříve, a to ve vojenském ležení u Pelhřimova na uherskou nemoc (K. RIED, *Neumarkt*, s. 55).

30] O tom podrobně Jaroslav DOUŠA, *Plzeň v letech 1618–1621. K postavení a vývoji města v době českého stavovského povstání*, Folia Historica Bohemica 8, 1985, s. 157–209.

31] Srovnej Stadtarchiv Weiden, Akten, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 119 – Nařízení falckého místodržícího v Amberku, knížete Kristiána z Anhaltu, městu Weiden k porovnání se s bavorským kvartýrmistrem, 1621.

32] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 11–16; uvedený citát je na s. 11.

33] Tamtéž, s. 19.

34] Stadtarchiv Weiden, Akten, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 120 (1622).

35] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 20.

už žádní další vojáci zdejšího kronikáře tolik nezaujali; nebo jej spíš veškeré nadšení postupně přešlo. Po válečné stránce tu byl sice klid, ale logistická a císařská vojska městem procházela prakticky neustále, což potvrzuje jak Schabner, tak spisový archivní materiál.^{36]}

Po začlenění Weidenu do sulzbašského vévodství zahájil jeho vládce v námi sledovaném městě, kde vedle nepočetných katolíků žili především luteráni a kalvinisté, násilnou rekatolizaci. Učinil tak ostatně i v samotném Sulzbachu, kde pak následně musel potlačit ozbrojený odpor svého mladšího bratra Augusta, který na rozdíl od Wolfganga Viléma ke katolictví nekonvertoval a zůstal věrný luterské víře. August (i sulzbašští nekatolíci) byl sice poražen, ale přidal se posléze ke Švédům a v bojích pokračoval.^{37]} Provedení rekatolizace dostal ve Weidenu, stejně jako v Sulzbachu, na starost vévodův vicekancléř Simon von Labrique, pomáhal mu světicí biskup z Řezna a také jezuité. Do města dorazilo z Řezna na tři sta mušketýrů, kteří pak strážili uzavřené brány a jejich úkolem bylo i zabránit případným nepokojům. Místní, včetně protestantských duchovních, byli svoláni na radnici a nařízena jim doba, do níž měli konvertovat, v opačném případě Weiden po jejím uplynutí opustit.^{38]} Město bylo současně Labriquem odzbrojeno, aby snad nespokojení měšťané nesašli ke zbraním.^{39]} Situace tedy nebyla nepodobná rekatolizaci v Čechách, ačkoli v nich se Habsburkové vypovídacími mandáty nejprve zbavili duchovních a až poté zaútočili na víru svých poddaných.^{40]} V počáteční fázi používali vedle prostředků mírnějších i ty násilné, včetně proslulých dragonád. K těm se ostatně uchýlil i Labrique, ačkoli pro námi sledovaný Weiden pro takové tvrzení nejsou doklady. Na chování vojáků pod velením Hanse Richtera, a zvláště na jeho hrozby si ovšem Weidenští Wolfgangu Vilémovi Falcko-Neuburskému trpce stěžovali.^{41]} Kolik tehdy proběhlo konverzí, nevíme, rekatolizace tu ale příliš úspěšná nebyla, což potvrdila hned následující léta.

Po válečné stránce byl v oblasti zatím stále klid. Ve Weidenu se střídaly pro tehdejší období tolik charakteristické pobyty vojenských oddílů, ať už šlo o jednotky logistické nebo císařské. Místní se tak mohli osobně seznámit i s Albrechtem z Valdštejna, jenž zde se svými muži pobyl několik dní při svém návratu z Říše v roce 1630.^{42]} Nedlouho poté byl císařem Ferdinandem II. na nátlak kurfiřtů (zvláště Maxmiliána I. Bavorského) z vrchního velení odvolán.^{43]} Na konci téhož roku, v němž se na severu Německa vylodil švédský král, do Weidenu dorazil velmi početný Sulzův pluk o síle ca 2500 mužů. Jejich pobyt byl pro měšťany náročný, protože tito muži se nechtěli spokojit jen se základními potravinami, žádali mnohem víc. Jen kronikáře Schabnera měli podle jeho vlastních slov

36] Viz např. Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 100 – „durchcuk“ Cnotových rejtarů, 1623/1626; či Nr. 101 – pobyt sboru vévody Františka Sasko-Lauenburského, 1626.

37] K tomu podrobněji Alfred ECKERT (Hg.), *Nordgauchronik von Johannes Braun, Pastor und Superintendent zu Bayreuth. Anno 1648. Pfalzgraf Christian August gewidmet*, Amberg 1993, zvláště s. 326–348. Viz též Adolf RANK, *Sulzbach im Zeichen der Gegenreformation (1627–1649). Verlauf und Fazit einer beschwerlichen Jesuitenmission*, Sulzbach-Rosenberg 2003; případně i Georg Christoph SACK, *Geschichte des Herzogthums Sulzbach nach seinen Staats- und Religions-Verhältnissen*, Leipzig 1847, s. 221–280.

38] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 24–28.

39] Stadtarchiv Weiden, Akten, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 131 – Odzbrojení města Weidenu skrze Neuburského komisaře Simona von Labrique za účelem rekatolizace města, 1627.

40] Nejnověji viz Howard LOUTHAN, *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011.

41] Stadtarchiv Weiden, Akten, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 132 – Stížnost Weidenských falckraběti, 1627.

42] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 29.

43] K okolnostem Valdštejnova odvolání např. J. KOLLMANN, *Valdštejn a evropská politika 1625–1630*, s. 377–384.

přijít na čtyřicet zlatých.^{44]} Jedním z důvodů, proč se vojáci ve Weidenu objevovali tak často, byl podle všeho i nedostatek mostů přes řeku – v roce 1632 tak právě proto, aby se procházející jednotky držely dále od města, měly být vybudovány dva mosty provizorní.^{45]} Ani to ale nijak nepomohlo, právě roky 1632–1633 patřily co do vojenského „ložírování“ ve Weidenu k těm nejnáročnějším. S ohledem na události v Říši, kdy Gustav II. Adolf již pronikl až k blízkému Norimberku, kde se střetl s Valdštejnem, znovu povoláním do čela císařské armády, je to pochopitelné.^{46]}

Nejprve se v červenci 1632 ve městě objevilo na dva tisíce Chorvatů císařského plukovníka Isolaniho, kteří do města vnikli násilím a zpočátku lidi vyháněli z domů a plenili, než se prý sám plukovník se šavlí v ruce vrhl mezi ně a zjednal pořádek. Mimochodem, kronikáře Schabnera velmi zaujalo, že Isolani neměl ani vousy, ani vlasy.^{47]} V září Weidenští uctili vínem a rybou v blízkosti pobývajícího císařského generála Matyáše Gallase, který ale patrně do jejich hradeb nezavítal. Naopak, proniknout do nich na začátku již dalšího roku chtěli přes Mikulášskou bránu Poláci v síle asi šesti set mužů, ale když za bránou uviděli měšťany připravené na obranu a byl jim zastřelen jeden kůň, odtáhli. Jen o pár dní později ovšem museli Weidenští chtít nechtě ubytovat dvě kompanie z pluku Václava Eusebia z Lobkovic pod velením španělského podplukovníka (nejvyššího lajtnanta) Lopeho de Girona.^{48]} Ten si tu počínal velmi svévolně a se svými rejтары vymáhal násilně kontribuci u zdejších purkmistrů a městského písaře. Jeho vojáci město stáli týdně přes šest set zlatých a zůstali tu drahý čas. Navíc sem mezitím přišla ještě další jednotka, polská. Od německých vojáků španělského důstojníka prý musela být oddělena, aby mezi nimi nedocházelo ke konfliktům. Jak to tehdy vypadalo ve weidenských domácnostech, si můžeme udělat představu díky Schabnerovu sdělení, že u něj samotného pobýval jeden polský šlechtic se třemi služebníky a čtyřmi koni. Jeho sousedé na tom stěželi byli o něco lépe. A, jak kronikář dále uvádí, s těmito Poláky si zdejší měšťané užili nejednu svízel, ve dne i v noci. Nejen, že každého měli stát mnoho desítek zlatých,^{49]} ještě svým nežádaným hostům museli líbat ruce jako pánům, aby ušli škodám a bití. Podle Schabnera se ani nedalo vypovědět, v jaké hrůze a strachu tehdy místní žili. Někteří pro jistotu odvezli své ženy a děti před Poláky na zámek Parkstein. Naštěstí ale k žádným vyloženým excesům ve městě nedošlo, což kronikář přičítal i jednání jednoho jezuitského pátera, který měl vliv na polské důstojníky. Kdy přesně polští vojáci z Weidenu odešli, není známo, každopádně už začátkem dubna sem z Amberku dorazilo padesát mušketýrů pod velením praporčíka Augustina Fritsche. Zůstali sice jen zhruba tři týdny (během nichž si vymohli kontribuci ve výši 137 zlatých a 16 krejcarů), ale Fritsch se do Weidenu později vrátil a usadil se tu.^{50]} Jeho náhrobní kámen se ve weidenském farním kostele dochoval do dnešních dnů. Někdy během uvedeného roku si ve městě císařský generál Arnošt Jiří ze Sparru „vypůjčil“ kurýrní koně a k jejich navrácení se příliš neměl.^{51]}

44] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 33.

45] Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 104 (rok 1632).

46] Srovnej Helmut MAHR, *Wallenstein vor Nürnberg 1632*, Neustadt an der Aisch 1982.

47] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 37. Postřeh o vizuální podobě Isolaniho ostatně koresponduje s jeho dobovými vyobrazeními. K němu např. Hermann HALLWICH, *Isolano, Johann Ludwig Graf*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 14, Leipzig 1881, s. 637–640.

48] Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 105 – kvartýrování, 1632–1633.

49] Viz také Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 149 – Rozkaz k dodání 56 věder piva a ovsa a 148 zlatých lobkovickému a polskému rejtarstvu, 1633; či tamtéž, Akten, Nr. 106 (zaopatření lobkovických rejtarů) a 108 (kontribuce pro Poláky).

50] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 37–43.

51] Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 144 – Prošba Weidenských císařskému generálovi

Mezi nejdůležitější spojení Švédů, kteří koncem roku 1632 přišli v bitvě u Lützenu o svého krále, se zatím vedle Sasů vypracovali Bernard Sasko-Výmarský^{52]} a falckrabě birkenfeldský,^{53]} jehož vojsku velel saský generálmajor Johann Vitzthum z Eckstädtu. Vévoda Bernard se svými muži postupoval během zahájené válečné kampaně roku 1633 na Řezno, které se mu podařilo v polovině června obsadit. U Weidenu došlo už o měsíc dříve k šarvátky mezi císařskými a nepřitelem, při níž padlo pět Chorvatů, posléze pohřbených na místním hřbitově.^{54]} Frekvence vojenských pobytů a průtahů v regionu se ještě navýšila, stejně jako kontribuční povinnosti měšťanů.^{55]} Po plucích Reinach a Gonzaga do Weidenu na zimu 1633/1634 zamířil císařský regiment hraběte Filipa z Pappenheimu.^{56]} Vojáků tu všude bylo tolik, že se jejich ubytování sotva kdo mohl vyhnout. Dokonce i parksteinskému rychtáři Hansi Zahnovi se je Weidenští pokusili vložit do domu, než dostali přísný zákaz od sulzbašské vlády jej takto zatěžovat.^{57]}

Švédové záhy prosluli svými zimními taženými, takže nikoho snad ani nemohlo příliš překvapit (tím spíš, že nepřítel sem pronikal už dříve a císařská posádka vypálila nebo strhla pro lepší obranu několik domů na předměstí^{58]}), když se Vitzthum se švédskými vojáky 6. února 1634 objevil před weidenskými hradbami a skrze svého mluvčího vyzval město ke kapitulaci. V tu dobu tu byl se zhruba třemi sty muži ale už jen nejvyšší strážmistr Bernhard Barrier, rodilý Lucemburčan, protože jeho nadřízený utekl v noci do Chebu. Barrier byl rozhodnut bránit město do posledního muže a švédského posla poslal zase zpět se zavázanými očima. Nepřítel poté zahájil útok. Svou dělostřeleckou palbu soustředil na starou část hradeb, podařilo se mu ji strhnout a jelikož vodní příkop tu byl zamrzlý, dal se snadno překonat. Barrier za této situace musel podepsat kapitulaci, tzv. akord, který znamenal, že císařští mohli bez újmy odejít.^{59]} Představitelé města následně požádali Vitzthuma o milost a ten ukázal příznivou tvář. Nechal se obdarovat různými vikuáliemi (a jistě i jinými dary), načež prohlásil, že Weiden hodlá ušetřit, protože z pověření švédské koruny jej opanoval s cílem navrátit ho kurfiřtovi falckému. Ve městě dokonce směl zůstat katolický kněz, jemuž se nicméně vojáci natolik vysmívali, že brzy odešel pryč. Nahradili ho protestantští kazatelé z vojska okupantů, rekatolizace byla přerušena, mnozí se znovu přihlásili ke své dřívější víře. Falckraběcí neuburský forstmistr Johann Koch, katolík, byl dokonce uvězněn kvůli podezření, že v době dobývání města Vitzthumem kontaktoval císařskou armádu.^{60]} Weidenští samozřejmě museli nepřátelské vojáky živit a stejně tak dát i výpalné, ačkoli nikoli původně požadovaných šest tisíc zlatých, nýbrž jen asi třetinu. I poté, co odsud hlavní Vitzthumova armáda odešla, zůstalo tu posádkou ca pět set mužů,

Arnoštovi Jiřímu ze Sparru o navrácení kurýrních koní, 1633.

52] K němu dosud nejobsáhleji Gustav DROYSEN, *Bernhard von Weimar I–II*, Leipzig 1885.

53] Panujícím falckrabětem z této vedlejší linie Wittelsbachů byl tehdy Jiří Vilém. Srovnej Klaus Eberhard WILD, *Zur Geschichte der Grafschaften Veldenz und Sponheim und der Birkenfelder Linien der pfälzischen Wittelsbacher*, Birkenfeld 1982 (=Mitteilungen des Vereins für Heimatkunde im Landkreis Birkenfeld 43).

54] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 45.

55] Viz např. Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 148 – Rozkaz válečného komisaře Zorna městu Weiden k dodání koňských ráci (porci), 1633.

56] Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 109 – Vyúčtování kontribuce pro pluky Reinach, Gonzaga a Pappenheim, 1633–1634.

57] Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 146 – Sulzbašská kancelář Weidenským, 1633.

58] Srovnej Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 112 – Stržení domů na předměstí a současně i rozdělení ubytovaných vojáků, 1634.

59] Srovnej Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 150 – Předání Weidenu Švédům, 1634.

60] Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 113 (r. 1634).

jejichž velitelé se ve městě chovali velmi svévolně a nedobře. Ani nemluvě o tom, že kvůli vylepšení obrany chtěli okupanti nechat strhnout nebo spálit několik městských (resp. předměstských) budov, mj. i špitál. Ačkoli šlo o nákladnou a vzcnou stavbu, skutečnou weidenskou chloubu, byl opravdu stržen. Tím to však neskončilo, pokračovala demolice většiny předměstí, při níž museli pomáhat i místní měšťané, za což si mohli odnést tesařské dřevo na topení, ostatní si brali a prodávali vojáci. Fortifikační práce kvůli blízkosti císařských probíhaly velmi hekticky a podle kronikáře Schabnera se jich účastnily i ženy vojáků a měšťané. Jedna z nových šancí měla být údajně postavena převážně ženami vojáků, takže posléze se o ní hovořilo jako o „Hurenschanz“.^{61]}

Čas plynul, boje zatím probíhaly jinde, zvláště u Řezna a Nördlingenu, jenže během léta 1634 do většiny hornofalckých měst, Weiden nevyjímaje, vstoupil jiný nepřítel, ještě nemilosrdnější než vojáci – mor. Od poloviny srpna do začátku listopadu, než s blížící se zimou začala epidemie ustupovat, zahubil dle Schabnerových slov na osmnáct set (!) osob, včetně třeba kronikářovy manželky i řady vojáků a jejich důstojníků.^{62]} Jakkoli se nám může zdát údaj nadhodnocený, je třeba si uvědomit, že ve městě tehdy kromě jeho stálých obyvatel pobývaly i stovky vojáků, jejich žen, dětí a služebníků, stejně jako nemálo venkovanů, kteří se za války často uchýlovali s pocitem relativního bezpečí do městských hradeb. Není vyloučeno, že weidenská populace se za této největší morové epidemie během války mohla snížit až o polovinu.^{63]}

Někteří z okupantů zahynuli i při šarvátkách s císařskými – i oni pak byli pohřbíváni na městském hřbitově. Ještě před propuknutím morové nákazy došlo 10. června k události, kdy při výpadu Švédů proti císařským měli místní měšťané pocit, že se bije na poplach kvůli odhánění jejich dobytka, a tak se vrhli ven po boku s vojáky. Několik jich při této akci zbytečně padlo, mj. i dva řezníci, jeden perníkář či jeden švec, dobří známí kronikáře Schabnera. Poté sice mezi oběma stranami proběhlo ještě několik šarvátek, ale v upomínku na tuto se v nich již žádní weidenští měšťané neangažovali. Ostatně, výpady se posléze omezily na minimum, protože posádku zdecimoval mor.^{64]}

Okupace trvala rok a čtvrt. V květnu 1635 město oblehl bavorský generál polní zbrojmistr Jáchym Kristián z Wahlu a po těžkém ostřelování po čtyřech dnech, 13. května, ho dobyl. I Bavorům se podařila zteč na slabém místě. Měšťané se po jejich průniku do hradeb v hrůze ukrývali do kostelů, někteří do různých skrýší ve svých domech, např. do žlabů a pod můstky přes potok. Ale ani to nepomohlo, protože vojáci měli světla a pochodně, většinu schovaných našli a bitím a týráním je donutili ukázat jim, kam skryli své cennosti. Plundrování dobytého města proběhlo ve velkém, nejeden voják si dle Schabnera přišel na kořist v mnoha stech zlatých. Nejlépe na tom byli v tomto směru tradičně důstojníci, kteří se obohatili v domech těch nejbohatších, na radnici (mj. i o sirotčí peníze) a na majetku předchozích okupantů. Na svou kořist si přišli ale i lidé ze sousedství, kteří se k dobyvatelům přidali, pacholci a sedláci, kteří vezli děla, stejně jako markytáni a další. Několik měšťanů na následky zranění zemřelo, zabito nebo těžce zraněno mělo být na pětáctyřicet švédských vojáků; ostatní se museli podřídit novému velení, tj. přejít do bavorského žoldu. Což byla ovšem zcela běžná praxe. Ani lidé hledající ochranu v kostelech se nezachránili:

61] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 48–60.

62] Tamtéž, s. 60.

63] K podobným číslům dospěl pro bavorský Wasserburg i M. WILDGRUBER, *Die feste Stadt Wasserburg*, s. 80. Wildgruber odhaduje oběti moru v roce 1634 na ca 500 obyvatel, což byla zhruba polovina městské populace.

64] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 60–65.

jeden mladý řemeslník byl zastřelen v chóru před oltářem, jeden ševcovský tovaryš v ambitu. Ve weidenských svatostáncích se tehdy mělo střílet jako na bojišti. Ženy vojáků je navíc zhanobily, patrně kálením a zneuctíváním soch a obrazů. Rodiče byli odděleni od dětí a nikdo prý nevěděl, zda jsou jejich blízcí naživu – tak i ovdovělý weidenský kronikář a jeho čtyři děti. Plundrování trvalo celých dvanáct hodin a většině měšťanů po něm neměl zůstat ani plášť a klobouk. Jen generál Wahl si údajně přišel na patnáct set zlatých.^{65]}

Poté bylo opět poněkud klidněji. Morem vylištěné a vojáky vylundrované město dostalo menší čas na oddech, když se hlavní bojové akce přesunuly daleko na západ a na sever. Weidenští ale museli uspokojit finanční požadavky hraběte Filipa Pappenheima, který k tomu zmocnil Bernharda Barriera^{66]} (jenž mimochodem v roce 1638 ve Weidenu zemřel a nalezl místo posledního odpočinku^{67]}), museli se podílet na pátrání po loupežících rejtarech, marodérech,^{68]} nebo vedle jiných zaopatřovat i pluk svého nedávného dobyvatele generála Wahla, včetně jeho početného trénu.^{69]}

S postupným přesunem válečných operací více na východ a na jih v souvislosti se švédským a francouzským tlakem následovaly od roku 1639 pobyty dalších císařských a bavorských jednotek, které Weiden stály nemalé peníze a námahu. Bavorský plukovník Andreas Kolb z Raindorfu tu zůstal od 1. ledna do 26. června 1639 a jeho pobyt Weidenské přišel na více než 13.700 zlatých, a to bez jídla a pití. Do zaopatření Kolbových mužů se přitom zapojili i obyvatelé z okolí.^{70]} Podplukovník z bavorského Goldova pluku (600 mužů, nepočítaje trén) hned od ledna 1641 začal kvůli švédské přítomnosti v regionu s důkladnou obnovou městských hradeb, v níž pokračoval přes celou zimu, nehledě na mráz.^{71]} Když se tehdy tvrdě bojovalo o nepříliš vzdálený Neunburg vorm Wald,^{72]} Weiden dodával spojencům kontribuce. Po druhé bitvě u Breitenfeldu roku 1642, v níž bylo císařské vojsko Švédy drtivě poraženo, byla weidenská posádka posílena na 270 mužů. Stále se jednalo o vojáky z Wahlova pluku – nejprve o jednotku pod velením nejvyššího strážmistra Geoga Geyera auf Holzen^{73]} a poté podplukovníka Wilhelma Wernera von Burghausen; prvním uvedenému se měsíčně dávalo za tzv. servicie 48 zlatých, druhému 50 (a kromě toho jako dar různé ryby). Odešli až koncem prosince 1642. Jenže vzápětí do Weidenu zase dorazily

65] Detailní popis dobytí města s uvedenými informacemi viz H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 67–70.

66] Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 154 – Zmocnění Filipa hraběte z Pappenheimu pro císařského nejvyššího strážmistra Bernharda Barriera ke vznesení jeho požadavků proti městu Weiden, 1635.

67] Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 167 – Zpráva zemského písaře Michaela Maiera o smrti a pohřbu nejvyššího strážmistra Bernharda Barriera ve Weidenu, 1638.

68] Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 158 – Rozkaz vlády v Amberku městu Weiden k pátrání po plundrujících rejtarech, 1636.

69] Viz Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 162 – Dotaz velitele Wahlovy plukovní bagáže (trénu) ohledně ve Weidenu zanechaných knechtů a žen z jeho pluku, 1638; Nr. 163 – Kvittance velitele Wahlova trénu pro Weiden ohledně kontribucí, 1638 či Nr. 166 – Prosa Weidenských vládě v Neuburgu, aby jim škody způsobené Wahlovým plukem byly nahrazeny od úřadů Floß a Vohenstrauß, 1638.

70] Srovnej Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 120 – Andreas Zepf, rychtář z blízké vsi, přenechává weidenská radě 150 aichtlů ovsu pro Kolbův pluk, 1639. Viz také tamtéž, Nr. 121 – Zaopatření Kolbova pluku, 1639.

71] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 71–75.

72] Bylo to v době, kdy se Banér po neúspěchu u Řezna stahoval přes Horní Falc do Čech a jednomu jeho oddílu pod velením E. Slangeho se ústup nezdařil a byl donucen se v březnu 1641 bránit ve městě Neunburg vorm Wald. Přesile armády vévody Leopolda Viléma nicméně nakonec podlehl. T. MÄNNER – K.-H. PROBST, *1000 Jahre*, s. 67.

73] Srovnej Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 177 – Jednání weidenské rady s Geogem Geyerem auf Holzen, nejvyšším strážmistrem Wahlova pluku, kvůli kontribucím, 1642; Nr. 180 – Dopis vice-doma Karla Arnošta hraběte ze Sulzu městu Weiden ohledně chování nejvyššího strážmistra Geoga Geyera, 1642.

čtyři pěší komanie z Horstova pluku pod velením podplukovníka Karla de Marimont.^{74]} Těm se mělo z města a z parksteinského okrsku dávat 4500 zlatých měsíčně, naštěstí pro Weidenské však tito vojáci odešli už po třech týdnech kvůli nepřátelskému vpádu do Frank. I tak zde ale zůstala poměrně silná jednotka, posílená o další muže. Vojáci tu byli prakticky po celý rok 1643 a zůstali až do jara (května) 1644. V případě zimního pobytu 1643/1644 se už však jednalo o hejtmana Michala Gräffa, opět z Wahlova pluku, který město nijak zvlášť nezatěžoval. Nestaral se příliš ani o fortifikační práce, jako spíš o svou zábavu a od měšťanů ani nechtěl peníze, spokojoval se se serviciemi. Na rozdíl od něj stál už další zimní pobyt, v délce pěti měsíců, rytmistra Adama Julia z Löwensteinu,^{75]} dle slov kronikáře Schabnera mladého udatného kavalíra, město kromě jídla a pití přes pět tisíc (!) zlatých. Jídlo a pití se prý muselo vojákům dávat, pokud chtěli mít lidi ve svých domech klid. Muži dalšího z příchozích, nejvyššího strážmistra Petera Haase, se měli skládat ze všech možných národností, ačkoli jich bylo jen kolem dvou set – Schabner vyjmenovává Němce, Italy, Francouze, Uhry, Chorvaty, ba dokonce i Řeky. Poté zde, asi již v roce 1645, pobyl i podplukovník Wilhelm Beltin (pro změnu holandského původu), ale jen krátce. Není divu, že někteří z místních obyvatel dostali pocit, že dále nemohou. V lednu 1645 tak weidenský radní Friedrich Weiß oznámil, že ačkoli je zde měšťanem šestnáctým rokem, nedokáže už vystát těžké vojenské zátěže a požádal o svolení k odchodu z města. Jeho kolegové mu domlouvali, že válka jistě brzy skončí a že mu bude ze strany města podle možností pomáháno, aby byl co nejvíce šetřen. (Na druhou stranu je faktem, že během 40. let 17. století do města přicházeli noví usadlíci a Weiden se zase postupně zalidňoval^{76]}).

Poté město mělo nějakou dobu od vojáků pokoj. I hlídky mohly být obsazovány měšťany. Na přelomu března a dubna 1645 přišel do Weidenu od nadřízených příkaz k likvidaci fortifikací, které byly přistavěny k hradbám a branám: jednalo se hlavně o palisády. Co za tím stálo, není známo, příkaz byl každopádně splněn. Od začátku prosince 1645 do konce května 1646, tedy po půl roku, zde byl na zimním kvartýru bavorský rytmistr Liborius Eber, a navíc se tu v únoru po příchodu z Čech dočasně, na osm dní, usídlilo velení hlavní bavorské armády v čele s generály Geleenem, Sperreuterem a Werthem.^{77]} Všichni byli zaopatřováni měšťanstvem a místní sousedy přišli na několik tisíc zlatých. A i když už byli v Sulzbachu a pak ještě jinde, museli jim Weidenští posílat různé vikuálie, nemluvě o tom, že svých dvacet koní, které k tomuto účelu poskytli, již nikdy neviděli.^{78]} I v plné válečné sezóně od března do září 1647 ve Weidenu pobýval celý jeden bavorský pluk, který prý „*chudé měšťanstvo*“ také hodně stál.^{79]}

74] K tomu Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 130 – Zaopatření Horstových oddílů, 1642 a Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 178 – Kvartýrní seznamy Horstova pluku ve Weidenu, 1642.

75] Srovnej Stadtarchiv Weiden, Akten, Nr. 135 – Zaopatření setniny z pluku Löwenstein, 1644 a Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 184 – Kvitance od rytmistra plukovníka Adama Julia z Löwensteinu ohledně kontribucí, 1644.

76] Jako zajímavý příklad lze uvést případ jednoho kaprála z bavorského Mercyho pluku, kterého do Weidenu v roce 1642 doporučil amberský radní Großschedl na místo hudebníka. Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 181 (určeno jezuitovi Ludwigu Murerovi).

77] Monograficky o Janovi z Werthu, který byl posléze v císařských službách a usídlil se na zámku v Benátkách nad Jizerou: Helmut LAHRKAMP, *Jan von Werth. Sein Leben nach archivalischen Quellenzeugnissen*, Köln am Rhein 1988; Willy Dieter OSTERBRAUCK, *Johann Reichsfreiherr von Werth. Chronik eines umstrittenen Volkshelden, 1591–1652*, Köln am Rhein 1992.

78] Wertha, vše 1647) a Stadtarchiv Weiden, IV. Abteilung: Akten, A–IA, Nr. 190 – Přidělení kvartýrů ve Weidenu, Flošu a Parksteinu skrze generálního kvartýrmistra Karla z Marimontu generálu polnímu maršálovi Geleenovi, 1647.

79] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 75–90.

Na začátku posledního válečného roku (1648) se ve Weidenu až do Velikonoc ubytoval bavorský plukovník Waldbott. Byl by tu jistě i déle, pokud by se před hradbami neobjevil švédský generál Hans Christoph Königsmarck s několika pluky rejtarů a dragounů. Bavorští důstojníci před ním rychle zmizeli, takže generál mohl bez odporu vjet do města. Ale nezdržoval se tu, pouze se zásobil a pokračoval do Chebu. Přes noc ve městě zůstala jen jedna jeho jednotka, aby dohlédla na transport zásob. Na Hromnice se sem Königsmarck zase vrátil – část jeho mužů tehdy přespala na předměstí, ve stodolách a ve vystavěných chýších. Po celém širokém okolí se Königsmarckovi muži sháněli po kontribucích a do města, které se stalo jejich důležitou základnou, svázeli peníze i zásoby. Z Weidenu zamířil Königsmarck do Čech, kde opanoval část Prahy (i tehdy se ale jeho muži znovu sháněli po zásobách až v Horní Falci).^{80]} Když pak nastal mír, poslal Königsmarck do Weidenu svému podřízenému příkaz, aby zde prodal veškeré shromážděné obilí, kterého bylo na 6000 aichtlů. Koupili ho movití měšťané, kteří ještě měli válce navzdory hotovost. Obilí bylo prodáno opravdu velmi levně, až mnohonásobně levněji, než jak se podle kronikáře Schabnera prodávalo třeba v Bavorsku kolem Landshutu, kde byla tehdy velká drahota,^{81]} a někteří weidenští měšťané si tím finančně velmi polepšili. Švédové v jejich městě zůstali až do srpna 1650, načež po uspokojení svých požadavků na norimberském exekučním sněmu, definitivně odešli z Weidenu i Horní Falce.^{82]}

Závěr

Město Weiden, stejně jako další hornofalcká města, bylo na rozdíl od českých zemí nebo třeba i Rakous třicetiletou válkou konfrontováno až od počátku 20. let 17. století. Tehdy bylo obsazeno bavorskou (ligistickou) armádou a posléze předáno švagrovi bavorského vévody Wolfgangu Vilémovi Falcko-Neuburskému, který ve Weidenu zahájil rekatolizaci. Region byl bojištěm jen krátce, než se Bavorům a jejich spojencům podařilo z Horní Falce vytlačit Mansfelda a další vojska věrná Fridrichovi Falckému. Poté sem válka zaznívala jen zdáli, nicméně pobyty různě početných bavorských nebo císařských oddílů se rovněž ve Weidenu staly každodenní tíživou realitou, zvláště pokud šlo o dlouhodobé zimní „kvartýry“. K nejnáročnějším létům náležely roky 1632 a 1633, kdy se válka opět přiblížila do bezprostředního sousedství města během švédsko-saských tažení do jižního Německa a útoku na Řezno. Pobyt vojáků ve Weidenu byl tehdy nepřetržitý. Zdejší posádka nedokázala začátkem roku 1634 odrazit útok velitele birkenfeldských sborů Johanna Vitzthuma z Eckstädtu a čestně kapitulovala. Vitzthum město ušetřil plenění, údajně proto, že je dobyl pro dědice Fridricha Falckého, spíše však z toho důvodu, že je hodlal využít jako svou základnu. Weiden si pak prožil rok a čtvrt trvajících okupaci, během níž se mnozí měšťané opět vrátili k protestantskému vyznání, do níž ale především fatálně zasáhla morová epidemie v létě a na podzim uvedeného roku. Zdecimovala jak městskou populaci (snad až o polovinu), tak zdejší vojenskou posádku. V květnu 1635 byl Weiden oblehnut, ostřelován a po

80] Ke švédskému obléhání Prahy zvláště Václav LÍVA, *Bouře nad Prahou aneb Švédové před Prahou a v Praze*, Praha 1948; Zdeněk HOJDA, *Boj o Prahu a závěr třicetileté války v Čechách*, Dějiny a současnost 20, č. 5, 1998, s. 11–18; Jan ŽUPANIČ, *Studentská legie roku 1648*, Historický obzor 9, č. 5–6, 1998, s. 98–101; Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001; Antonín RYBIČKA, *Měšťané a studující pražští roku 1648*, Praha 1870; Florio CREMONA, *Obléhání Prahy roku 1648*, Souvislosti 13, č. 3–4, 2002, s. 63–70.

81] K situaci v Landshutu za třicetileté války W. EBERMEIER, *Landshut im Dreißigjährigen Krieg*.

82] H. WAGNER (Hg.), *Chronik*, s. 91–94.

čtyřech dnech dobyt bavorským generálem Wahlem, který na rozdíl od Vitzthuma město vydal svým vojákům v plen, a to si tehdy prožilo svou nejhorší válečnou zkušenost. Domy byly vyloupeny, měšťané ztýráni, někteří v boji zabiti, chrámy zneuctěny. Poté vylidněný a vypleněný Weiden dostal přece jen prostor k částečné regeneraci, válka se opět přesunula jinam a ani zatížení vojenskými průtahy nebylo enormní. Zvýšilo se znovu až po několika letech, když se v Čechách a Horní Falci objevil Banér (1639–1641), ten se ale o Weiden ani nepokusil a město tak žilo dále ve vytrvalé symbióze s bavorsko-císařskými jednotkami. A to až do roku 1648, kdy zdejší posádka bez boje ustoupila Königsmarckovi, který si z Weidenu vytvořil svou důležitou regionální základnu a opustil jej až po saturování švédských požadavků v roce 1650.

Dění ve městě můžeme podrobně sledovat zvláště díky již editované kronice zdejšího purkmistra Jakoba Schabnera. Právě jeho zápisky nejlépe informují o potýkání se weidenských měšťanů s vojenským živlem (mimořádně barvitě jsou vyličený boje o město v letech 1634 a 1635), ale i o demografické ráně, kterou tu způsobil mor. Weidenský válečný prožitek se nijak zásadně nelišil od prožitků jiných měst, jež třicetiletá válka zasáhla. Místní byli vystaveni vysokým ekonomickým požadavkům své vlády, spojeneckých i nepřátelských vojsk, stejně jako individuálním a mnohdy přehnaným požadavkům jednotlivých vojáků a jejich důstojníků, v některých případech i fyzické agresí (o psychické zátěži ani nemluvě).^{83]} Měšťanské domácnosti byly nejednou vojáky doslova zahlceny.^{84]} Vojáci obec i měšťany okrádali, v roce 1635 je dokonce při dobytí města vyrabovali a několik místních povraždili. Rovněž ve Weidenu se tak postupně vyvíjely standardní obranné mechanismy urbánních komunit a strategie přežití.^{85]} Weidenští se stylizovali do podoby těžce postižených válečných obětí, „chudého měšťanstva“, jehož další zatěžování by vedlo k úplné destrukci lokální ekonomiky, k odchodu zdejších hospodářů jinam. To samozřejmě úřady nemohly brát na lehkou váhu. Rovněž mezi Weidenskými se ale našli jedinci, kteří na válce dokázali i vydělat, ačkoli jich stěží bylo mnoho. Že jim však finanční hotovost nechyběla, dokazuje nákup Švédy ve velkém rozprodávaných obilních zásob na konci války. I ve Weidenu ostatně byli tací, kteří s vojáky obchodovali a neštíteli se od nich kupovat ani očividně kradené zboží. Několik zdejších obyvatel se nechalo naverbovat k vojsku a prožilo válečná dobrodružství na válečných bojištích, naopak někteří vojáci se po válce, nebo i ještě během ní, ve městě usadili (jako poručík Fritsch či kaprál přijatý na místo hudebníka) a svůj na události bohatý život v něm dožili.

83] Srovnej Maren LORENZ, *Das Rad der Gewalt. Militär und Zivilbevölkerung in Norddeutschland nach dem Dreißigjährigen Krieg (1650–1700)*, Köln – Weimar – Wien 2007 či Jan KILIÁN, *Vojenské násilí ve městech za třicetileté války. Se zvláštním přihlédnutím k Plzeňsku*, Folia Historica Bohemica 29, č. 1, 2014, s. 5–29.

84] K aspektům soužití měšťana a vojáka viz zvláště Ralf PRÖVE, *Der Soldat in der „guten Bürgerstube“*. *Das frühneuzeitliche Einquartierungssystem und die sozioökonomischen Folgen*, in: Bernard R. Kroener – Ralf Pröve (Hg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der frühen Neuzeit*, Paderborn 1996, s. 191–219 a Jan KILIÁN, *Na kvartýře. K aspektům soužití mezi vojáky a měšťany za třicetileté války*, Historie a vojenství LXIII, 1/2014, s. 20–34.

85] Srovnej Jan KILIÁN, „...žalostivé stejskáni tak častých a nevypravitelných těžkostí a soužení vojenské-ho...“. *Obranné mechanismy mělnických obyvatel za třicetileté války*, Středočeský vlastivědný sborník – Muzeum a současnost 26, Roztoky u Prahy 2008, s. 10–26.

Military Affairs in Weiden in the Period of the Thirty Years' War

Summary

The town Weiden, as well as other towns from the Upper Palatinate, wasn't confronted with Thirty Years' War until beginning of the 3rd decade of 17th century, significantly later comparing to the Bohemian lands or Austria. At that time, the town was controlled by Bavarian (Ligistic) army, eventually handed over to the brother-in-law of Bavarian Duke Wolfgang Wilhelm of Pfalz-Neuburg, who launched recatholicism in Weiden. This region was battlefield just shortly, till the moment when Bavarians and their allies managed to forced out Mansfeld and other armed forces loyal to Frederick V. of the Palatinate. Afterwards this region was affected by this war just from afar, however stays of Bavarian or imperial troops of whatever size became burdensome everyday reality also in Weiden, particularly those long-term quartering in winter. Years 1632 and 1633 are considered to be the most difficult period, during this time the war again approached to the immediate proximity of the town within Swedish-Saxon campaigns to the South Germany and attacks on Regensburg. Soldiers were constantly staying in Weiden in those days. Nevertheless the local military presence didn't manage to fight off the attack of Johann Vitzthum of Eckstädt, commander of Birkenfeld corps, at the beginning of 1634, and honestly capitulated. Vitzthum saved the town from plundering, it is said that it was supposed to be captured for Frederick V., whereas more likely due to the fact that he planned to use it as his base. Weiden then experienced occupation that lasted one year and four months, during which many of citizens got back to protestant religion, and which was in the first place fatally affected by black death epidemic during the summer and autumn of that year. The epidemic decimated population of the town (supposedly one half), as well as local military presence. In May 1635 Weiden was besieged, cannonaded and conquered by Wahl, Bavarian general, after 4 days, therefore the town experienced its worst wartime in those days. Houses were robbed, citizens being tortured, some of them even killed in action, temples disgraced. Afterwards Weiden, deppopulated and plundered, got the opportunity for partial restoration, the war moved again to another place, and also the burden due to military passages wasn't enormous. The situation worsen again after a few years, when Banér (1639–1641) turned up in Bohemia and Upper Palatinate. Whereas he even didn't attempt to acquire Weiden, so the town continued being in a persistent symbiosis with Bavarian-Imperial troops. This situation lasted until 1648, when local garnison pulled back without fighting before Königsmarck, who established Weiden as his important regional base and he left the town once Swedish requirements were saturated in 1650.

Historické jádro Weidenu.
Foto Jan Kilián, 2018.

Náhrobní kámen Augustina Fritsche
ve farním kostele ve Weidenu.
Foto Jan Kilián, 2018.

Johann Wenzel Gallas. Einblicke in die Tätigkeit eines kaiserlichen Gesandten

Robert Rebitsch

Abstract: The article “Johann Wenzel Gallas – Einblicke in die Tätigkeit eines kaiserlicher Gesandten“ addresses the field of different activities of an imperial envoy during and after the War of the Spanish Succession. The topics reported from Gallas to Vienna illustrate on the one hand challenges in the coordination in a time of war and on the other hand problems between powers with different interests and different cultural background. This article informs about the relationship about the Holy Roman Empire, the Monarchia Austriaca, England/Great Britain and the Holy See.

Key words: Johann Wenzel Gallas; Imperial Diplomacy; War of the Spanish Succession; Habsburg-British Relations; Habsburg-Papals Relations

Johann Wenzel Gallas

Matthias des heyl. röm. reichs Graff Gallas zum schloß Kamp^{1]} und Freyenthurn, herr von Smirsitz, Reichenberg und Friedland, der röm. kay. Matt. würcklicher geheimer und Kriegs-rath, Camerer, Generalleutnant, Veldmarschalch und Obrister etc, lautete die Titulatur von Matthias Gallas auf einer selbst gezeichneten Urkunde zur Bestätigung der Privilegien und Rechte der Dorfherrschaften Friedlands.^{2]} Johann Wenzel Gallas^{3]} war der Enkel des in der Urkunde Genannten.^{4]} Matthias Gallas bekleidete im Dreißigjährigen Krieg für viele Jahre den Posten des Generalleutnants der kaiserlichen Armee. Für seine Rolle bei der Liquidierung Wallensteins wurde er von Kaiser Ferdinand II. reich belohnt (unter anderem mit der Herrschaft Friedland). Damit legte er den Grundstein für das Vermögen

1] Das Schloss Campo in Judikarien war allerdings schon seit Generationen nicht mehr im Besitz der Familie Gallas.

2] Urkunde des Matthias Gallas zur Bestätigung der Privilegien und Rechte der Dorfherrschaften auf Friedland, 6. Februar 1639 – Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Pobočka Děčín, Familienarchiv Clam-Gallas, Ka. 505.

3] Zu seiner Person vgl. Hermann HALLWICH, *Gallas, Johann Wenzel Graf von*, in: Allgemeine Deutsche Biographie 8, Leipzig 1878, 319f.; Heinrich BENEDIKT, *Gallas, Johann Wenzel, Duca di Lucera*, in: Neue Deutsche Biographie 6, Berlin 1964, 45f. sowie zu seiner diplomatischen Tätigkeit in England die Dissertation von Elisabeth MACH, *Johann Wenzel Graf Gallas, kaiserlicher und königlich-spanischer Botschafter am Hof der Königin Anna von England (1705–1711)*, (phil. Diss.) Wien 1967, S. 3–13; ausführliche Bemerkungen zu Gallas auch bei Heinrich BENEDIKT, *Das Königreich Neapel unter Kaiser Karl VI. Eine Darstellung auf Grund bisher unbekannter Dokumente aus den österreichischen Archiven*, Wien – Leipzig 1927, passim. Siehe auch Constantin HÖFLER, *Die diplomatische Correspondenz des Grafen Johann Wenzel Gallas, kaiserlichen Gesandten in London und Haag während des spanischen Successionskrieges*, Archiv für österreichische Geschichte 41, 1869, S. 291–311. Aus der tschechischen Literatur z.B. Martin KRUMMHOLZ, *Obrazová sbírka Jana Václava Gallase*, Umění 53, Nr. 3, 2005, s. 273–285; Veronika MEZEROVÁ, *Knihovna a čtenářské aktivity Františka Ferdinanda a Jana Václava z Gallasu*, Theatrum historiae 18, 2016, S. 153–176; sowie Martin KRUMMHOLZ, *Stavební historie a osudy Clam-Gallasova paláce*, Pražský sborník historický 35, S. 155–223 und August SEDLÁČEK, *Diplomatická činnost Jana Václava Gallase v Anglii v letech 1704–1711*, Sborník Severočeského muzea, Historia 9, 1988, S. 53–67.

4] Zum Großvater von Johann Wenzel vgl. Robert REBITSCH, *Matthias Gallas (1588–1647). Generalleutnant des Kaisers zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges. Eine militärische Biographie* (= Geschichte in der Epoche Karls V. 7), Münster 2006.

der Familie. Nicht genannt ist hier der vom spanischen König im Jahre 1635 verliehene Titel des *Duca di Lucera*, den seine Nachfahren sehr wohl führten.

Der älteste Sohn von Franz Ferdinand Gallas und Johanna Emmerentia, eine geborene Gräfin Gaschin von Rosenberg, wurde 20. 3. 1671 geboren. Johann Wenzel heiratete 1700 Anna Maria von Dietrichstein, die bereits im Jahre 1704 starb. 1716 heiratete er die jüngere Schwester seiner verstorbenen Gattin Maria Ernestine. Johann Wenzel durchlief eine nicht minder eindrucksvolle Karriere wie sein Großvater. Heinrich Benedikt bezeichnete den böhmischen Adligen und Diplomaten in seiner kurzen biographischen Skizze als „einer der reichsten Männer Europas“. Der Nachwelt bleibt Johann Wenzel vor allem als Erbauer des beeindruckenden Prager Palais Clam-Gallas, das von Johann Bernhard Fischer von Erlach entworfen wurde, in Erinnerung.⁵¹ Über seine Person ist bis zur Ernennung zum Gesandten in England jedoch recht wenig bekannt. Auf alle Fälle kam der Reichshofrat und Kämmerer aus dem Umfeld des späteren Kaisers Joseph I. Im Jahre 1705 trat Gallas den Posten eines kaiserlichen Gesandten in London an. Zwischenzeitlich, von 1707 an, war Gallas auch als Botschafter in Den Haag vorgesehen. Allerdings sträubte er sich, diesen Posten anzunehmen. In London fungierte der kaiserliche Diplomat auch als Gesandter Karls III. von Spanien, also des Sohnes Leopolds I., der in Barcelona sein Hauptquartier aufgeschlagen hatte, um den Philipp V. von Anjou aus Madrid zu vertreiben. Im Dezember 1711 verließ Gallas in Ungnade London. Bis zu seinem Dienstantritt in Rom fungierte der böhmische Adelige als Oberstlandmarschall des Königreichs Böhmen und als Obersthofmeister bei Erzherzogin Maria Elisabeth. Von 1714 bis 1719 war Johann Wenzel kaiserlicher Vertreter am Heiligen Stuhl. Der Höhepunkt seiner Karriere erfolgte 1719 als er zum Vizekönig von Neapel ernannt wurde. Allerdings starb er schon wenige Wochen nach seinem Amtsantritt. Hier sollen nun einige Momentaufnahmen der Tätigkeiten und Beobachtungen des Diplomaten präsentiert werden, die Einblick in sein Leben geben.

Die europäische Großwetterlage um 1700

Am 1. November 1700 starb Karl II. von Spanien⁶¹, der letzte Habsburger der spanischen Linie. Damit stand ein Weltreich zur Disposition, über dessen Verteilung sich die interessierten europäischen Mächte schon vor dem Tod des regierungsunfähigen Königs Gedanken gemacht und Teilungsabkommen (1698 und 1699/1700) entworfen haben. Erben mit juristisch mehr oder weniger gut abgesicherten Ansprüchen gab es einige. Vertraglich festgelegte Thronverzichte verheirateter spanischer Infantinnen wurden dabei in Folge souverän ignoriert.

Zuallererst kamen natürlich – zumindest aus der Sicht der dynastischen Logik – die österreichischen Habsburger, die Vetter in Wien, besonders der Sohn Kaiser Leopolds I. (dieser auch mit dem traditionsreichen Namen Karl) in Frage. Dynastische Erbansprüche konnte ebenso Ludwig XIV. erheben, war er doch mit der spanischen Infantin Maria Theresia (sie verstarb 1683) verheiratet. Letztlich schickte der Sonnenkönig seinen Enkel Philipp von Anjou ins Rennen um den Thron in Madrid. Dieser wurde sogar noch von Karl II.

5] Vgl. dazu Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři a mecenáši (1630–1757)*, (phil. Diss.) Prag 2013.

6] Zum sowohl geistig als auch körperlich stark eingeschränkten und völlig regierungsunfähigen König von Spanien Karl II./Carlos II. (König von 1665 bis 1700), dessen Ableben schon etliche Jahre erwartet wurde, vgl. Ludwig PFANDL, *Karl II. Das Ende der spanischen Machtstellung in Europa*, München 1940, und kurz Hans-Otto KLEINMANN, *Karl II.*, in: Brigitte Hamann (Hg.), *Die Habsburger. Ein biographisches Lexikon*, Wien 1988, S. 211–215.

persönlich kurz vor dessen Tod testamentarisch als Universalerbe eingesetzt (3. Oktober 1700). Den entscheidenden Beratern des Königs, der selbst zu keiner rationalen Entscheidung fähig war, schien das machtvolle Frankreich, vor allem Philipp von Anjou, die beste Wahl das Weltreich zu erhalten.^{7]} Ein ernst zu nehmender Kandidat wäre auch der junge bayerische Kurprinz Joseph Ferdinand als Urenkel des spanischen Königs Philipp IV. gewesen. Er starb allerdings bereits vor dem letzten spanischen Habsburger. Zu diesen drei Thronprätendenten gesellte sich noch Herzog Viktor Amadeus II. von Savoyen hinzu, der ebenfalls eine spanische Infantin als Urgroßmutter aufzuweisen hatte.^{8]}

Bei all diesen Lösungen hatte England, das sich als gewichtige internationale Macht etablieren konnte, ein erhebliches Wort mitzureden. Mit Wilhelm III. (regierte von 1689 bis 1702)^{9]} aus dem Hause Oranien saß ein Mann auf dem englischen Thron, der das Gleichgewicht der Mächte erhalten und vor allem eine französische Vormachtstellung in Europa tunlichst vermeiden wollte. Als unmittelbar nach dem Tod Karls II. Philipp V. von Anjou in Paris und Madrid zum neuen spanischen König proklamiert wurde und Ludwig XIV. in Folge signalisierte, dass er von einer dauerhaften Trennung der spanischen und französischen Krone nichts hielt, zudem französische Truppen in die Grenzfestungen (den sogenannten Barrierefestungen) der Vereinigten Niederlande einzogen und zu guter Letzt auch Handelsrestriktionen seitens der Bourbonen gegen England und die Niederlande in Kraft gesetzt wurden, reichte es Wilhelm wie auch dem bis dato zurückhaltenden Parlament in Westminster und den Vertretern der Generalstaaten in Den Haag.^{10]} Die Stimmung kippte in diesen an sich kriegsmüden Ländern. Der Wiener Hof hatte den Krieg gegen Frankreich, vorerst den Kampf um Mailand, Mantua, Neapel und Sizilien, bereits begonnen. So kam es im September 1701 zur Formierung der Haager Großen Allianz zwischen England, den Niederlanden und dem Kaiser, die Ludwig XIV. den Krieg erklärte. Am 5. Oktober 1702 erklärte auch das Heilige Römische Reich deutscher Nation Frankreich den Krieg. Der nach dem Anlassfall benannte Spanische Erbfolgekrieg dauerte bis zum Jahr 1714, wobei Frankreich, die Niederlande und Großbritannien bereits im Jahr 1713 in Utrecht Frieden schlossen, Kaiser und Reich mit Frankreich ein Jahr darauf in Rastatt und Baden.^{11]}

7] Vgl. Klaus MALETTKE, *Hegemonie – multipolares System – Gleichgewicht. Internationale Beziehungen 1648/1659–1713/1714* (= Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen 3), Paderborn–München–Wien–Zürich 2012, 470f.

8] Zu den recht komplexen Thronansprüchen im Vorfeld des Spanischen Erbfolgekrieges, die hier nur sehr verkürzt dargestellt werden können, vgl. die konzise Darstellung von Matthias SCHNETTGER, *Der Spanische Erbfolgekrieg 1701–1713/14* (= C.H. Beck Wissen), München 2014, S. 9–23; aus internationaler Perspektive K. MALETTKE, *Hegemonie – multipolares System – Gleichgewicht*, S. 461–490 (dort auch weiterführende Literatur).

9] Wilhelm III., der mit Maria aus dem englischen Königshaus der Stuart verheiratet war, war seit 1672 Statthalter von Holland und Seeland sowie Generalkapitän und Generaladmiral der Vereinigten Provinzen. In dieser Funktion führte er bereits einen erbitterten Kampf gegen Ludwig XIV. Die sogenannte *Glorious Revolution*, in der der Stuart-König Jakob II. gestürzt wurde, brachte ihn auf den englischen Thron. Zu seiner Person und zu seiner Gattin vgl. Eckhart HELLMUTH, *Wilhelm III. und Maria II. 1689–1702 und 1689–1694*, in: Peter Wende (Hg.), *Englische Könige und Königinnen. Von Heinrich VII. bis Elisabeth II.*, München 1998, S. 157–175. Weiters Daniel J. ROORDA, *Wilhelm III. Der König-Statthalter*, in: Coenraad A. Tamse (Hg.), *Nassau und Oranien. Statthalter und Könige der Niederlande. Aus dem Niederländischen von Christian Zinsser*. Göttingen–Zürich 1985, S. 151–178; sowie auch zur antifranzösischen Politik des Niederländers Marie-Luise RECKER, *Wilhelm III. und die französische Herausforderung*, in: Heinz Duchhardt (Hg.), *Rahmenbedingungen und Handlungsspielräume europäischer Außenpolitik im Zeitalter Ludwigs XIV.* (= Zeitschrift für Historische Forschung Beiheft 11), Berlin 1991, S. 73–88.

10] Vgl. dazu M. SCHNETTGER, *Der Spanische Erbfolgekrieg*, S. 28–35.

11] Zum Kriegsverlauf Henry KAMEN, *The War of the Succession in Spain 1700–1715*, London 1969.

Mit der Haager Großen Allianz wurde das Bündnis aus dem Pfälzischen Erbfolgekrieg (u.a. auch Neunjähriger Krieg genannt) zwischen England, den Niederlanden, Savoyen (ab 1703 in der Haager Großen Allianz), dem Haus Habsburg und dem Reich gegen Frankreich erneuert.^{12]} Vor allem die Bündnis constellation Reich/Österreich und England ist bemerkenswert, denn eine kriegstaugliche Allianz der Casa de Austria mit England hatte es schon lange nicht mehr gegeben. Es war in den Zeiten Karls V. als sich eine antifranzösische Koalition zwischen dem Habsburger und dem Tudor Heinrich VIII. formierte, die letztendlich zwar zu einem Feldzug (1544), jedoch zu keiner koordinierten Kriegführung gegen Frankreich zusammen fand.^{13]}

War das habsburgische Kaisertum am Ende des Dreißigjährigen Krieges in seiner Reputation und Ehre wie auch in seiner politischen Stellung schwer angeschlagen, so hatte es sich unter Kaiser Leopold I. sukzessive erholt. „Um 1700“, so konstatiert Harm Klüeting in seiner Betrachtung zu Österreich und dem Reich, „war die Position des Kaisers im Reich ungleich stärker als 1648, wobei der Höhepunkt wohl schon 1690 bei der Königswahl des späteren Kaisers Josef I. erreicht war.“^{14]} Nach dem Aussterben der spanischen Linie schickten sich die österreichischen Verwandten in Wien gar an, ein Weltreich zu übernehmen und sich diese Idee zum Programm zu machen. Zu Beginn des 17. Jahrhunderts kam die aus dem spanischen transferierte Bezeichnung „*Monarchia Austriaca*“ (Österreichische Monarchie) auf.^{15]} Die spanischen Herrschaften der Habsburger in Madrid trugen ja schon seit längerem die Bezeichnung *Monarchia Hispanica*. Dieser Begriff stand freilich nicht für ein fest umrissenes Territorium, „sondern umfasste ursprünglich im universalistischen Sinne tendenziell die ganze Welt mit ihrer bunten Vielfalt von Ländern, Völkern und Kulturen. Der Begriff ‘Monarchie’ war somit Teil des spanischen Erbes.“^{16]} Die Casa de Austria^{17]} (hier ist die spanische Bezeichnung zu wählen und nicht wie oft in der Literatur zu lesen die italienisierte Casa d’Austria) bestand eben jetzt nur noch aus dem österreichischen Teil der Dynastie. Aber dieses Österreich war am Beginn zum Aufstieg einer

12] Zu diesem Konflikt, der im Französischen der Orléanssche Krieg genannt wird, vgl. nur K. MALETTKE, *Hegemonie – multipolares System – Gleichgewicht*, S. 419–447.

13] Ausführlich zum Verhältnis zwischen Karl V. und Heinrich VIII. vgl. Maria-Jose RODRIGUEZ-SALGADO, *Good Brothers and Perpetual Allies: Charles V and Henry VIII*, in: Alfred Kohler – Barbara Haider – Christine Ottner (Hg.), *Karl V. 1500–1558. Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee* (= Zentraleuropa-Studien Band 6), Wien 2002, S. 611–653.

14] Harm KLUETING, *Das Reich und Österreich 1648–1740*, in: Wilhelm Brauneder – Lothar Höbelt (Hg.), *Sacrum Imperium. Das Reich und Österreich 996–1806*, Wien – München – Berlin 1996, S. 162–287, hier 251. In seiner rezenten Darstellung zur Reichsgeschichte stellt der Brite Joachim Whaley zu Leopold I. fest: „Am Ende der siebenundvierzig Jahre seiner Herrschaft übertraf seine Macht im Reich womöglich die seiner sämtlichen Vorgänger und Nachfolger, was zu einem Großteil auf sein geschicktes Vorgehen in der Reichspolitik und die clevere Ausnutzung kaiserlicher Vorrechte zurückzuführen war.“ Joachim WHALEY, *Das Heilige Römische Reich deutscher Nation, 1493–1806*, 2. Band. Aus dem Englischen von M. Haupt und M. Sailer, Darmstadt 2014, S. 41.

15] Zur Begriffsgeschichte der habsburgischen Herrschaften in dieser Epoche vgl. Grete WALTER-KLINGENSTEIN, *Was bedeuten „Österreich“ und „österreichisch“ im 18. Jahrhundert? Eine begriffsgeschichtliche Studie*, in: Richard G. Plaschka – Gerald Stourzh – Jan Paul Niederkorn (Hg.), *Was heisst Österreich? Inhalt und Umfang des Österreichbegriffs vom 10. Jahrhundert bis Heute* (= Archiv für österreichische Geschichte Band 136), Wien 1995, S. 149–220, bes. 187–194.

16] So G. WALTER-KLINGENSTEIN, *Was bedeuten „Österreich“ und „österreichisch“ im 18. Jahrhundert?*, 216f.

17] Zum Begriff der Casa de Austria Alfred KOHLER, *Die europäische Bedeutung des Begriffs „Casa de Austria“*, in: R. G. Plaschka – G. Stourzh – J. P. Niederkorn (Hg.), *Was heisst Österreich?*, S. 135–148.

europäischen Großmacht^{18]}, selbst wenn diese Bezeichnung an sich auch durchaus kritisch betrachtet werden kann. So wurde dieser Spanische Erbfolgekrieg um ureigene habsburgische Interessen geführt. Doch auch das Reich erklärte Ludwig XIV. den Krieg, denn der Pfälzische Erbfolgekrieg führte eindrucksvoll, für die Reichsstände wohl eher bedrückend, vor Augen, wie eine französische Invasion ins Reichsgebiet aussehen konnte.

Das Kurfürstentum Bayern stand im Spanischen Erbfolgekrieg auf Seiten des Sonnenkönigs. Der ehrgeizige Kurfürst Max Emanuel hatte mehrere Gründe sich gegen die Habsburger zu entscheiden. Zunächst verlor er durch den frühen Tod seines Sohnes Kurprinz Joseph Ferdinand die Aussicht auf das spanische Erbe. Das ließ den Traum vom Königstitel für das Haus Wittelsbach platzen. Die anderen großen Reichsfürsten Sachsen und Brandenburg-Preußen waren schon in den Genuss von Königstiteln gekommen, der Wettiner Friedrich August I. 1697 zum König von Polen, der Hohenzoller Friedrich I. 1701 zum König in Preußen. So fühlte sich der Wittelsbacher zurückgesetzt und vom Wiener Hof nicht gebührend Ernst genommen. Die alten wittelsbachischen Ressentiments gegen das Haus Österreich brachen hier wieder durch. Als Statthalter der Spanischen Niederlande orientierte sich der Bayer nach Frankreich, von dem er sich wesentlich mehr versprach als von den Habsburgern. So knüpfte der ambitionierte Kurfürst an die Tradition seines berühmten Vorgängers, Maximilian I.^{19]}, an und verhandelte mit Ludwig, der ihm sogleich große Versprechungen (Statthalterschaft, Königstitel, sogar eine Unterstützung bei einer Bewerbung für die Kaiserwahl) machen konnte. Das Ergebnis war ein Kriegsbündnis mit dem Roi-Soleil.^{20]} Sein Bruder, der Kurfürst-Erzbischof Joseph Clemens, trat ebenso an die Seite des französischen Königs.

Wie sah es zu jener Zeit in England aus? Zur Zeit des Spanischen Erbfolgekrieges hieß die Königin in England Anna.^{21]} Die Tochter des im Zuge der Glorreichen Revolution vertriebenen katholischen Stuart-Königs Jakobs II., die die außenpolitische Linie ihres

18] Den Großmachtstatus heben vor allem ältere österreichische Historiker hervor: Oswald REDLICH, *Das Werden einer Großmacht. Österreich von 1700 bis 1740*, Brunn – München – Wien 1942 (2. und 3. durchgesehene Auflage) und Wien 1962 (4. durchgesehene Auflage); ders., *Weltmacht des Barock. Österreich in der Zeit Kaiser Leopolds I.*, Wien ⁴1961; Hanns Leo MIKOLETZKY, Österreich. Das grosse 18. Jahrhundert. Von Leopold I. bis Leopold II., Wien und München 1967 wie auch im bekanntesten Handbuch zur österreichischen Geschichte von Erich ZÖLLNER, *Geschichte Österreichs*, Wien – München ⁸1990, mit dem Kapitel VII „Österreichs Aufstieg zur Grossmacht (1648–1740)“; kritische Bemerkungen zur Großmachtshistoriographie Österreichs von Karl VOCELKA, *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat* (= Österreichische Geschichte 1699–1815, hg. von Herwig Wolfram), Wien 2001, S. 79–84, der sowohl die militärischen wie auch wirtschaftlichen Erfolge der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert relativiert. Allerdings widmet Thomas Winkelbauer in der neuesten Überblicksdarstellung zur österreichischen Geschichte ein Kapitel dieser Thematik. Vgl. dazu Thomas WINKELBAUER, *Die Habsburgermonarchie vom Tod Maximilians I. bis zum Aussterben der Habsburger in männlicher Linie (1519–1740)*, in: ders. (Hg.), *Geschichte Österreichs*, Stuttgart 2015, S. 159–289, hier das Kapitel „Die Habsburgermonarchie auf dem Weg zur europäischen Großmacht“, S. 177–200.

19] Maximilian I. trat am Ende des Dreißigjährigen Krieges in Gespräche mit Frankreich ein und schloss für einige Monate einen Waffenstillstand ab, womit sich Bayern kurzfristig aus der Allianz mit Habsburg zurückzog. Vgl. dazu nur Dieter ALBRECHT, *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*, München – Wien 1998, S. 1055–1073.

20] Zur bayerischen Bündnispolitik und zu den Ambitionen des Kurfürsten vgl. Ludwig HÜTTL, *Max Emanuel der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie*, München 1976, S. 281–297; sowie zur Reichspolitik während des Spanischen Erbfolgekrieges sehr präzise Volker PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715* (= Neue Deutsche Geschichte 5), München 1991, S. 451–472, hier 456f.

21] Zu Königin Anna, Tochter des katholischen Jakob II. und Anna Hyde, vgl. nur Ulrike JORDAN, *Anna (1702–1714)*, in: P. Wende (Hg.), *Englische Könige und Königinnen*, S. 176–187.

Vorgängers Wilhelm III. weiterführte, regierte von 1702 bis 1714. Ihre Regierungszeit war von gravierenden Umbrüchen und Entwicklungen geprägt. Im postrevolutionären England etablierten sich das System der konstitutionellen Monarchie und das Kabinettsystem.^{22]} Mit der *Bill of Rights* von 1689 wurden dem englischen Parlament umfassende Rechte eingeräumt. Ohne das Ober- und Unterhaus in Westminster konnte die Krone nicht mehr regieren. Neben diesen offiziellen Säulen des politischen Lebens in England hatten der Monarchin nahestehende Frauen einen nicht unerheblichen Einfluss auf ihre Politik.^{23]} War zunächst Sarah Churchill, die Frau von John Churchill, dem 1. Duke of Marlborough^{24]}, ihre Favoritin, so erfreute sich nach deren „Absetzung“ Abigail Masham ihrer Gunst. Doch wurde der Einfluss ihrer Favoritinnen in der Literatur auch schon maßlos überschätzt, denn Anna war durchaus zu unabhängigen Entscheidungen in der Lage. Der Gatte Sarahs, John Churchill, der erfolgreiche Captain General der englischen Armee im Erbfolgekrieg, und Sidney Godolphin (er war der Schwiegervater von Churchills Tochter Henrietta, die mit Francis Godolphin verheiratet war), der 1 Earl of Godolphin, Lord High Treasurer, sowie Robert Harley, Secretary of State for the Northern Department (zuständig für die protestantischen Länder Nordeuropas) und ab 1711 1 Earl of Oxford, waren die sogenannten Manager der Königin.^{25]} Diese drei Männer bildeten für einige Jahre im Spanischen Erbfolgekrieg das Machtzentrum um die Monarchin. Ein weiterer – wenngleich auch nicht sonderlich einflussreicher – Ansprechpartner für die kaiserlichen Gesandten war Sir Charles Hedges, Secretary of State for the South Department, der für die katholischen und auch muslimischen Länder zuständig war. Und natürlich legte der Wiener Hof seinen Diplomaten in London (bereits vor Gallas) auch nahe, sich behutsam und respektvoll um wohlgesonnene MPs zu kümmern, um über diese Persönlichkeiten Lobbying betreiben zu können.^{26]} Die politische Szenerie Englands war gespalten in Whig und Tories^{27]}, Vorläufer der modernen Parteien

22] Zu dieser Umbruchszeit in England vgl. Steven C. A. PINCUS, *1688: The first modern Revolution*, Yale 2009.

23] Zum Hof von Königin Anna vgl. Robert O. BUCHOLZ, *The Augustan Court. Queen Anne and the Decline of Court Culture*, Stanford 1993. Bucholz, der eine überzeugende Analyse des Hoflebens Königin Annas vorgelegt hat, hat den Einfluss der Favoritinnen stark relativiert, in dem er beweisen konnte, dass es weder Sarah gelang, ausschließlich Whigs am Hof zu etablieren, noch Abigail Tories. Selbst ihre „Manager“ konnten Anna nicht von der Teilhabe an der Regierung abhalten. Insgesamt jedoch bestätigt Bucholz, dass die politische Bedeutung des königlichen Hofes, der auch immer unter Finanznot litt, in der Regierungszeit Annas gegenüber dem Parlament stark abgenommen hat.

24] Zum bestimmenden Feldherrn des Spanischen Erbfolgekrieges auf englischer Seite vgl. das herausragende Werk des britischen Premierministers Winston S. CHURCHILL, *Marlborough. His Life and Times*, book I and II, reprint London – Toronto – Wellington – Sydney 1955, hier auch viele Bemerkungen zu seiner Frau Sarah Churchill. Eine hervorragende Analyse aus militärhistorischer Perspektive bietet David G. CHANDLER, *Marlborough as Military Commander*, London 2000.

25] Zum Regierungssystem von Queen Anne vgl. zusammenfassend Barry COWARD, *The Stuart Age. England 1603–1714*, London u.a. 2003, S. 395–404.

26] Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648–1740)* (= Bonner Historische Forschungen Band 42), Bonn 1976, S. 301.

27] Mit den Whigs und Tories, beides Begriffe, die sich in der Anfangszeit aus Schimpfwörter bildeten, beginnt sich das englische/britische Interessens Klientel in Parteien zu organisieren. Die Whigs sind die Vorläufer der *Liberal Party*, und wurden häufig in der Literatur als die Vertreter der Finanzinteressen der City of London (*moneyed interest*) gesehen. Sie standen für ein Widerstandsrecht gegen die Krone wie auch für protestantische Gewissensfreiheit und plädierten für eine Weiterführung des Spanischen Erbfolgekrieges. Die Tories, die Basis der späteren *Conservative Party*, stammten vielfach aus dem grundbesitzenden Adel (*landed interest*), vertraten vehement die Interessen der Anglikanischen Bischofskirche wie auch das Legitimitätsprinzip und das Gottesgnadentum der Krone. Sie traten im Verlauf des Krieges für dessen Einstellung ein, und hatten sich schon vor Kriegsbeginn für einen ausschließlichen Krieg zur See, der als wesentlich billiger eingeschätzt wurde, ausgesprochen. Zu den Parteien zur Zeit Königin Annas vgl. George Macaulay TREVELYAN, *England under*

Großbritanniens, die im Zuge der Glorious Revolution entstanden sind. Godolphin, Harley und Marlborough standen den Whigs nahe, nicht als Überzeugung, sondern viel mehr aus politischem Pragmatismus. Bis 1710 blieben die Whigs an der Macht. Mit dem Umbruch wurde Robert Harley Lord High Treasurer und schloss sich den Tories an.

Bezüglich der Nachfolge erlitt das Königspaar (Anna war mit Georg Prinz von Dänemark verheiratet) ein tragisches Schicksal. Anna war mindestens achtzehn Mal schwanger, hatte zwölf Fehlgeburten und keines der anderen Kinder kam über das Kindesalter hinaus. Somit wurde eine alternierende Thronfolgeregelung akut. Mit dem Act of Settlement wurde 1701 die Thronfolge Sophies von der Pfalz^{28]}, der nächst noch lebenden protestantischen Verwandten des englischen Königshauses, die mit Herzog Georg Wilhelm von Braunschweig-Lüneburg verheiratet war, festgelegt. Das Haus Hannover kam somit in den Genuss der britischen Thronfolge. Wichtig für das Parlament war freilich eine protestantische Erbfolge. Die katholischen Thronprätendenten des Hauses Stuarts saßen im Exil in Frankreich und pflegten nach wie vor gute Beziehungen zu verschiedenen Kreisen in Schottland, vornehmlich zu den Highland-Clans. Der vertriebene Jakob starb 1701, sein Sohn James Francis Edward Stuart führte die Ambitionen seines Vaters auf den englischen und schottischen Thron fort, weshalb er auch *the old Pretender* genannt wurde.^{29]} Die Unterstützung, die Ludwig XIV. den Stuarts angedeihen ließ, sorgte natürlich in London für größten Missmut und schürte nicht ungerechtfertigte Befürchtungen einer von Frankreich unterstützten militärischen Invasion aus dem Norden. Genau aus diesen Befürchtungen heraus entstand ein weiterer wichtiger, die Geschichte der Insel geradezu prägender Act, der Act of Union im Jahre 1707. War England und Schottland mit dem Hause Stuart^{30]} schon seit dem Beginn des 17. Jahrhunderts in Personalunion verbunden, so wurde mit dieser gesetzlichen Grundlage die Vereinigung der beiden Königreiche zur Realunion eingeleitet.^{31]} Für die Engländer war dieser Zusammenschluss eine reine Zweckgemeinschaft in einer Kriegssituation, für die schottischen Verantwortungsträger dürften wohl ökonomische Gründe ausschlaggebend gewesen sein. Schon ein Jahr nach dem Act unternahm der *Old Pretender* in der Hoffnung eines großen schottischen Aufstands einen Invasionsversuch in Schottland, der jedoch in der Nordsee kläglich scheiterte.

Queen Anne, 3 vols., London und Glasgow 1930–1934; Eine diskursive und begriffsgeschichtliche Betrachtung der beiden Parteien von Jörn LEONHARD, „*True English Guelphs and Gibelines*“: Zum historischen Bedeutungs- und Funktionswandel von *whig* und *tory* im englischen Politikdiskurs seit dem 17. Jahrhundert, in: Archiv für Kulturgeschichte 84/1, 2002, S. 175–213, zur differenzierteren Sicht dieser beiden Politikzirkels siehe auch B. COWARD, *The Stuart Age*, S. 397–400.

28] Zur Tochter des Kurfürsten Friedrichs von der Pfalz und Elisabeth Stuart (Tochter des englischen Königs Jakobs I.) vgl. Mathilde KNOOP, *Kurfürstin Sophie von Hannover* (= Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen. Band 32), Hannover 1999. Sophie starb 1714 und konnte das hohe Erbe nicht mehr antreten. Ihr Sohn Kurfürst Georg Ludwig wurde als Georg I. der erste König von England aus dem Haus Hannover.

29] Zu den exilierten Stuarts vgl. Edward CORP (with contributions by Edward Gregg, Howard Erskine-Hill, and Geoffrey Scott), *A Court in Exile. The Stuarts in France, 1689–1718*, Cambridge 2004 sowie zu den Bestrebungen der Dynastie und ihrer Anhänger, den sogenannten Jakobiten, den Thron wieder zu erobern, vgl. Daniel SZECHI, *The Jacobites. Britain and Europe 1688–1788*, Manchester – New York 1994.

30] Zur Familiengeschichte dieser aus Schottland stammenden Dynastie, aus der Jakob VI./I. König von England wurde, vgl. Ronald G. ASCH, *Die Stuarts. Geschichte einer Dynastie* (= C. H. Beck Wissen 2710), München 2011.

31] Vgl. dazu ausführlich G. M. TREVELYAN, *England under Queen Anne*, S. 193–305 und konzise B. COWARD, *The Stuart Age*, S. 413–422.

Diplomatie um 1700

Nach dem Dreißigjährigen Krieg professionalisierte sich das diplomatische Gesandtschaftswesen in Europa.^{32]} Allerdings war die kaiserliche Außenpolitik institutionell noch immer von Kompetenzüberschneidungen, ja geradezu von Kompetenzstreitigkeiten geprägt.^{33]} Das war alleine schon der Doppelfunktion der Habsburger als Kaiser und Landesherr der *Monarchia Austriaca* geschuldet. So waren die Verantwortlichkeiten zwischen Reichsvizekanzler und der Österreichischen Hofkanzlei zur Zeit Leopolds I. keineswegs klar getrennt. Denn die Gesandten des Reiches waren genau genommen Vertreter von Kaiser und Reich, doch bestand zu dieser Zeit kein Zweifel, dass die kaiserlichen Diplomaten in erster Linie habsburgische Interessen vertraten. Zudem wurde mit der Amtsübernahme Kaiser Josephs I. die österreichische Hofkanzlei als zuständige Behörde für den Außendienst festgelegt, die Reichskanzlei nahm in ihrer Bedeutung für die Außenpolitik stark ab. Für Rom allerdings blieb die Reichskanzlei die offiziell zuständige Behörde.

Die Auswahl der Diplomaten wurde von einer Reihe von Faktoren bestimmt. So war die Stellung in der Adelhierarchie wie auch die politischen und familiären Verbindungen und die Loyalität gegenüber dem Herrscherhaus oder der Regierung von entscheidender Bedeutung. Nebenbei sollte eine Person im diplomatischen Dienst auch gute Fremdsprachenkenntnisse (Französisch setzte sich immer mehr als die Sprache der Diplomatie durch) und gefälliges Auftreten mitbringen. Die Ausbildung der Gesandten in Diplomatenaakademien kam erst später. Politische Erfahrung und die grundsätzliche Akzeptanz des Gastlandes waren freilich ebenso Voraussetzungen für den diplomatischen Dienst. Die Diplomaten waren in drei verschiedene Rangstufen eingeteilt: Es gab den Ambassadeur, den ihm untergeordneten Gesandten (Envoyé) und den Residenten (Résident).

London

Zu Beginn des Spanischen Erbfolgekrieges war der energische böhmische Adelige Johann Wenzel von Wratislaw^{34]} kaiserlicher Gesandter in London. Zurückgekehrt nach Wien wurde er zum böhmischen Kanzler ernannt und er gehörte zum engsten Beraterkreis des neuen Kaisers Josephs. I. Ein gewichtiger Teil der Korrespondenzen seines Nachfolgers

32] Zum Gesandtschaftswesen der damaligen Zeit vgl. Heinz DUCHHARDT, *Balance of Power und Pentarchie. Internationale Beziehungen 1700–1785* (= Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen Band 4), Paderborn – München – Wien – Zürich 1997, S. 19–40; etwas differenzierter zu den Rangstufen hingegen K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, S. 116–143; und zur Entstehung der modernen Diplomatie das Standardwerk von Matthew S. ANDERSON, *The Rise of Modern Diplomacy 1450–1919*, London – New York 1993. Eine gute Zusammenfassung des Forschungsstandes der Diplomatiegeschichte durch Anuschka TISCHER, *Diplomatie*, in: *Zyklusopädie der Neuzeit*, hrsg. von Friedrich Jäger – URL: <http://referenceworks.brillonline.com/entries/enzyklopaediederneuzeit/diplomatiea0774000?s.num=28&s.start=20> (Zugriff: 16. 03. 2017).

33] Dazu Lothar GROSS, *Der Kampf zwischen Reichskanzlei und österreichischer Hofkanzlei um die Führung der auswärtigen Geschäfte*, in: *Historische Vierteljahrschrift* 22, 1924, S. 279–312 und kurz K. VOCELKA, *Glanz und Untergang*, S. 104f.

34] Zum außenpolitischen Berater Josephs I. vgl. Alfred Ritter von ARNETH, *Wratislaw, Johann Wenzel Graf von*, in: *Allgemeine Deutsche Biographie* 44, 1898, S. 234–243 sowie die zahlreichen Hinweise bei Elke JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London (1701–1711). Ein Beitrag zur Geschichte der Haager Allianz* (= *Bonner Historische Forschungen* Band 37), Bonn 1972, passim. Volker Press bezeichnete Wratislaw als „Österreichs bedeutendster Außenpolitiker während des Krieges.“ V. PRESS, *Kriege und Krisen*, S. 455.

und des Residenten in London war an ihn adressiert. Gallas trat den Posten des kaiserlichen Gesandten Anfang 1705 an, wobei sich die Überfahrt über den Ärmelkanal etwas schwierig gestaltete, wie man dem Bericht Hoffmans an den Kaiser vom 20. Februar entnimmt: Das Schiff mit Gallas an Bord soff fast ab.^{35]} Der kaiserliche Resident in der Amtsperiode von Gallas in London war der gebürtige Mainzer Johann Philipp Hoffmann, der seit 1685 in London als Gesandtschaftssekretär arbeitete und 1693 zum kaiserlichen Residenten bestellt wurde. Hoffmann war ein erfahrener Diplomat und bestens mit der politischen Szene England vertraut.^{36]} Gerade zu Beginn der Amtszeit von Gallas war das Verhältnis der beiden schwer gestört. Zwar lobte Gallas in seinen ersten Tagen auf der Insel den Fleiß und das Engagement des Residenten^{37]}, doch das sollte sich schnell ändern. So hatte Resident Hoffmann nach einiger Zeit gleich einen dezenten Seitenhieb auf den böhmischen Grafen parat: „Der Harley, mit welchem der Graf Gallas auß abgang der Sprache nicht wohl reden kan, und ich meines wenig orthß volglich Ihme die Nothurfft und importantz von der sach vorzustellen, auf mich genohmen...“.^{38]} Damit spielte Hoffmann auf die fehlende Sprachkompetenz von Gallas an, der kein Englisch sprach. Nicht immer also war die Sprachkompetenz ein Auswahlkriterium für einen Gesandtschaftsposten. Gallas sah die Sache naturgemäß anders: „Wann ihme [Harley] etwan die sprach, dan er das französische gar schlecht, das Lateinische aber, außer dem Englischen accent, mit welchem er nicht zu verstehen ist, gar beschwerlich redet...“.^{39]} Hoffmann, so Gallas weiter, müsste für ihn dolmetschen. Die gestörte, oder wohl eher fehlende Kommunikation mit Robert Harley war bestimmt nicht förderlich für deren Verhältnis. In seiner Amtsperiode als Lord High Treasurer pflegte Harley gegenüber dem kaiserlichen Gesandten alles andere als ein gutes Verhältnis.^{40]}

Auch das Jahr darauf schien sich das Verhältnis zwischen Gallas und Hoffmann nicht gebessert zu haben. Hoffmann, so der kaiserliche Gesandte, bringe ihm nicht den nötigen Respekt entgegen und führt auch keine Kommunikation mit ihm.^{41]} Es scheint, dass sich das Verhältnis zwischen den beiden erst allmählich und nach einer Abmahnung von Wratisslaw gebessert hat. Während sich Gallas das eine oder andere Mal mit Kommunikationsschwierigkeiten konfrontiert sah, war der ausgezeichnet Englisch sprechende Hoffmann ohne Zweifel bereits ein intimer Kenner der politischen Gepflogenheiten Englands.

35] Die Berichte der kaiserlichen Vertreter in London im Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Staatenabteilung Großbritannien, Diplomatische Korrespondenz, Karton 39–44, 47–48, folgend abgekürzt: HHStA, StAb GB. Die Gesandtschaft des Grafen Gallas wurde in zwei qualitativ sehr unterschiedlichen Dissertationen näher untersucht: E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London*, zeichnet ein umfassendes, thematisch vielfältiges Bild der kaiserlichen Vertreter in England; E. MACH, *Johann Wenzel Graf Gallas*, arbeitet streng chronologisch anhand der Gesandtenkorrespondenzen die politische Ereignisgeschichte auf und gibt dabei wenig Einblick in Aspekte außerhalb der hohen Politik. Hier zur Mitteilung: Hoffmann an den Kaiser, London 20. Februar 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

36] E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 40, 188–191 und passim; Ludwig BITTNER – Lothar GROß (Hg.), *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Berlin 1976 (unveränderter Neudruck der Ausgabe von 1936), S. 139 und 140.

37] Gallas an den Kaiser, London 27. Februar 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

38] Hoffmann an den Kaiser, London 8. September 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

39] Gallas an den Kaiser, London 1. Mai 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

40] Dazu immer wieder Hinweise bei E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft in London*, S. 485–518.

41] Gallas an den Kaiser, London 12. März 1706 und auch Gallas an Wratisslaw, London 23. April 1706, HHStA, StAb GB, Ka. 40. Vgl. zum Streit zwischen Gallas und Hoffmann auch E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 180–186, die im Laufe der Gesandtschaftsperiode von Gallas eine deutliche Besserung des zwischenmenschlichen Verhältnisses konstatiert.

Die Gesandten in London unterhielten eine vielfältige, in Deutsch, Französisch, Latein und Spanisch verfassten Korrespondenz mit verschiedenen Reichshofräten in Wien, vor allem aber mit dem Kaiser selbst und mit Wratislaw, sowie als Vertreter Karls (III. von Spanien) mit dem Hof in Barcelona. Mindestens zweimal in der Woche gingen die Nachrichten der kaiserlichen Vertreter nach Wien ab. Die Post dauerte in etwa 17 bis 19 Tage von Wien, 3 bis 5 Tage von Holland und um die 4 Wochen von Barcelona.^{42]} Die Inhalte der Gesandtenberichte, die sich zum Teil überschneiden, weisen mannigfaltige Themen auf, von denen hier nur einige wenige vorgestellt werden können.

Interessant für den Wiener Hof waren nicht nur die außenpolitischen Entscheidungen des Alliierten, sondern auch die innenpolitische Verfassung. So meldeten die kaiserlichen Vertreter in London ebenso die innenpolitischen Schwierigkeiten nach Wien. Zum Verhältnis mit Schottland berichtete Hoffmann noch 1705, dass wohl „eine *ruptur*“ zwischen den beiden Königreichen bevorstehe.^{43]} Grenzorte werden befestigt, da man befürchtete, die Schotten werden von den Franzosen zum Krieg gegen England angestiftet. Gegenüber dem Nachbarn im Norden hatte man an der Themse – wie bereits erwähnt – seit jeher ein ungutes Gefühl, die alten Stuart-Bande zum Königreich Frankreich hatten ja auch Tradition. Bemerkenswerterweise und für viele Kenner der bilateralen Verhältnisse der beiden Länder sicherlich überraschend folgte zwei Jahre später der Zusammenschluss von England und Schottland zu einer Realunion. Von einer Liebesheirat konnte man dabei allerdings nicht sprechen.

Die Fest- und Eventkultur kam in den Diplomatenberichten wie üblich gerne zur Sprache. So berichtete Hoffmann von Feierlichkeiten in London: Am 14. Januar 1705 wurde der Sieg in der Schlacht von Höchstädt^{44]} gefeiert. In Begleitung der königlichen Leibgarde wurden die eroberten Trophäen durch die ganze Stadt und vorbei am Königlichen Palast getragen. Ausgestellt allerdings wurden die Fahnen in Westminster, also im Parlament, und nicht im St. James Palace. Im Zuge dieser Feierlichkeiten lud die Stadt London Marlborough zur Mahlzeit ein. Resident Hoffmann hatte dabei die spezielle Ehre auf Einladung des Herzogs den Prinzen Eugen zu repräsentieren.^{45]}

Freilich richtete der Gesandte – Gallas hatte geradezu ein Talent dafür – selbst auch Feste aus. Zur Feier der militärischen Siege in Spanien und Flandern im Jahre 1706 lud der böhmische Adelige zur großen Danksagung und Hoffmann berichtete an den Kaiser:

„... *bey welcher Solemnitet sich der Graff Gallas zu Eüer Kay. und ihrer Cathol. May schuldigsten Ehren, sich sehr distinguiert.*“ Und weiters: Gallas habe „... *nicht allein des vormittags daß Te Deum musicaliter in Seiner Capell celebriren lassen, und darauf die maiste in- und heimischen Ministros und die Große von dieser Nation mahlzeit trefflich tractiret, sondern zur Regalierung der Damen einen Bal gegeben, vorbeyausser der Duchesse von Marlborough, die von wegen deß allzu lang gewehrten Kirchen diensten, in der einem so großen Getränge auß gestandener fatigue sich nach der Hand excusiren lassen,*

42] E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 196, Fußnote 252.

43] Hoffmann an den Kaiser, London 2. Januar 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

44] Die (zweite) Schlacht von Höchstädt/Blenheim ereignete sich am 13. August 1704: Marlborough und Prinz Eugen schlugen die Armee unter dem Marschall von Frankreich Camille d'Hostun de la Baume, duc de Tallard und dem bayerischen Kurfürst Maximilian II. Emanuel.

45] Hoffmann an den Kaiser, London 13. Januar 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

alles waß groß von Cavalieren und Damen anyetzo alhier ist, und welches eine gesellschaft von allerdinghs hundert Persohnen formiret, eingefunden, und die Magnificentz, zierlichkeit und gute ordnung, womit die innere und außere illumination des Hauses, der Bal, und daß darauf erfolgte banquet vollzogen worden, nicht genugsamb admiriren können, wie man sich dan auch in der that keines außländischen Ministri erinnert, der ein solch Regal mithin dieser Nation eine so große Vergnügung von sich gegeben hette.^{46]}

Typisch für diese Feier anlässlich militärischer Erfolge war dabei das Tedeum, „die höchste und glanzvollste musikalische Inkarnation des imperialen Zeremoniells der Barockzeit“, wie Friedrich W. Riedel feststellte.^{47]} Nicht dass in der anglikanischen Kirche kein Tedeum gegeben hätte, aber der kaiserliche Gesandte dürfte die Inszenierung doch nach seinen Vorstellungen angelegt haben. Damit kamen die anglikanischen Gäste in den Genuss barocker Hofkultur mit einem Schuss Pietas Austriaca.^{48]} Man darf zu Recht annehmen, dass dieses Danksagungsfest nicht nur eine gelungene Demonstration kaiserlicher Festkultur, sondern bestimmt auch bei der Anwesenheit hochrangiger Politiker und Diplomaten eine gute Möglichkeit des networkings und Austausches war.

Wenngleich mit den kaiserlichen Gesandten und Residenten nicht viel über Planung der Feldzüge und Militärstrategie gesprochen wurde, so war der antihabsburgische Aufstand in Ungarn^{49]}, der 1703 unter der Führung des Adligen Franz II. Rákóczi losbrach, immer wieder Thema in den Besprechungen. Die Engländer befürchteten freilich nicht ganz zu Unrecht, dass bei diesem Aufstand zu viele Truppen der Habsburger gebunden würden. Und in der Tat waren 1707 an die 46.000 Mann kaiserlicher Truppen in Ungarn und Siebenbürgen, 1711 beachtliche 52.000 Mann und nach dem Ende der Rebellion immerhin noch 39.000. Diese Stärken entsprachen einer Feldarmee.^{50]} Die (aus der Sicht der Habsburger) Aufständischen, die von französischen Offizieren und Fachexperten unterstützt wurden, streiften tief in die österreichischen Kernländer hinein. Die englischen Politiker, auch Marlborough, plädierten daher immer wieder, den Aufstand endlich zu beenden und die in Ungarn eingesetzten Truppen an die französische Grenze oder nach Italien zu verlegen.^{51]} Die kaiserlichen Gesandten konnten dabei nur entgegenhalten, dass Ungarn und Bayern Rebellionen von der gleichen Qualität seien. Sowohl Maximilian II. Emanuel als auch Franz II. Rákóczi seien vom französischen König zum Aufstand aufgestachelt worden, dem Kurfürsten sei die Krone, dem Rákóczi die Krone oder das Fürstentum Siebenbürgen versprochen worden.^{52]} Doch von solchen Vergleichen, auch vom Vergleich

46] Hoffmann an den Kaiser, London 9. Juli 1706, HHStA, StAb GB, Ka. 40. Vgl. auch E. MACH, *Johann Wenzel Gallas*, S. 69–71.

47] Friedrich W. RIEDEL, *Kirchenmusik am Hofe Karls VI. (1711–1740)*, München – Salzburg 1977, S. 200.

48] Zur habsburgischen Festkultur vgl. K. VOCELKA, *Glanz und Untergang*, S. 185–194.

49] Zum Rákóczi-aufstand, auch Kuruzenkrieg genannt, vgl. Ágnes R. VÁRKONYI, *Der König und der Fürst. Franz II. Rákóczi, Joseph I. und das Gleichgewicht der europäischen Mächte von 1676 bis 1711*, in: *Kaiser und Könige 1526–1918. Ausstellungskatalog Collegium Hungaricum, Wien und Österreichische Nationalbibliothek*, Wien 2001, S. 55–64.

50] Die Stärkeangaben bei Michael HOCHEDLINGER, *Austria's Wars of Emergence. War, State and Society in the Habsburg Monarchy 1683–1797 (= Modern Wars in Perspective)*, London – u.a. 2003, S. 190, zum Aufstand S. 188–193. Nur zum Vergleich: In der Schlacht von Höchstädt 1704 hatten die beiden Oberbefehlshaber Marlborough und Eugen an die 50.000 Mann unter sich.

51] Hier zum Beispiel folgende Korrespondenzen: Hoffmann an den Kaiser, London 6. und 20. Februar sowie 10. März 1705 und Gallas an den Kaiser, London 27. Februar 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39 und auch E. MACH, *Johann Wenzel Gallas*, S. 40–45.

52] Hoffmann an den Kaiser, London 8. September 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

zwischen Ungarn und Schottland, zeigten sich die Engländer, die sogar ein gewisses Verständnis für die Protestanten in Ungarn aufbrachten, unbeeindruckt. Die ungarische Rebellion blieb ein Reizthema und eine Belastung unter den Alliierten.^{53]} Tatsächlich wurde der sogenannte Rákóczi-aufstand erst im Jahre 1711 befriedet.

In diesen militärstrategischen Gesprächen ging es um formelle oder auch informelle Beschwerden der politischen Elite des Königreichs über die kaiserliche Kriegspolitik oder auch um den Austausch mehr oder weniger wichtiger Informationen. Die großen militärstrategischen Entscheidungen jedoch wurden zwischen Marlborough und Prinz Eugen getroffen, die ein freundschaftliches Verhältnis verband.^{54]} Der Herzog wusste sich dabei von der Königin gedeckt. Prinz Eugen, der zunächst die Italien- und Rheinarmee führte und erst nach dem Tode Markgraf Ludwig Wilhelms von Baden, dem bekannten Türkenlouis, 1707 zum Reichsgeneralfeldmarschall bestellt wurde, fälltte seine Entscheidungen im engen Kontakt mit dem Kaiser und dem Hofkriegsrat.^{55]}

Eine wichtige Aufgabe der Gesandten war ohne Zweifel die Informationsbeschaffung und Informationsweitergabe auch militärischer und politischer Beobachtungen und Ereignisse. Eine Information, die durchaus in der Lage war, Besorgnis hervorzurufen, war dem Inhalt eines *intercipierten* Schreibens eines kurbayerischen *Ministri* zu entnehmen. Gallas informierte Staatssekretär Hedges, ein bayerischer Offizier hätte mit dem schwedischen Gesandten auf dem Reichstag zu Regensburg Verhandlungen angebahnt.^{56]} Diese Vorstellung war deshalb besorgniserregend, da sie die Befürchtung einer neuerlichen Allianz zwischen Frankreich und Schweden, die *ancienne amitié et alliance*, die man bereits aus dem Dreißigjährigen Krieg kannte, schürte. Gallas beriet sich daraufhin mit Hedges, wie man die Intentionen des schwedischen Königs Karl XII.^{57]}, der ja in der Tat ein unberechenbarer Politiker und Feldherr war, erforschen könnte. Schweden trat jedoch nicht in den Spanischen Erbfolgekrieg ein, wenngleich er Sachsen für einige Zeit besetzt hielt und durch Schlesien marschierte. Der schwedische König war jedoch in Folge im Norden gegen die Russen beschäftigt.

Ein äußerst wichtiges Thema für die kaiserliche Kriegführung war weiters die Bitte um englische Subsidien.^{58]} Die habsburgische Kriegführung litt im Spanischen Erbfolgekrieg

53] Zu diesem Belastungspunkt in der Beziehung Österreichs zu England vgl. auch E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 281–288.

54] Zum freundschaftlichen Verhältnis der beiden Feldherren vgl. Max BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie. Band II: Der Feldherr*, Wien 1964, S. 58f. und Hans SCHMIDT, *Prinz Eugen und Marlborough*, in: Johannes Kunisch (Hg.), *Prinz Eugen von Savoyen und seine Zeit. Eine Ploetz-Biographie*, Freiburg – Würzburg 1986, S. 144–162, sowie auch G. M. TREVELYAN, *England under Queen Anne*, S. 3, 163, 312, 389, sowie Winston S. CHURCHILL, *Marlborough. His Life and Times*, book II, London – Toronto – Wellington – Sydney 1947, S. 352–354.

55] Siehe dazu das mehrbändige Editionswerk: *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* (= Geschichte der Kämpfe Österreichs), Hg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k.k. Kriegs-Archivs, Wien 1876ff., das die umfangreiche Korrespondenz des Feldherrn mit dem Kaiser und den kaiserlichen Räten dokumentiert.

56] Gallas an den Kaiser, London 2. Juni 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

57] Zum schwedischen König, einer der letzten wahren Kriegerkönige Europas, vgl. Otto HAINZ, *König Karl XII. von Schweden*, 3 Bände, Berlin 1951 sowie zum sogenannten Nordischen Krieg, mit dem Karl XII. beschäftigt war, vgl. Robert I. FROST, *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe 1558–1721* (= *Modern Wars in Perspective*), London 2000.

58] Dazu der quellennahe Aufsatz von Hans Leo MIKOLETZKY, *Die große Anleihe von 1706. Ein Beitrag zur österreichischen Finanzgeschichte*, in: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 7, 1954, S. 268–293 (= Festgabe zur Hundertjahrfeier des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung); kurz auch E. MACH, Johann Wenzel Gallas, S. 31–39; sowie auch die Schreiben von Gallas und Hoffmann an den Kaiser aus London in den Jahren 1705 und 1706, HHStA, StAb GB, Ka. 39 und 40.

wie schon bei einigen militärischen Konflikten davor unter akutem Geldmangel. Unterstützung erhielt Gallas in dieser Sache von Marlborough,^{59]} der natürlich einen kriegstüchtigen Alliierten an seiner Seite haben wollte. Und tatsächlich konnte Gallas, der sich dafür besonders engagierte, im Jahre 1706 Subsidien in der Höhe von 250.000 Pfund Sterling (das entsprach der Summe, die man brauchte um das kaiserliche Heer fünf Monate zu verpflegen) mit einer Verzinsung von 8 Prozent erwirken. Die Summe wurde über die Zeichnung von Anleihen der politischen und wirtschaftlichen High Society Englands aufgetrieben und war für den italienischen Kriegsschauplatz bestimmt. Der Kaiser hatte nun Zugriff auf den englischen Kapitalmarkt. Als Sicherheit musste Joseph I. Ländereien sowie Renten und Einkünfte der reichen Herrschaft Schlesien verpfänden.^{60]} Abgewickelt wurde das Darlehen über die 1694 gegründete Bank of England. Insgesamt, so wurde errechnet, hat das Haus Habsburg 1.705,000 Reichstaler an Subsidien in den Jahren 1701 bis 1713 erhalten.^{61]} In dieser Zeit wurde die Wiener Stadtbank nach dem Vorbild der Bank of England und des französischen Hôtel de ville de Paris errichtet.^{62]} Einerseits übernahm die Wiener Stadt-Banco Staatsschulden, andererseits gewährte sie Darlehen und Bargeldvorschüsse. Thomas Winkelbauer konstatiert zur fiskalpolitischen Entwicklung jener Zeit: „Der Spanische Erbfolgekrieg wirkte im Entwicklungsprozeß der habsburgischen Finanzen als Katalysator und führte dazu, daß sich Österreich innerhalb weniger Jahrzehnte den finanziell fortgeschritteneren Staaten Europas anglich.“^{63]} Die innovativen Anstöße dafür stammten ohne Zweifel aus England, das wiederum seit der Thronübernahme Wilhelms III. stark von den Niederlanden profitieren konnte.^{64]} Der Gesandte Gallas steuerte in dieser Entwicklung einen nicht unerheblichen Teil bei.

Die kaiserlichen Gesandten waren auch als Klientelvertreter tätig. Als Vertreter des Kaisers, immerhin – wenn auch früher wesentlich bedeutungsvoller – die weltliche Universalmacht, waren sowohl Gallas als auch Hoffmann Anlaufstation für englische und irische Katholiken, die die kaiserlichen Gesandten um Intervention bei der Krone baten^{65]}:

„... wie dann der Graf Gallas und ich nicht unterlassen werden, dem Ministerio zu remonstriren, daß zu einer Zeit, da Frankreich und dessen adhaerentenumb die catholische potentien sonderlichen selbigen von Italien eine verbindnuß an sich zu ziehen, auß diesen

59] So zum Beispiel Gallas an den Kaiser, London 15. und 19. Januar 1706, HHStA, StAb GB, Ka. 40.

60] „For this intent and purpose have the Princes and States of our Hereditary Dukedome of Silesia concluded at their yearly Assembly to appoint Taxes, Consented to, and Obliged themselves, by way of an Obligation, drawn up in our form, to the Parties Advanceing, That out of these Taxes they will Clear, and Pay off the yearly Rates and Sums required, for the Discharge of this Dept of Two hundred and Fifty Thousand Pounds Sterling, at this times appointed...“ So die Verpflichtung Josephs I. gegenüber der Bank of England, Wien 5. Juni 1706. Gedruckt bei H. L. MIKOLETZKY, *Die große Anleihe*, S. 289–292, Zitat 290.

61] M. BRAUBACH, *Prinz Eugen von Savoyen*, S. 41.

62] Dazu vgl. kurz Thomas WINKELBAUER, *Nervus rerum Austriacarum. Zur Finanzgeschichte der Habsburgermonarchie um 1700*, in: Petr Matá – Thomas Winkelbauer (Hg.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740 (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Band 24)*, Stuttgart 2006, S. 201–203.

63] Zitat ebd., S. 202.

64] Zur Übernahme politischer und fiskalpolitischer Techniken und Instrumentarien der Engländer in der Epoche der Englisch-Niederländischen Seekriege und im Zuge der sogenannten Glorious Revolution, in der der Oranier den englischen Thron übernahm, vgl. die grundlegende Studie von Charles WILSON, *Holland and Britain*, London 1946; sowie Jonathan SCOTT, ‘Good Night Amsterdam’. *Sir George Downing and the Anglo-Dutch Statebuilding*, in: *English Historical Review* 118, 2003, S. 334–356.

65] Dazu kurz auch E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 267–270 und E. MACH, *Johann Wenzel Gallas*, S. 197–200.

Krieg ein religionskrieg zu machen praetendiren, es gar nicht von der politica seye, eine Neuerung gegen die Catholische alhie anzufangen...^{66]}

Doch das Argument eines Religionskrieges verfiel nicht. Kaiserliche Interventionen über die Gesandten zeitigten in dieser Sache keine Wirkung, so dass Hoffmann enttäuscht nach Wien berichten musste: „... gegen welches unternehmen der Catholischen Ministern *intercession und representation* bißhero gantz unfruchtbarh gewesen.“^{67]} Zu Schutzpatrone der englischen Katholiken wurden weder die kaiserlichen Gesandten noch die Diplomaten anderer katholischer Mächte in London. Gallas fürchtete sogar den Untergang des Katholizismus in England, nachdem er mit Godolphin offenbar äußerst emotional über dieses Thema diskutiert hatte.^{68]} Und schon gar nichts war für die irischen Katholiken zu machen, die immer seitens Englands mit dem Vorwurf des Jakobitismus^{69]} konfrontiert waren. Gallas, der sich vor allem 1709 für die irischen Katholiken einsetzte, musste in einem Bericht nach Wien eingestehen, dass er in dieser Frage mit seinem Latein am Ende sei.

Auf kaiserlichen Befehl musste sich Gallas auch um einen gefangenen Ex-Jesuiten, genannt Pater Breston, kümmern. Gegen Kautions wurde der Pater freigelassen, doch drohte ihm eine Gerichtsverhandlung.^{70]} Das aber war im Vergleich zum Einsatz für alle Katholiken Großbritanniens nur ein temporärer und kleiner Erfolg des kaiserlichen Gesandten.

Das britische Parlament blieb seiner Linie in Sachen Religion und dem Katholizismus treu. Toleranz gegenüber Katholiken gab es auf der Insel nur in sehr beschränktem Maße. 1711 wurde der *Occasional Conformity Act*^{71]} beschlossen, der in der Tradition des *Test Acts* stand und Katholiken wie auch Nonkonformisten (religiöse Gruppe außerhalb der Anglikanischen Kirche) den Zugang zu öffentlichen Ämtern weiterhin verwehrte, zu denen nur Mitglieder der Kirche von England zugelassen wurden.

Auch als eine Art von – modern gesprochen – Handelsattaché war Resident Hoffmann unterwegs. Am 24. Juli berichtete er über einen Besuch bei der Ostindischen Gesellschaft, um deren Quecksilber, das billig aus China importiert wurde, unter die Lupe zu nehmen, sprich sich über Preis und Qualität zu erkundigen.^{72]} Dabei stellte er die Möglichkeit in den Raum, dass auch der Kaiser Quecksilber nach England verkaufen könnte. Doch die Gouverneure der Kompanie hatten nur ein Achselzucken für das Anliegen Hoffmanns übrig, worauf der Resident in seinem Schreiben nach Wien ein Importverbot des asiatischen Quecksilbers für

66] Hoffmann an den Kaiser, London 17. März 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

67] Hoffmann an den Kaiser, London 20. März 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

68] Gallas an den Kaiser, London 17. März 1705 und Gallas an Wratislav, 24. März 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

69] Bewegung der Anhänger des Hauses Stuarts zur Wiedererlangung der Königswürde in England, Irland und Schottland.

70] Gallas an den Kaiser, London 28. April 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

71] Dazu vgl. Andrew BROWNING, *English Historical Documents 1660–1714*, London – New York 1966, S. 380–384 und S. 398f. Der Test Act vom März 1673 besagte, dass Amtsträger des Königreichs den Suprematseid leisten und dem Glauben an die Transsubstantiation abschwören mussten. Dieser Act schloss somit bekennende Katholiken und Dissenters von allen Staatsämtern und von einer Mitgliedschaft im Parlament aus, womit freilich auch der katholische Thronprätendent jener Zeit, Jakob, getroffen werden sollte. Zur englischen Konfessionspolitik vgl. Colin HAYDON, *Anti-Catholicism in eighteenth century England c. 1714–80. A political and social study*, Manchester – New York 1993, der auch immer wieder Rückblicke ins 17. Jahrhundert gewährt.

72] Hoffmann an den Kaiser, London 24. Juli 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39

die kaiserlichen Länder vorschlug. Tatsache aber war, dass das Quecksilber aus Idria^{73]} mit den ostasiatischen Preisen nicht mithalten konnte. Mit dem Quecksilber aus Idria – das sei nur nebenbei bemerkt – hatte es eine besondere Bewandnis. Es musste wie das Kupfer aus Oberungarn als Spezialhypothek für die Anleihen in den Niederlanden herhalten.^{74]} Offenbar kümmerte sich Hoffmann nicht weiter um „... *die schädlich einföhrung deß ostindischen Quecksilbers in Engelland und Holland*“, wie Gallas empört berichtete. Er nahm sich der Sache nun persönlich an. Doch war auch ihm, der sich so sehr um die wirtschaftliche Sanierung Österreichs Gedanken machte^{75]}, in dieser Beziehung kein Erfolg beschieden.

Nie ganz sicher waren sich die kaiserlichen Gesandten über mögliche Kurswechsel in der englischen Politik. So berichtete Hoffmann schon im Mai 1705, dass die Engländer eigentlich des Krieges müde sind, und dass bereits im kommenden Winter Frieden mit Frankreich geschlossen werden könnte.^{76]} Tatsächlich ging der Krieg noch Jahre weiter, aber mit einem politischen Wechsel zu den Tories konnte eben alles schnell vorbei sein. Einige Monate später beruhigte Hoffmann:

„... *es wird kein Friede beständig sein, biß nicht die spanische Monarchie wider ins Hauß Österreich vestgesetzt und frankreich solcher gestalten reducireret, daß das aquilibrium von der Macht von Europa widerumb hergestellt ist.*“^{77]}

Das Schlagwort von der Balance of Power, wie es auch von Königin Anna gebraucht wurde, war also noch immer die Leitlinie der gemeinsamen Allianz – wie überhaupt die Balance of Power gerne als rhetorische Figur zum Umsetzen vollkommen eigennütziger Ziele herhalten musste.^{78]} Als dann aber die Tories tatsächlich an die Macht kamen, wurde Marlborough entlassen und Geheimverhandlungen angebahnt.

Diese Wende für den Krieg kam durch zwei Ereignisse, die hier nur kurz angedeutet werden können. Zunächst gewannen die friedenswilligen Tories die Parlamentswahlen

73] Das Standardwerk zum Quecksilberabbau in Idria ist nach wie vor Helfried VALENTINITSCH, *Das landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575–1659. Produktion – Technik – rechtliche und soziale Verhältnisse – Betriebsbedarf – Quecksilberhandel*, Graz 1981.

74] Quecksilber war zu dieser Zeit ein enorm wichtiges Metall und wurde nicht nur als Pharmazeutika, sondern vor allem in der neuen Welt zur Amalgamierung gebraucht, sprich zur Lösung des Silbers (und auch Goldes) aus dem Erz. Amsterdam war zu dieser Zeit der Hauptumschlagplatz des weltweiten Quecksilberhandels, auch des in Idria erzeugten. Kurz dazu T. WINKELBAUER, *Nervus rerum Austriacarum*, S. 200, und ausführlich Heinrich Ritter von SRBIK, *Der staatliche Exporthandel Österreichs von Leopold I. bis Maria Theresia. Untersuchungen zur Wirtschaftsgeschichte Österreichs im Zeitalter des Merkantilismus*, Wien – Leipzig 1907, S. 234–285, der davon ausgeht, dass mit dieser Art von Sicherstellung für Anleihen auf staatliches Vermögen der Staatskredit im modernen Sinn entstand. Zur Besonderheit des Quecksilbers und zum weltweiten Handel vgl. Richard M. SWIDERSKI, *A History of the Use, Lore and Effects of Mercury*, Jefferson – London 2008.

75] So E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 178.

76] Hoffmann an den Kaiser, London 19. Mai 1705, HHStA, StAb GB, Ka. 39.

77] Hoffmann an den Kaiser, London 13. November 1705, HHStA, Staatenabteilung GB, Diplomatische Korrespondenz, Ka. 39. Das Schlagwort vom “Gleichgewicht der Kräfte” betonte auch Königin Anna: „*Nothing can be more evident, than that, if the French King continues Master of the Spanish Monarchy, the Balance of power in Europe is utterly destroyed.*“ Zitiert nach H. L. MIKOLETZKY, *Die große Anleihe*, S. 268. Nicht umsonst wurde das 18. Jahrhundert in der Geschichtswissenschaft mit diesem Signum bedacht. Vgl. dazu nur H. DUCHHARDT, *Balance of Power*.

78] Zu einer kritischen Betrachtung dieses politischen Leitsatzes vgl. Michael JONAS – Ulrich LAPPENKÜPER – Bernd WEGNER (Hrsg.), *Stabilität durch Gleichgewicht? Balance of Power im internationalen System der Neuzeit* (= Otto-von-Bismarck-Stiftung. Wissenschaftliche Reihe; Bd. 21), Paderborn – u.a. 2015.

von 1710 und zogen in die Regierung ein.^{79]} Zwar nicht von einem Tag auf den anderen aber ganz gezielt leitete das Toryministerium den Friedensprozess durch Geheimverhandlungen mit Ludwig XIV. ein. Diese kosteten Marlborough schließlich das Amt als Captain General. Das zweite Ereignis war der Tod Kaiser Josephs I.^{80]}, denn nun war sein Bruder Karl, der bereits in Katalonien verweilte und als habsburgischer König von Spanien vorgesehen gewesen war bzw. sich bereits als solcher titulierte, auch der Nachfolger auf dem Reichsthron. Doch die spanischen Herrschaften in der Hand des Kaisers des Heiligen Römischen Reiches der Deutschen Nation, die Befürchtung eines Wiederauflebens der Idee der habsburgischen Universalmonarchie, war für die Seemächte nicht akzeptabel. Die eben genannte Balance of Power wäre durch diese Akkumulation von Herrschaftstiteln und reeller Macht schwer aus dem Gleichgewicht geraten. Aber für die englische Regierung war diese Konstellation nicht nur unerfreulich, sie war auch ein gutes Argument für den Ausstieg aus der Allianz.

Offizielle Friedensverhandlungen hatte es schon seit 1709 in Den Haag und 1710 in Gertruydenberg gegeben.^{81]} Nun aber verhandelten Briten und Franzosen geheim. Graf Gallas wusste lange nicht über die Friedensverhandlungen der britischen Regierung mit Frankreich Bescheid. Dabei war es eine ihm bekannte Person, die als Mittelsmann zwischen London und Paris fungierte: Der französische Kaplan Abbé Gaultier war Geistlicher beim französischen Botschafter, ehe dieser mit Kriegsbeginn die Insel verlassen musste. Er trat dann in den Dienst des Vorgängers von Gallas, Wratislaw, und las die Messe bei den Gottesdiensten in der Kapelle des kaiserlichen Gesandten.^{82]} Erst allmählich sickerten Nachrichten über geheime Verhandlungen durch, doch es brauchte seine Zeit, bis Gallas voll im Bilde war. Die Informationsbeschaffung gestaltete sich selbst für einen gut vernetzten Diplomaten als schwierig. Immer mehr zum Thema Friedensverhandlung wurde mit der Zeit auch in der Presse publik. In den regierungsnahen Pamphleten wurde ein angebliches Einverständnis der alliierten Mächte, auch der Gesandten, zu Großbritanniens Friedensabsichten lanciert. Gallas griff im Zuge dieser Propaganda- und Desinformationspolitik ebenfalls zu den auf der Insel üblichen Propagandatechniken zurück. Gallas hatte sich im Laufe der Zeit gute Kontakte zur Whig-Presse aufgebaut, die freilich gegen den Friedenswillen der Tories medial zu Felde zogen.^{83]} Er bediente sich dieser Presse einige Male.

Im Zuge der Verhandlungen mit Frankreich entstanden die zu Papier gebrachten Präliminarien, die die Zugeständnisse des Sonnenkönigs an England enthielten und für die Alliierten Österreich, Niederlande, Portugal und Savoyen wenig vorteilhaft gewesen wären. Auf alle Fälle informierte die englische Regierung die Gesandten ihrer Verbündeten recht undiplomatisch über die Ergebnisse ihrer Geheimverhandlungen. Für Gallas waren die vorgebrachten Bedingungen ein Affront. Das gab er auch den Ministern der

79] Zum politischen Umbruch in England vgl. B. COWARD, *The Stuart Age*, S. 424–445; wie auch aus der Sicht der kaiserlichen Diplomaten E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 411–518.

80] Zum jungen energischen Kaiser, der nur sechs Jahre regierte, vgl. Hans SCHMIDT, Joseph I. (1705–1711), in: Anton Schindling – Walter Ziegler (Hg.), *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918. Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, München 1990, S. 186–199 und die für ein breiteres Publikum geschriebene Biographie von Charles W. INGRAO, *Josef I. Der vergessene Kaiser*, Graz 1982.

81] Kurz dazu V. PRESS, *Kriege und Krisen*, S. 466f.

82] Vgl. dazu E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 458–471, bes. S. 458.

83] Zur Kooperation von Gallas mit der oppositionellen Presse, im Detail zur Affäre rund um die Präliminarien und zur Erklärung Königin Annas vgl. E. JARNUT-DERBOLAV, *Die Österreichische Gesandtschaft*, S. 272–278 und S. 494–518.

Königin zu verstehen. Der Gedankenaustausch über diese Präliminarien und die Einwürfe von Gallas gegen die Art der Verhandlungsführung brachte eine massive Verschlechterung des Verhältnisses zwischen der englischen Regierung und dem kaiserlichen Botschafter mit sich. Gallas spielte nun seine letzte Karte: Noch bevor die Regierung im „Post Boy“, einem Tory-Blatt, dieses Friedensangebot mit entsprechendem Kommentar veröffentlichen konnte, wurden sie im oppositionellen „Daily Courant“, der ersten regelmäßig in England erscheinenden Tageszeitung, publiziert.^{84]} Gallas hatte gute Beziehungen zum Herausgeber dieser Tageszeitung, Samuel Buckley, der ein deklariertes Whig-Anhänger war. Die Veröffentlichung sorgte für einigen politischen, medialen und ökonomischen Wirbel. Die Aktien fielen und die Regierung hatte im Zuge des folgenden scharfen Konflikts, der über Flugschriften und Presse ausgetragen wurde, einen gewissen Erklärungsnotstand. Der kaiserliche Gesandte verspielte mit seiner Reaktion auf die Präliminarien und der Veröffentlichung derselben, die ihm persönlich jedoch nicht bewiesen werden konnte, seine letzten Sympathien gegenüber dem engsten Kreis der Königin. Es konnte nur einer der informierten Gesandten in Frage kommen, der dieses Schriftstück an die Presse weitergab, und Gallas hatte unter dem informierten diplomatischen Korps das größte Interesse, diese Anliegen der Regierung der Königin zu brüskieren. Johann Wenzel Gallas wurde schließlich im November 1711 zur persona non grata erklärt. Der böhmische Adelige im Dienst des Kaisers musste London verlassen.

Rom^{85]}

Für Italien stellte der Kampf um die Spanische Erbfolge eine erhebliche Zäsur dar. Zum einen hatte Spanien bereits seit zwei Jahrhunderten einen großen Einfluß auf die italienischen Herrschaften, zum anderen hatte der Kaiser nach wie vor Lehensrechte in Italien.^{86]} Das alles stand mit dem Herrschaftswechsel in Madrid zur Disposition. So begann der Spanische Erbfolgekrieg militärisch nicht zufällig in Italien. Wenn in Italien Krieg ausgetragen wurde, war natürlich auch der Kirchenstaat betroffen und aktiv beteiligt. Papst Clemens XI. (mit bürgerlichem Namen Giovanni Francesco Albani)^{87]}, der sich offiziell

84] Zum damaligen britischen Pressewesen, das geradezu eine Vorreiterrolle in Europa innehatte, vgl. Jeremy BLACK, *The English Press in the eighteenth Century*, Philadelphia 1987, sowie aus medienwissenschaftlicher Perspektive Kevin WILLIAMS, *Read All About It! A History of the British Newspaper*, Abingdon 2010, S. 49–74; im Vergleich zum Pressewesen im Reich und in Österreich siehe die kurzen, jedoch sehr knizsen Ausführungen von Thomas WINKELBAUER, *Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im Konfessionellen Zeitalter 1* (= Österreichische Geschichte 1522–1699), Wien 2003, S. 341–366, der aufzeigt, dass es im Reich natürlich auch „mediale Kriege“ gegeben hat, diese jedoch noch bis ins späte 17. Jahrhundert mehrheitlich über Flugblätter und Flugschriften ausgetragen wurden.

85] Behandlung der Tätigkeit von J. W. Gallas in Rom ist da nur kurz und als Übersicht gemeint. Ausführlicher: Martin KRUMHOLZ, *Habsburgische Propaganda des kaiserlichen Botschafters am päpstlichen Hof am Beispiel der Gesandten Johann Wenzel von Gallas (1714–1719)*, in: Werner Telesko (Hg.), *Die Repräsentation der Habsburg-Lothringischen Dynastie in Musik, visuellen Medien und Architektur / Representing the Habsburg-Lorraine Dynasty in Music, Visual Media and Architecture. 1618–1918*, Wien – Köln – Weimar 2017, S. 263–283 und Derselbe, *Das Mäzenatentum des Grafen Johann Wenzel von Gallas und seine Festivitäten in Rom 1714–1719*, in: *Frühneuzeit-Info*, 27, 2016, S. 35–53. Vgl. auch Friedrich POLLEROS, *Die Kunst der Diplomatie. Auf Spuren des kaiserlichen Botschafters Leopold Joseph Graf von Lamberg (1653–1706)*, Petersberg 2010.

86] Vgl. kurz zu den Ereignissen in Italien während des Erbfolgekrieges M. SCHNETTGER, *Der Spanische Erbfolgekrieg*, S. 52–62.

87] Zu diesem Papst und zum Verhältnis zwischen Pontifex und Kaiser vgl. in Kürze Anton HAIDACHER,

zwar als neutraler Friedensstifter darstellte, jedoch eine klar profranzösische Geheimpolitik betrieb, bekam vor allem unter dem neuen Kaiser Joseph I. den Unmut Wiens zu spüren. 1707 marschierte ein kaiserliches Heer knapp an Rom vorbei, um nach Neapel zu gelangen, und 1708 besetzten kaiserliche Truppen Gebiete im Kirchenstaat, Gefechtskämpfe miteingeschlossen.^{88]} Das Verhältnis der beiden mittelalterlichen Universalreiche war auf dem Tiefpunkt. 1709 wurde ein Separatfrieden geschlossen: Der Heilige Stuhl stellte nun zumindest die Anerkennung Karls III. als König von Spanien und seine Belehnung mit Neapel in Aussicht. Mit dem frühen Tod Kaiser Josephs. I. und der Nachfolge Karls als Karl VI. änderte sich die politische Situation wiederum schlagartig – wie bereits ausgeführt. Im Krieg gegen das Osmanische Reich fanden die beiden katholischen Fürsten wiederum langsam zusammen.

Als der von der spanischen Partei am Wiener Hof stark unterstützte Gallas im Januar 1714 seinen Posten als kaiserlicher Gesandter am Heiligen Stuhl antrat, hatte sich das päpstlich-kaiserliche Verhältnis allerdings noch nicht entspannt. Ganz im Gegenteil: Gallas fand eine vergiftete Atmosphäre vor.^{89]} Zum einen gab es noch genügend Konfliktfelder mit dem Heiligen Stuhl, zum anderen mit den spanischen Gesandten. Einer dieser Konfliktfelder waren die geistlichen Pfründen im Königreich Neapel, das nun unter der Herrschaft der österreichischen Habsburger stand. 1714 waren 30 dieser Pfründen im Königreich vakant. Der Kaiser wollte diese Besitzungen an Einheimische geben, der Papst hingegen hätte die vakanten Bistümer, Abteien und Benefizien – oder einige davon zumindest – gerne an die römische Geistlichkeit vergeben. Gallas musste gegenüber der Argumentation des Papstes standhaft bleiben. Derweilen verfügte Karl VI., dass keine Einkünfte aus Neapel mehr an die Nuntiatur ergehen durften. Der Streit gipfelte schließlich 1717 in der Ausweisung des päpstlichen Nuntius aus Neapel.^{90]} Gallas war in all diesen Diskussionen rund um die Benefizien involviert.

Auch gleich zu Beginn seiner Amtszeit in Rom war Gallas mit den in jener Zeit üblichen diplomatischen Streitfragen des Zeremoniells und Protokolls konfrontiert. So wollte der Papst dem kaiserlichen Botschafter zu Amtsantritt nur eine Privataudienz einräumen. Das waren jedoch die kleinen diplomatischen Nadelstiche im Leben eines Gesandten der Frühen Neuzeit. Ernst wurde der Streit mit den kurialen Behörden in der Frage der Quartierfreiheit, dem Recht auf diplomatische Immunität im Bereich des Botschafterdomizils, dem *luogo di rispetto*.^{91]} Diese Quartierfreiheit wurde bereits 1687 von Papst Innozenz XI. in Rom aufgehoben. Gallas und der Wiener Hof sahen in dieser Frage geradezu die böswillige Absicht der päpstlichen Verwaltung das Ansehen des Kaisers in Italien zu ruinieren. Der Vorwurf war freilich bei Weitem überzogen, es handelte sich dabei aber

Geschichte der Päpste in Bildern. Mit einem geschichtlichen Überblick von Josef Wodka, Heidelberg 1965, S. 524–530 und S. 654–661; sowie auch Volker REINHARDT, *Pontifex. Geschichte der Päpste*, München 2017, S. 670–679.

88] Zu diesem Konflikt Hans KRAMER, *Habsburg und Rom in den Jahren 1708–1709* (= Publikationen des Österreichischen Historischen Instituts in Rom 3), Rom 1936.

89] Die Mission Gallas am Heiligen Stuhl wurde bislang nicht wissenschaftlich abgehandelt. Lediglich die Habilitationsschrift von K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, gibt partielle Einblicke in die Tätigkeit von Gallas auch in Rom, und Pia WALLNIG, *Eine kaiserliche Botschafterin in Rom? Eine Zeremonialinstruktion für Maria Ernestine Gräfin Gallas (1716)*, in: Elena Taddei – Matthias Schnettger – Robert Rebitsch (Hrsg.), „Reichsitalien“ im Mittelalter und Neuzeit (= Innsbrucker Historische Studien Band 31), Innsbruck 2017, S. 185–197 beschäftigt sich mit seiner Gattin und der für sie bestimmten Zeremonialinstruktion.

90] Dazu H. BENEDIKT, *Das Königreich Neapel*, S. 166f.

91] Dazu K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, S. 156–159.

ohne Zweifel um eine intensiv diskutierte politische Machtfrage, schließlich ging es auch um die Durchsetzung polizeilicher Gewalt in der Unterkunft des kaiserlichen Diplomaten. So kam es ebenfalls unter Gallas vor, dass dieser päpstliche Ordnungshüter durch bezahlte Schläger aus der Umgebung seiner Unterkunft vertreiben oder gar verprügeln ließ. Der Botschafter in Rom hatte nämlich aufgrund der Erfahrungen seiner Vorgänger den Auftrag Wiens, in dieser Sache nicht nachzugeben, aber auch eine schriftliche Abmachung mit den Behörden in Rom zu erreichen. Diplomatische Geschmeidigkeit kann man Gallas gerade in dieser Frage nicht unterstellen, die verantwortliche Behörde in Wien war jedoch über die Maßnahmen ihres Botschafters unterrichtet und ließ ihn auch weiterhin gewähren, wengleich es von Seiten Wiens keine weitere Verschärfung in Form eines Ultimatums und dergleichen gab. Im Übrigen sollte der böhmische Adelige für geraume Zeit der letzte weltliche Diplomat sein, ab 1719 vertraten wiederum die sogenannten Komprotektoren, also Kardinäle, die Interessen Wiens in Rom. Diese sollten sich wieder kompromissbereiter gegenüber ihren geistlichen Kollegen zeigen.

1716 reiste der Witwer nach Wien um seine zweite Gemahlin, Maria Ernestine, in der Wiener Hofburg zu heiraten. Das Ehepaar kehrte im Juni 1717 nach Rom zurück.^{92]} Am 17. Januar 1718 wurde dem Ehepaar eine Tochter geboren, die auf den Namen Maria Elisabeth getauft wurde.^{93]} Mit im Gepäck hatte die *ambasciatore cesarea* eine Zeremonialinstruktion, die von Pia Wallnig einer genaueren Analyse unterzogen hat. Diese Zeremonialinstruktion war ein Verhaltenskodex für „kaiserliche Botschafterinnen“, worin festgehalten war, welche römische Adelige unbedingt besucht werden sollten, wie sich das Personal zu verhalten hatte, an welchen religiösen Festtagen man teilzunehmen hatte, usw. Überhaupt verstand sich das Ehepaar Gallas sehr gut in der Organisation von kaiserlichen Festtagen (zum Beispiel der Namenstage des Kaisers und der Kaiserin). Zudem machte sich Gallas als Veranstalter von „denkwürdige[n] Theateraufführungen“ mit prominenter Besetzung, die an den kaiserlichen Festtagen aufgeführt wurden, einen Namen.^{94]} Gallas konnte für die Aufführung damals prominente Künstler gewinnen, wie den jungen Dichter und Librettisten Pietro Metastasio (eigentlich Pietro Antonio Domenico Bonaventura Trapassi), den in Rom geborenen Librettisten Paolo Antonio Rolli und den aus Modena stammenden Cellisten und Komponisten Giovanni Battista Bononcini. Gallas wußte sich also, wie schon in London, geschickt in Szene zu setzen. Er beherrschte das diplomatische Geschäft des Zeremoniells und der Repräsentation. Gallas regte zudem an, einen Palazzo in Rom für die kaiserliche Gesandtschaft zu erwerben. In seiner Amtszeit allerdings wurde dieser Plan nicht mehr umgesetzt.^{95]} Allerdings sah Gallas auch die unmäßigen Kosten der diplomatischen Prachtentfaltung und plädierte daher für eine Einschränkung des Repräsentationsaufwandes.^{96]} Dieser Repräsentationsaufwand ging schließlich auf eigene Kosten und nicht auf Staatskosten.

92] Dazu P. WALLNIG, *Eine kaiserliche Botschafterin*, S. 190.

93] Maria Elisabeth Gräfin Gallas (1718–1737) heiratete 1734 Ferdinand Bonaventura II. Harrach.

94] H. BENEDIKT, *Gallas*.

95] K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, S. 112.

96] K. MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen*, S. 128–130.

Höhepunkt und abruptes Ende einer diplomatischen Karriere

Im Jahr 1719 sollte mit der Ernennung zum Vizekönig von Neapel der Höhepunkt der Karriere von Johann Wenzel Gallas folgen.^{97]} Karl VI. setzte den Böhmen, der auch diesen Posten der spanischen Partei am Wiener Hof zu verdanken hatte, als Nachfolger von Wierich Philipp Graf von Daun^{98]}, dem Eroberer Sardinien, ein. Nicht zuletzt sollte Gallas mit dieser Funktion auch finanzielle entlastet werden. Er klagte aus Rom oft genug über die überbordenden Kosten im diplomatischen Dienst.

Das Königreich Neapel wurde nach den Friedensverträgen von Utrecht und Rastatt mit den anderen Besitzungen der spanischen Habsburger in Italien, dem Königreich Sardinien sowie den spanischen Niederlanden, Österreich übertragen. Der Kaiser setzte für die Verwaltung des Königreichs nach spanischem Vorbild einen Vizekönig ein. Allerdings konnte Johann Wenzel Gallas diese Funktion nie ausführen. Der versierte, nicht gerade konfliktscheue, auch des Öfteren starrsinnig agierende Repräsentant des Hauses Habsburg infizierte sich während der Reise von Rom nach Neapel, wo er am 25. Juli 1719, nur drei Wochen nach seiner Ankunft, verstarb.

Johann Wenzel Gallas. Views of the Activities of an imperial envoy

Summary

Johann Wenzel Gallas (1671-1719), the oldest son of Franz Ferdinand Gallas and Johanna Emmerentia (a born Countess Gaschin of Rosenberg) and the grandson of Lieutenant General Matthias Gallas, was one of the richest men of the Habsburg monarchy (even one of the richest in Europe according to the Historian Heinrich Benedikt). He lived through a glorious career, even though there is not much known about his life before he started his diplomatic service. It is certain, however, that Johann Wenzel Gallas was a Reichshofrat (Member of the Aulic Council) and Kämmerer (Chamberlain) in the circle of the later emperor Joseph I. In 1705, he took up the position of the imperial envoy in England. In London, however, he also acted as diplomat for Charles III, son of emperor Leopold, who had his headquarters in Barcelona to fight against Philip V. From 1714 to 1719, he took over the position of an imperial envoy at the Holy See in Rome. In 1719, Gallas reached the peak of his career when he was appointed as viceroy of Naples, but he died within weeks of his inauguration. This article gives an insight into the activities of an imperial ambassador. The topics reported from the envoy to Vienna illustrate on the one hand challenges in the coordination in a time of war and on the other hand problems between powers with different interests. So this article informs about the relationship about the Holy Roman Empire, the Monarchia Austriaca, England/Great Britain and the Holy See.

97] H. BENEDIKT, *Das Königreich Neapel*, S. 206f.

98] Heinrich BENEDIKT, *Daun, Wierich Graf von*, in: *Neue Deutsche Biographie* 3, 1957, S. 529f.

K historii pivovarnictví v Plasích

Iva VORLÍKOVÁ

Abstract: This study is interested in history of beer making in Plasy, it includes brewing of beer in monastery brewery and later in Metternichs brewery. The goal of this work is to introduce readers to a brewing of the beer in Plasy, to explain them basic terminology of brewing beer and show overall basic history of breweries in Plasy. Primar emphasis is on monastery brewery, basic orientation in problematic of service of (princely) brewery. Out of written available sources author used memories of elders.

Key words: Brewery, Beer, Plasy, Monastery, Brewing

Úvod

Je jen málo věcí, které rozpoutají mezi Čechy tak vášnivou debatu, jako pivo. Významnou část české pivní kultury tvořil nepochybně i plaský pivovar. Slavný a vyhlášený byl pravděpodobně již během provozu kláštera. Vzestup, který můžeme sledovat zachycený v historických pramenech, však lépe dokumentuje pivovar světský. Již ve vrcholném středověku znamenala přítomnost pivovarského objektu v klášterním areálu téměř sto procentní jistotu příjmu peněz do klášterní pokladny. Kvalitní pivo znamenalo pro klášterní instituce rovněž vyšší výnosy z jeho prodeje. Kláštery obecně oproti většině soukromníků disponovaly vlastními surovinami, kvalitnější, čistou vodou a lepšími podmínkami pro výrobu piva. Mniši kromě kvality kladli důraz také na čistotu a péči o výsledný produkt. V Plasích takový objekt fungoval zřejmě již dříve, první písemné zmínky jsou však doloženy až v 60. letech 16. století. Zajímavé je sledovat vývoj hospodářských objektů v areálu v souvislosti s vývojem kláštera samotného.

Nové dějiny se začínají psát s novými majiteli, a to po roce 1826 s Metternichy. Během působení Metternichovy rodiny zažívá pivovarnictví v Plasích značný rozvoj, umocněný zrušením propinačního práva v roce 1869. Badatelé se nabízejí nové možnosti v podobě dostupných pramenů připravených k prozkoumání. Stejně tak, jako všechny provozy v Čechách, postihla i ten plaský válečná léta. Krizi první světové války se pivovaru povedlo rychle zažehnat, avšak světová hospodářská krize spustila setrvávající pokles, který se nepodařilo do konce druhé světové války zastavit. Po roce 1945 byl majetek plaského panství včetně pivovaru zestátněn a výroba fungovala až do roku 1967. Zejména poslední roky provozu je možné mapovat vzpomínkami pamětníků. Díky odlišným respondentům máme možnost sledovat pivovar očima zaměstnance, zákazníků či dítěte žijícího v blízkosti objektu. Popsat dějiny plaského pivovarnictví podrobněji by zajisté vydalo na samostatnou mnohastránkovou publikaci. Cílem tohoto článku se tak stane zmínit pouze nejdůležitější milníky v souvislosti s historií a představami pivovaru a s výrobou piva. Za hlavní přínos příspěvku považuji autentické rozhovory s pamětníky, publikované v jeho závěrečné části.

Stavební vývoj objektů pivovaru a sladovny

Přesně datovat dobu, kdy se začíná psát historie plaského pivovarnictví, je jen velmi obtížné. Lze předpokládat, že mniši začali s vařením piva v Plasích velmi brzy, pravděpodobně nedlouho po svém příchodu na jaře v roce 1145.¹⁾ Prímé historické prameny, odkazující na existenci mnišského pivovaru v Plasích již na počátku středověku, však v současné době neexistují. Zatímco k metternichovskému pivovaru existuje celá řada dostupných pramenů, v souvislosti s klášterním pivovarem se dochovaly v některých případech jen strohé informační fragmenty, mnohdy vycházející z historie kláštera samotného. Pokud se pivovar nacházel v areálu kláštera, znamenal výraznou ekonomickou posilu. Výnosy z prodeje a distribuce piva přeci jen tvořily již ve středověku značnou část příjmů do pokladny vrchnosti. Vzhledem k vysoké rentabilitě takového objektu předpokládáme, že plaští cisterciáci pivo vařili ještě před vznikem současných písemných záznamů o jeho existenci.²⁾

První prokazatelná písemná zmínka o klášterním pivovaru pochází z korespondence opata Petra Peristeria, z roku 1567, adresované opatům zbraslavského a oseckého kláštera.³⁾ Poprvé tyto informace prezentoval Pavel Kodera na konferenci konané v Plasích 8. – 9. října 2015. Ve svém příspěvku mimo jiné představil i osobu opata Peristeria, který se dostal do Plas v období hluboké krize a měl netradičně stanovenou délku svého mandátu na dobu dvou let.⁴⁾ Ze své funkce byl však sesazen již počátkem prosince 1567.⁵⁾ Během svého krátkého působení se pokusil o zlepšení ekonomické a hospodářské situace

1) Samotný klášter založil v roce 1144 kníže Vladislav II. Po celou dobu jeho existence jej obývali cisterciáckí mniši, kteří poprvé přišli do Plas na jaře roku 1145 pod vedením opata Konráda. Podrobnějším výkladem o založení a fungování kláštera ve středověku se zabývá např. Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*, Praha 2013, s. 213.

2) Písemnými prameny existenci klášterního pivovaru v období středověku doložit nelze. Veškeré prameny z tohoto období jsou dochovány ve velmi omezeném množství i ke klášteru samotnému.

3) Zbraslavský opat Wolfgang započal své opatské působení v plaském klášteře, kde byl pravděpodobně okolo roku 1556 zvolen do funkce opata. V roce 1563 „povýšil“ a se stal opatem kláštera na Zbraslavi. Jako představený zbraslavského opatství plnil rovněž funkci vizitátora v Plasích. Znalost podmínek vizitovaného kláštera i klášterní komunity znamenala jistě pro vizitátora mnoho výhod. Když v srpnu 1567 zemřel plaský opat Pavel Šenhor, měly pravděpodobně i tyto znalosti vliv na výběr a doporučení opata nového. Peristeriovu nominaci zřejmě ovlivnily nejen předchozí zkušenosti s církevní správou, ale zároveň i osobní kontakty právě s opatem Wolfgangem. Pavel KODERA, *Zapomenutý opat Petr Peristerius a hospodaření na plaském klášteře po polovině 16. století*, in: *Proměny plaského kláštera (1145–2015)*. Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 8. – 9. října 2015 v Plasích, Mariánská Týnice 2015, s. 108. Dále citováno jako P. KODERA, *Zapomenutý opat Petr Peristerius*, in: *Proměny plaského kláštera (1145–2015)*.

4) Opat Peristerius přijíždí do kláštera v dobách silné hospodářské i ekonomické krize. Jeho úkolem bude především tento stav zlepšit. Klášter neprosperuje již od 20. let 15. století, kdy jej postihly husitské války a zároveň Zikmund Lucemburský zabavil většinu jeho majetků. Ty následně rozděl stoupencům z řad české šlechty. Ani částečné navrácení statků Vladislavem II. Jagellonským v roce 1480 situaci příliš nezlepšil. Klášterní komunita je v tomto období velmi omezená, hospodářství ani ekonomika kláštera nevzkvétá. Většinu zabavených majetků navrátí klášteru až Ferdinand II. Habsburský tři roky po bitvě na Bílé Hoře. Obnovy se větší část areálu dočká nejdříve ve druhé polovině 17. století. Pavel VLČEK – Dušan FOLTÝN – Petr SOMMER. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 419, 420.

5) Petr Peristerius adresoval své dopisy nejen opatům zbraslavského a oseckého kláštera, ale také císaři Maximiliánovi II. V této korespondenci se především snaží obhájit jím provedené změny na plaském panství a doložit císaři legitimitu své pozice. S pozitivním vyřízením se však nesetká. Již v prosinci 1567 je ze své funkce sesazen a po Vánocích nahrazen dosavadním sedleckým opatem Ondřejem Wiedemannem. Ten působí v Plasích do roku 1572, kdy odchází vykonávat funkci opata do Žďaru nad Sázavou a současně na Zbraslav, kde nastoupí po výše zmíněném opatu Wolfgangovi. Ondřeje Wiedemanna již zmiňují kroniky i dochované seznamy představených kláštera. P. KODERA, *Zapomenutý opat Petr Peristerius*, in: *Proměny plaského kláštera (1145–2015)*, s. 111. Představený kláštera pak např. ve druhém díle své práce *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích* zmiňuje Milan Buben.

kláštera, a to především na úkor jeho zaměstnanců. O svých realizacích informoval zmíněné opaty prostřednictvím dopisů. Odkazoval na špatný stav budov, které se snažil postupně opravit a omezit některé ze zaměstnaneckých benefitů. Pozoruhodné je, že v souvislosti hospodářským zázemím kláštera se zde v písemné formě vyskytují některé objekty vůbec poprvé. Pro tento článek nesmím opomenout zmínku o samotném pivovaru, sladovně či vlastní chmelnici.^{6]} V souvislosti s pivovarem uvádí zejména snižování stavů zaměstnanců a redukci poskytovaných naturálií. Změny nastávají také u bečvářů, kdy sudy nemají být nadále dováženy z Plzně, ale bečvář má nově sám najít vhodné dřevo v plaských lesích a sudy vyrábět.^{7]} Chmelnici nově nemá spravovat chmelař, který dle Peristeria představoval vysoké náklady, nýbrž starší sládek s mládkem. Ti si také udrželi svoji pozici po personálních změnách na sladovně. Doposud zde pracovaly tři osoby – starší sládek, mládek a pomahač, nadále opat ponechá ve službě za snížené náklady pouze sládko a mládko.^{8]} Korespondence zmiňuje rovněž spilky, kuchyni a pekárnu, ze kterých dle zpráv díky čeledi „nemálo ucházelo“.^{9]}

Grafické zobrazení pivovaru poprvé zaznamenáváme až na vedutě Jana Willenberga z počátku 17. století.^{10]} K vedutě nenáleží konkrétní popis jednotlivých budov až na jedinou výjimku, krčmu. Willenberg objekt s dýmajícím komínem zobrazuje v pozadí, na okraji klášterního areálu po pravé straně.^{11]} Oproti pobořenému kostelu a obytné části areálu jsou hospodářské budovy zachyceny v poměrně dobrém stavu. Vzhledem k naznačení provozu hostince a dobrému stavu hospodářských objektů lze předpokládat funkční pivovar. Pivovaru by dle stavebně historického průzkumu Luboše Lancingera mohly náležet dvě stavby s vysokými štíty gotického typu, vyčnívající za mlýnem. Ten Lancinger popisuje jako nízké protáhlé stavení po levé straně areálu, umístěné v ohybu řeky Střely.^{12]} Objekty náležející mlýnu lze velmi dobře určit podle vyobrazeného mlýnského kola. Pivovar pak podle tohoto popisu odpovídá umístění v blízkosti mlýna i podle pozdější dokumentace jinými autory.

Na časové ose, zachycující klášterní historii, bychom období od druhé poloviny 17. století přiřadili k dobám příznivějším pro rozvoj, přestavby i dostupné zdroje. Přesto do konce 17. století odkazují na funkční klášterní pivovar jen strohé zmínky, související zejména s historií a přestavbami samotného areálu. Od roku 1681 zastává funkci opata Ondřej Trojer. Za působení tohoto opata dochází k mnoha přestavbám v klášterním areálu i v jeho dalekém okolí. V rámci těchto přestaveb byla postavena i známá sýpka či přestavěna prelatura. Během rekonstrukce větší části areálu došlo pravděpodobně i k přestavbám v hospodářské části, nicméně dochované písemné zmínky přímo na přestavbu pivovaru neodkazují.

6] P. KODERA, *Zapomenutý opat Petr Peristerius*, in: Proměny plaského kláštera (1145–2015), s. 109.

7] „Prve sudovinu přede mnou vždycky v Plzni kupovali a jí do kláštera vozili. Opatřil sem to, že bečvář povinen jest v klášterských lesích dříví na sudoviny vyhledati, sekati a dělati, kteréž před rukama víc než na 1 kopu sudův jest a nyní bečváři služby dávám, než prve se dávalo.“ Tamtéž.

8] Doposud starší sládek pobíral 15 kop a veškeré použité kvasnice, po zavedení nových podmínek pobíral už pouze 11 kop a kvasnice žádné.

9] Spilka: prostor pro kvašení mladiny.

10] Pavel KODERA – Karel KSANDR, *Národní technické muzeum. Centrum stavitelského dědictví v Plasích. Kronika projektu*, Praha 2015, s. 18.

11] Veduta Jana Willenberga in: Jaroslav SKLENÁŘ – Ladislav DRCHAL, *Pivovarnictví a pivovary na Kralovicku a Manětínsku*, Čistá – Rakovník 1996, s. 90.

12] Luboš LANCINGER, *Plasy. Starý pivovar č. p. 5. Stavebně-historický průzkum. 1. etapa: Dějiny objektu*. Praha 1979. Uloženo v NPÚ v Plzni.

Přestavby však pravděpodobně proběhly. Dokázat toto tvrzení může např. rytina plaského cisterciáka Mauritia Vogta z roku 1712. Dílo dokumentuje pohled na klášter směrem od dnešní Velké louky, včetně doplněného popisku vyobrazených budov.^{13]} Pivovaru patří písmeno „V“, v legendě přiřazeno k termínu „Praxatorium“. Vogt jej znázorňuje jako menší, přízemní budovu v těsné blízkosti mlýna a řeky Střely. Sladovnu, označenou písmenem „O“, označuje autor jako „Polentarium“. Před objektem zaznamenal Vogt studnu s vahadlem. Ta v těchto místech vydržela i v dobách fungování Knížecího pivovaru, pro jehož provoz byla dále využívána a našli bychom ji zde také dnes. Sladovna vydržela na původním místě až do požáru v roce 1894.^{14]} Vogtově umístění sladovny a pivovaru odpovídají i pozdější vyobrazení či barokní kroniky.

Další grafické zpracování hospodářských budov areálu pochází až z ruky Jakuba Antonína Pinka, přibližně z konce první třetiny 18. století. Předpokládáme, že Pink vyobrazil areál podle předloh ze sedmdesátých let 17. století, neboť stavby, k jejichž realizaci došlo až v letech osmdesátých či devadesátých, malba nezachycuje.^{15]} Často se uvádí, že větší přestavby se pivovarské budovy dočkaly v rámci velkolepých přestaveb konventu a dalších objektů v areálu mezi léty 1711–1740. Na základě stavebně historického průzkumu Petra Dostála z roku 2010 se však v souvislosti s pivovarem poslední výzkumy přiklánějí především k původní přestavbě z 90. let 17. století.^{16]} Z dendrochronologické analýzy, která je rovněž součástí stavebně-historického průzkumu (SHP), vyplývá, že krovny obou křídel pivovaru se shodují s jižním krovem mlýna. Ten je datován rokem 1693. Některé prameny uvádějí přestavbu pivovaru v roce 1724,^{17]} tato informace však nebyla žádným z odborníků potvrzena. K příležitosti oslav 600 let od založení kláštera sepsal převor plaského opatství Benedikt Scheppel latinsky psanou kroniku – *Lapis Sepulchralis Fundatoris*.^{18]} Vyšel z kronik sepsaných před jeho vlastním zkoumáním, přičemž popisu pivovarských budov věnoval krátkou zmínku zhruba v polovině knihy. Popsal budovy pivovaru a mlýna až ke sladovně, na kterou navazoval jeden ze vstupů do areálu; v těsné blízkosti brány stály podle Scheppela příbytky sládků a bednářů.^{19]} Po pravé straně od Turistického informačního centra města Plasy spatříme dnes na zdi rekonstruovanou pamětní desku, odkazující na další přestavby z roku 1778. V uvedeném roce proběhla rekonstrukce mlýna, který byl předešle poškozen požárem.^{20]} Jižní část mlýna, na nějž navazovala budova barokního pivovaru, však dendrochronologie zařazuje především do konce 17. století, kdy proběhly výraznější přestavby zadané opatem Trojerem. Stav a vybavení objektů sloužících pivovaru zachycují soupisy majetku vytvořené komisí po zrušení kláštera v roce 1785.^{21]}

13] Veduta kláštera od Mauritia Vogta z roku 1712 in: Moritz Johann VOGT, *Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen*, Frankfurt am Main 1712.

14] Pavel KODERA, *Archivní rešerše SHP, I. (textová) část*. 2010, s. 9. Uloženo v NTM CSD Plasy.

15] Plasy-areál kláštera, před barokní přestavbou, detail obrazu s portrétem Vladislava II, 1. pol. 18. stol., foto Podestát, sbírka uložena ve fondu Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici, inv. č. 2183.

16] Petr DOSTÁL, *Klášter Plasy – areál pivovaru, stavebně historický průzkum*. 2010, s. 12. Uloženo v NTM CSD Plasy.

17] *Pivovary od Aše po Železnou Rudu: Západočeské pivovary v Plzni, národní podnik*, Plzeň 2016, s. 52.

18] Tj. „Náhrobní kámen zakladatele.“

19] SOA Litoměřice, Cisterciácký klášter v Oseku, sign. B IV 8 – Benedikt SCHEPPL, *Lapis Sepulchralis Fundatoris* (Náhrobní kámen zakladatele), Plasy 1744, s. 317 (fotokopie je dostupná v Muzeu a galerii severního Plzeňska v Mariánské Týnici). Příslušná pasáž bylo publikována A. Podlahou: Antonín PODLAHA, *Popis kláštera a kostelů v Plasech v rukopise z roku 1744*, Památky archeologické XXIII., 1909, s. 223.

20] SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Plasy, Memorabilienbuch der Pfarre Plass, Pamětní kniha 1836–1945, č. 2.

21] Jedna z publikovaných prací věnující se majetku kláštera v době jeho zrušení: Irena BUKAČOVÁ, *Inventář plaského kláštera v době jeho zrušení 1785–86*, in: Vlastivědný sborník: čtvrtletník pro regionální

Po zániku kláštera propadá na základě josefinských reforem celý majetek do rukou Náboženského fondu, v jehož správě se nachází až do roku 1826.^{22]} Během tohoto období slouží pivovarské objekty původním účelům. Cenné informace k tomuto nepříliš prozkoumanému období publikoval Jakub Mírka ve své studii pro sborník *Západočeské archivy* na podzim roku 2017.^{23]} Výrobě, distribuci piva a zaměstnancům pak bude věnována následující kapitola. Ze stavebního hlediska však v pivovaru dochází podle Luboše Lancingera po zrušení kláštera především k dílčím opravám nezbytným pro provoz pivovaru a sladovny. Pokus o modernizaci sladovny je zaznamenán v roce 1802, kdy správa dvora zasílá ke schválení návrh na přestavbu, přičemž sladovně má zůstat stávající budova. Úpravy pak mají zajistit modernější způsob sladování, který šetří dřevo.^{24]} Stavebně historické průzkumy a další prameny na realizaci tohoto projektu neodkazují. Luboš Lancinger uvádí z přelomu století pouze přístavbu obydlí sládky v severní části pivovarského objektu či větší rekonstrukci dlažeb na spilkách po roce 1805.^{25]} O dva roky později pak dle stejného zdroje bylo povoleno nové oplocení nekrytých pivovarských sklepů za 145 zlatých. Nacházely se za prelaturou v blízkosti sýpky. Během dalších let působení státní správy pravděpodobně výraznější úpravy neproběhly. Svědčí o tom dochovaný popis z roku 1824, jenž pivovar interpretuje jako jednopatrový kamenný objekt se střechou krytou taškami. Uvnitř se má nacházet malá místnost, varna s pivovarskou pecí a pánví na 20 sudů piva, plnicí komora a dvě výstavní spilky. Vedle pivovaru bychom stále našli dům sládky. Sladovně i nadále má patřit samostatná zděná budova se šindelovou střechou. Přizemí tohoto objektu sloužilo zaměstnancům, našli bychom zde také sladařská humna, hvozď a jedno humno s máčecími štoky z kamenných kvádrů. V horním patře pak půdu na skladování ječmene a sladu a dvě valečky.^{26]} Stav objektů je uváděn jako dobrý. Samostatně mají stát i pivovarské sklepy, umístěné v kamenné budově, kryté taškami. Ta by popisem i umístěním mohla odpovídat zmíněnému prostoru mezi sýpkou a prelaturou.

Roku 1826 koupil celé panství rakouský kancléř Klement Václav Lothar Metternich. Kromě obnovy hostince došlo v 19. století k započatí nejdůležitějších změn při modernizaci pivovaru. Plaskému faráři bylo ještě roku 1826 ponecháno právo svařit v pivovaru šest sudů piva ročně, s použitím vlastního ječmene a přiznáno deset sáhů palivového dřeva.^{27]} Dobrý stav objektů, zmíněný v průzkumu z roku 1824, potvrzuje i panský stavitel Fischer, který objekty v roce 1833 zaměřil.^{28]} V následujících letech proběhly drobné opravy, jež pivovaru napomohly k většímu zájmu odběratelů o pivo a k následnému zvětšení výstavu.^{29]} Vrchní správa sídlila na Kynžvartu a se správou v Plasích vedla čilou korespondenci, týkající se zejména provozních záležitostí či komunikace se zájemci o šenkování plaského piva. Většina oficiálních písemností se vedla v německém jazyce, komunikace

dějiny severního Plzeňska 7. Muzeum a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici VIII, č. 1, 1998, s. 8–11.
22] P. VLČEK – D. FOLTÝN – P. SOMMER. *Encyklopedie českých klášterů*, s. 423.

23] Jakub MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do zrušení propinačního práva roku 1869*, Západočeské archivy VIII, 2017, s. 20–46.

24] Tamtéž.

25] L. LANCINGER, *Plasy. Starý pivovar č. p. 5*.

26] Interpretace Luboše Lancingera, originál spisu je uložený v Národním archivu v Praze, fond Rodinný archiv Metternichů. L. LANCINGER, *Plasy. Starý pivovar č. p. 5*.

27] SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, Kronika obce Plasy, Plaská pamětní kniha I., 1945–1957, s. 233.

28] L. LANCINGER, *Plasy. Starý pivovar č. p. 5*.

29] Např. roku 1835 byla instalována nová pánve na varně plzeňským mědikovcem Antonem Kouteckým. Velikost i váha nové pánve odpovídala pánvi staré, stejně tak objem 20 sudů. J. MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do 1869*, s. 37. Tamtéž.

s hostinskými či neoficiální dopisy pak v češtině či dvojjazyčně. Pravděpodobně i po vzoru plzeňského či jiných pivovarů, které postupně přešly na výrobu piva metodou spodního kvašení, přechází k této metodě v 50. letech 19. století i plaský pivovar.^{30]} Pro výrobu nového druhu piva však bude nejdříve potřeba vytvořit patřičné zázemí. Piva vyráběná metodou spodního kvašení potřebují při kvašení, zrání i skladování nižší teplotu než piva svrchně kvašená. Zejména v letních měsících bylo obtížné vhodné podmínky pro skladování zajistit a ukázalo se, že dosavadní sklepy přestávají pro oba druhy piv dostačovat. V březnu 1855 tak došlo ke schválení přestavby sklepa na brambory pod sýpkou na sklep pivní a metoda spodního kvašení měla být v dalších letech preferována.^{31]}

Roku 1859 převzal vedení nad panstvím Metternichův syn Richard a plaské pivovarnictví zažilo během jeho působení jeden z největších rozkvětů ve své novodobé historii.^{32]} Velký vliv na rozšíření pivovaru a následující přestavby mělo rozhodně i zrušení propinačního práva v roce 1869. Nadšení z nových možností zachytila i farní kronika: „v rámci panujícího pokroku v průmyslu se považuje za nevyhnutelné modernizovat a zvětšit objekt pivovaru, pocházejícího z dob kláštera“.^{33]} Farní kroniky zaznamenaly i následné přestavby. Celkovou rekonstrukcí prošly pivovarské objekty v letech 1869–1870. Realizace projektu proběhla podle plánů stavitele Gustava Nobacka z Prahy. Dne 16. srpna 1869 se začalo s demolicí původních objektů. Prostory pro výrobu piva se výrazně zvětšily, dokončení přestavby proběhlo v prvních dnech roku 1870. Původní sladovna zůstala zachována s drobnými úpravami ve stejném objektu, zhruba v totožných místech jako pozdější zázemí pro ledové hospodářství pivovaru. S touto velikostí dokázal pivovar zásobovat veškeré hostince spadající pod plaské panství.^{34]}

Další významnější přestavby byly vzhledem k rostoucí poptávce plánovány již počátkem 90. let 19. století, ale proběhly až po požáru v roce 1894. Ten vypukl 27. srpna na sladovně při požehování sudů. Šířil se obrovskou rychlostí, trval téměř dva týdny. Způsobil škodu ve výši 150 000 zlatých, kterou majitelé uhradili z požárního pojištění.^{35]} Konvent po tomto požáru přišel o krov a takřka o celé druhé patro. Významně zasáhl i hospodářské budovy, zejména pak sladovnu, jejíž pozůstatky byly zbořeny. Přestavbu pivovarských objektů rozdělilo několik etap. Po první etapě v roce 1896 vyrostla v místě původní sladovny nová chladárna, ledové hospodářství pivovaru. O rok později dodává firma J. Rosenberg z Prahy plány na realizaci nové varny, doplněné v další etapě o plány na novou kotelnu z roku 1898. Z 18. listopadu 1899 dále pochází plán na realizaci podzemního pivovodu a parovodu mezi varnou a ležáckými sklepy, který správě panství dodal Emil Škoda. Stavební činnost vrcholí v roce 1900, kdy je podle plánů firmy Františka Ringhofferera z pražského Smíchova postavena nová sladovna.^{36]} Se stavbou se začalo 18. června a již 29. listopadu 1900 prostory za přítomnosti knížecí rodiny vysvětil plaský farář.^{37]} Disponovala do té doby moderními

30] Tamtéž.

31] Tamtéž.

32] Zbyněk LIKOVSKÝ, *České pivovary 1869–1900*, Praha 2005, s. 174.

33] Parafraze z plaské farní kroniky. SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Plasy, Memorabilienbuch der Pfarre Plass, Pamětní kniha 1836–1945, č. 2, s. 175.

34] SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Plasy, Memorabilienbuch der Pfarre Plass, Pamětní kniha 1836–1945, č. 2, s. 175.

35] Petr HUBKA – Oldřich SOUTNER (ed.), *Osm a půl století v plaské kotlině: 1145–1995. Čtení o přírodě, památkách, lidech a událostech od dávných dob k současnosti. Díl II.*, Plasy 1997, s. 91–93.

36] Pavel KODERA, *Archivní rešerše SHP, II. (obrazová) část*, 2010, s. 71–92. Uloženo v NTM CSD Plasy.

37] SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, FÚ Plasy, Pamětní kniha 1836–1945, Memorabilienbuch der Pfarre Plass, s. 332.

americkými humny, umístěnými pod zemí. Objekt samotné sladovny situovali stavitelé oproti původnímu provozu na nové místo, do jižní části historického pivovaru. Zde svému účelu sloužila až do zrušení provozu v 60. letech 20. století.^{38]}

Zmíněné přestavby vetkly tvář finální verzi podoby pivovaru známé ve 20. století. Ikonická žlutá stavba s výrazným štítem, zachycena na dobových fotografiích a pohlednicích, je výsledkem právě těchto přestaveb. Komín zobrazovaný v popředí pochází z roku 1908, kdy proběhla rovněž instalace nové strojovny, rekonstrukce varny a přístavba kotelny podle návrhů firmy „Novák & Jahn“.^{39]} Drobné rekonstrukce pokračovaly i nadále, obvykle se však jednalo již pouze o dílčí práce související s běžnou údržbou. V reakci na modernizaci provozu a transport piva automobily získává areál v roce 1912 nové garáže, umístěné v blízkosti bytu sládků a kotelny. Od 40. let 20. století disponuje pivovar i vlastní benzinovou čerpací stanicí.^{40]} Po roce 1945 propadá veškerý majetek plaského panství do rukou státu a dochází k přejmenování na *Státní pivovar v Plasech u Plzně*. Administrativně spadá pod vrchní správu státních pivovarů v Buštěhradě, následně ve Staňkově. Stavební činnost opět souvisí především s nutnou údržbou. K významnějším zásahům patří např. přestavba bytu v domě sládků z roku 1962. Ještě v roce 1963 pivovar funguje jako samostatná jednotka čerpající vodu z řeky Střely a tří studní, u konventu, ve dvoře a na sladovně. Až o rok později dochází k připojení na městský vodovod.^{41]} Pivovar svůj provoz po mnoha letech ukončí v roce 1966. Do roku 1967 probíhá postupné zastavení výroby. Po ukončení činnosti provozu vzniká v prostorách ledového hospodářství prostor pro výrobu sodové vody a pivovar samotný je přestavěn na velkoobchodní sklad pro *Lidové spotřební družstvo Jednota Plasy*.

Po revoluci v roce 1989 přestává být objekt nadále k těmto účelům využíván a budovy několik let chátrají. V současné době má areál bývalého plaského pivovaru po nákladné rekonstrukci původní podobu z počátku 20. století. V prostorách pivovaru se dnes nachází unikátní Expozice stavitelství, v bývalém zázemí ledového hospodářství pak najdeme funkční minipivovar provozovaný místním podnikatelem. Oba objekty spravuje Centrum stavitelského dědictví spadající pod Národní technické muzeum v Praze. CSD získalo za své počiny v roce 2015 prestižní ocenění *Muzejní počin roku* či titul *Stavba roku* v kategorii Rekonstrukce budov.

Výrobci a odběratelé plaského piva

Mnišské řády obecně patřily k elitám mezi výrobci piva s bohatou historií a tradicí. Oproti některým soukromníkům kladli mniši ve svých kláštřech důraz na čistotu a kvalitu piva, používali vlastní suroviny pro jeho výrobu. Lze tedy předpokládat, že s touto tradicí a svými vlastními postupy přišli i mniši z Langheimu v roce 1145. Výsadu vařit pivo měla řada klášterů již ve středověku. Tato kapitola připomene, kdo tradici plaského pivovarnictví udržoval, předával dál a částečně také odběratele, kteří mají pro každý pivovar klíčový význam. Bez spokojených zákazníků by snad žádný pivovar neměl šanci na úspěch a dlouholetý provoz.

38] P. KODERA, *Archivní rešerše SHP, II. (obrazová) část*, s. 71–92.

39] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Velkostatek Plasy, inv. č. 1014, karton 505 – Rekonstrukce pivovaru v letech 1907–1909 a jiné drobné stavební úpravy 1907–1932.

40] P. KODERA, *Archivní rešerše SHP, I. (textová) část*, s. 32.

41] Tamtéž, s. 35.

První písemná zmínka z roku 1567 odkazuje nejen na funkční pivovarské objekty, ale poprvé rovněž zmiňuje jejich zaměstnance. Peristeriova korespondence nám poprvé dokazuje, že v 60. letech 16. století plaský klášter zaměstnával např. sládky, mládky, bečváře či chmeláře. Korespondence však kromě výše jejich platů neuvádí žádné podrobnější informace ani jména. Díky vedení pozemkových knih, matrik či jiných seznamů pak lze dohledat jména některých zaměstnanců pivovaru, zejména sládků. Avšak i z těchto zdrojů získáme především spíše zmínku o nacionálních a dataci, kdy zaměstnanec v pivovaru působil, než podrobnější informace o výkonu jeho povolání. Přehled zjištěných sládků až do roku 1869 publikoval ve své studii pro *Západočeské archivy* Jakub Mírka, vlastníky nejen plaského pivovaru mezi léty 1869–1950 uvádí v knize *Majitelé, nájemníci a vedoucí pracovníci pivovarů českých zemí v letech 1869–1950* Zbyněk Likovský. Vzhledem k přínosu článku tak považuji za nedůležité uvést jména všech sládků ještě jednou ve své práci. Zaměřím se především na sládky, kteří mají podíl na úpravách provozu plaského pivovaru či ve své funkci působili během důležitých historických událostí.

Prvním sládkem, kterého prameny uvádějí jménem, byl Belvl Trop, který dle interpretace pozemkové knihy Jakubem Mírkem koupil roku 1601 chalupu v Žebnici, a o 10 let později celý statek.^{42]} Opat Jakub Perger Vrchota z Rossenwerthu uvádí k 5. dubnu 1651 v *Soupisu poddaných podle víry*, že na jemu přiděleném panství zaměstnává osmatřicetiletého Zikmunda Brože na pozici sládky, devatenáctiletého Šimona Pecha na pozici podstaršího a osmnáctiletého Jana Poka jako mládky.^{43]} Pozici posledního sládky před zrušením kláštera v roce 1785 zastával Josef Böhm, který ve své funkci působil až do roku 1805. Jedná se tak o další informaci dokazující provoz plaského pivovaru i během správy Náboženského fondu.^{44]} Prostory určené sládkovi zachycuje inventář pivovaru, sepsaný komisí 8. listopadu 1785, kdy seznamy uvádějí pokojík sládky s dveřmi, jedním velkým zaskleným oknem, třemi zasklenými okénky, okenicemi a zelenými kamny.^{45]} Zhruba od poloviny 90. let 18. století pak sládkům slouží nově přistavěná budova, kterou mají možnost obývat. Možnosti zřejmě jako první využil právě Josef Böhm, neboť jeho bydliště je od roku 1796 uváděno pod číslem 1, tedy v areálu velkostatku. Böhm zastával svojí funkci až do roku 1805, kdy přestupuje do pivovaru na Zbraslavi. Stalo se tak poté, co se počátkem roku přišlo na to, že krmí svůj dobytek splavkami z pivovaru bez povolení vedení. Dalším sládkem plaského pivovaru se stává Johann Schreyer ze Zbraslavi, působící v Plasích mezi léty 1805–1815.^{46]} Jeho následovník Anton Korbel setrvává ve funkci až do své smrti v roce 1837 a rovněž se stane prvním sládkem na Metternichově plaském velkostatku.

Prameny bohužel neodkazují na konkrétní metody výroby piva během fungování kláštera. Vzhledem k vývoji pivovarnictví na našem území však usuzují, že se jednalo o piva vyráběná metodou svrchního kvašení.^{47]} Svrchně kvašená piva převažují na českém

42] J. MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do 1869*, s. 23.

43] Alena PAZDEROVÁ, *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Rakovnicko*, Praha 2007, s. 147, 148. Podstarší měl za úkol v pivovaru dohlížet na dodržování všech pokynů vrchního sládky. Dnešní označení pro mládky se obvykle uvádí jako „mladší technolog výroby“, který se může vypracovat na pozici hlavního technologa výroby, dříve označovaného jako „stárek“.

44] 1785–1826.

45] Národní archiv v Praze, Česká státní účtárna, inv. č. 1987, karton 280, č. 61.

46] J. MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do 1869*, s. 43.

47] Ke stejnému závěru došel také Mgr. Jakub Mírka. Metoda svrchního kvašení na našem území velmi výrazně převládala až do poloviny 19. století. Kláštery jsou obecně spojeny se svrchně kvašenými pivy. Mezi světově uznávanými nápoji dodnes vynikají piva vyráběná trapistickými mnichy, reformovanou větví cisterciáckého řádu. Aby pivo mohlo získat označení *Trapist*, musí splňovat řadu přísných kritérií. I toto pivo je vyrá-

území až do poloviny 19. století, kdy po vzoru aktuálních trendů přechází většina pivovarů na výrobu za pomoci spodního kvašení. V Plasích s nápadem vyrábět pivo touto metodou přišel údajně sám kancléř Metternich nedlouho poté, co se stal majitelem panství. Jeho plány však byly na svoji dobu příliš pokrokové a s vysvětlením, že by se pro takové pivo nenašel odbyt, k zahájení výroby nedošlo. Situace se změnila v 50. letech 19. století, kdy Metternich i správa pivovaru souhlasila se zavedením nového výrobního postupu a snaží se pro tuto metodu připravit veškeré potřebné podklady, prostory a zázemí. Aktivněji se věc řeší od roku 1855, kdy dochází také k zahájení přestavby sklepa na brambory pod sýpkou na pivní sklep pro spodně kvašená piva.^{48]} Pozici sládka v této době zastává jedna z nejznámějších postav plaského pivovarnictví, Karel Anzenbacher. Sládek nastoupí do své funkce v roce 1854 a kromě přechodu na spodní kvašení se stane rovněž svědkem přestaveb po zrušení propinačního práva v roce 1869. Až v roce 1892 jej ve své funkci nahradí jeho syn Josef.^{49]} Karel Anzenbacher umírá v roce 1893. Josef Anzenbacher pokračuje v odkazu svého otce až do své smrti roku 1930. Jeho nástupcem se na následujících 15 let stane Josef Procháska, jenž zastupuje svůj úřad během druhé světové války až do roku 1945. Dle výpovědi pamětníků nastupuje v roce 1950 mezi veřejností velmi oblíbený Jiří Heller. Stejně zdroje uvádějí, že se jednalo o posledního sládka, který dbal na „správné“ postupy výroby a stoprocentní kvalitu piva.^{50]} Jiří Heller do Plas přišel z pivovaru ve Staňkově a v 60. letech odchází do pivovaru v Plzni, kde působí jako vrchní sládek až do 70. let minulého století. Hellera následně v Plasích vystřídá Josef Lehečka.

První prokazatelné zmínky o druzích a stupňovitosti piva se mi podařilo zjistit až z *Výdajových rejstříků piva a mláta* z počátku 20. století. K 31. lednu 1903 uvádějí rejstříky piva 9°, 10° a 12°.^{51]} Společně s 12° najdeme v záznamech také piva 13°, 14° nebo 15°. Tato piva však dle výpovědi pamětníků tvořila výjimku a vařila se jen při zvláštních příležitostech nebo zaměstnancům „na přilepšenou“. Výrazná změna v druzích vystavovaných piv nastává během první světové války. Pivovar se musí řídit řadou nařízení a omezení vydávaných správními institucemi. Kromě omezení výroby musí odvádět také slad, část zásob obilí a nahrazovat používané suroviny různými alternativami.^{52]} Během válečných let se výrazně snižuje nabídka i výstav nabízených piv. Klasické druhy nahradí kolem roku 1918 piva méně stupňovitá, zaznamenávaná jako 4,5°–6,5° či takzvaný „pivín“. Sládek Josef Anzenbacher vydává 14. listopadu 1918 pokyn k výrobě, ve kterém uvádí, že pivo bude vařeno z 80% cukrové řepy a jen z 20% sladu.^{53]} Poslední „pivín“ záznamy uvádějí v lednu 1919. Po první světové válce se produkce pomalu vrací k normálu. Počátkem 20. let rejstříky stále zaznamenávají i piva s nižší stupňovitostí, od roku 1924 však pivovar

běně podle tradičních postupů metodou svrchního kvašení. Když Josef Groll uvařil 5. října 1842 v plzeňském pivovaru první várku spodně kvašeného piva Pilsner Urquell, jednalo se spíše o výjimku. Ve druhé polovině 19. století však na tuto metodu přechází většina pivovaru a na konci 19. století bychom na českém území jen stěží našli pivovar, který by spodně kvašené pivo nenabízel.

48] Cenné a podrobnější informace uvádí k zavedení spodního kvašení v Plasích Jakub Mírka ve své studii *pro Západočeské archivy*. J. MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do 1869*, s. 41.

49] Zbyněk LIKOVSKÝ, *Držitelé, provozovatelé a vedoucí pivovarů Českých zemí 1869–1989*, Praha 2010.

50] Viz část výpovědi pamětníků.

51] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, fond Velkostatek Plasy, kniha č. 1242, Výdajový rejstřík piva a mláta 1903, inv. č. 1900, sign. Bier und Trebel Journal 1903.

52] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, fond Velkostatek Plasy, kart. 497, Styk s ústředním ředitelstvím (výnosy ústředního ředitelství, správy, instrukce pro pivovar 1871–1933), inv. č. 1010.

53] Archiv společnosti Plzeňský Prazdroj, a.s, fond Pivovar Plasy, kart. 1, Výroba piva 1902–1920, inv. č. 6, sign. A 4a.

nabízí piva 10°, 12° a 14°.^{54]} Mezi zákazníky panovala největší obliba v 10° pivě, které pivovar v Plasích nejvíce proslavilo. Oblibě plaské „desítky“ odpovídá jednak výstav, jehož čísla pravidelně patří k nejvyšším z vystavovaných piv, ale také výpovědi pamětníků. Nejvíce skloňovaným byl při rozhovorech právě tento druh piva.

Zejména v záznamech z klášterního pivovaru a z prvních desetiletí správy Náboženského fondu je výstav uváděn ve čtyřvěderných sudech. Tereziánský katastr z roku 1757 uvádí roční výstav pivovaru v Plasích 1953 sudů.^{55]} Určení výstavu v 19. a ve 20. století ovlivňuje řada faktorů. Kromě přestaveb musíme brát v potaz také historické události, rozvoj pivovarnictví na našem území či zájem odběratelů. Po roce 1869 je nejnižší výstav zaznamenaný během první světové války, v roce 1917, a to pouze 4 502 hektolitřů. Oblibu a um sládka Josefa Anzenbachera dokazuje fakt, že nejvíce vystaveného piva pochází z dob jeho působení. Konkrétně před první světovou válkou, v období let 1911–1912 dosahuje výstav 32 707 hektolitřů, mezi léty 1928–1929 pak rekordních 32 882 hektolitřů.^{56]} Odběratelé pivo odebírají především v sudech, v menší míře pak v lahvích. Nejvíce piva tradičně odebíraly sklady v Kynžvartě, které následně pivo prodávaly dalším zájemcům, a to v průměru 20 hl měsíčně. Drobní podnikatelé a hostinští se pohybovali okolo 10 hl odebíraného piva měsíčně.^{57]} Mimo piva nabízel pivovar odběratelům také mláto. Oblibě plaského pivovaru, jeho odběratelům a zákazníkům věnuji následující kapitolu.

Rozhovory s pamětníky

Poslední část článku se zaměří na rozhovory s pamětníky.^{58]} Metoda orální historie slouží v této problematice jako cenný zdroj informací a poskytuje prostor pro zachycení provozu plaského pivovaru očima pamětníků. Výpovědi pamětníků poskytují vždy subjektivní pohled na dané téma, přesto představují významný pohled do každodenního provozu pivovaru či hospod. Pro co nejkompaktnější pohled jsem se snažila oslovit různorodé respondenty, od paní Křížové, která si pamatuje pivovar jako dítě, po paní Štruncovou, která v pivovaru pracovala. Otázky kladené respondentům měly společný základ, doplněný otázkami položenými „na míru“, podle vztahu respondenta k pivovaru. Základní otázky představovaly např. tyto: „*Co se Vám vybaví jako první, když se řekne Pivovar Plasy? Znal/a jste osobně někoho, kdo v pivovaru pracoval? Mohl/a byste plaské pivo popsat? Vybaví se Vám například chuť nebo nějaký typický znak? Vzpomenete si na nějaké hostince? Jaké byly nejoblíbenější a jaké pivo čepovaly? Prodával pivovar pivo nebo i další produkty, např. mláto či led?*“ Informace pocházející z rozhovorů je třeba ověřit a zhodnotit, je možné učinit tak s dalším pamětníkem, ideálně však přímými prameny a záznamy. Mezi interpretovanými výpověďmi vyniká rozhovor vedený mým strýcem, Jaroslavem Křížem, v listopadu 1971, s Rudolfem Vorlem a s Boženou Vorlovou, výčepní v metternichovském hostinci v Čivčicích a mou prababičkou.

54] SOA Plzeň, pracoviště Klášter, fond Velkostatek Plasy, kniha č. 1245 Výdajový rejstřík piva a mláta 1919, inv. č. 1903.

55] J. MÍRKA, *Historie plaského pivovaru do 1869*, s. 22.

56] Zbyněk LIKOVSKÝ, *Pivovary československého území 1900–1948*, Praha 2006, s. 186.

57] Přesná evidence odběratelů a dostupných záznamů týkajících se množství odebraného piva a dalších údajů je uložena v archivu v Nepomuku. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, fond Velkostatek Plasy, kniha č. 1259, Kniha odběratelů piva 1923–1925, inv. č. 1917.

58] Celý přepis a záznam všech publikovaných rozhovorů je uložený v archivu autorky.

Výňatky z rozhovoru s Boženou Vorlovou a Rudolfem Vorlem, vedený Jaroslavem Křížem v Čivicích, 14. listopadu 1971.

Paní Božena Vorlová provozovala hospodu „U Vorlů“ v Čivicích, která odebírala plaské pivo a několik let také spadala pod správu Velkostatku Plasy. Po smrti svého manžela v roce 1925 jí s vedením pomáhala rodina. Hospoda se těšila veliké oblibě a fungovala až do roku 1953.

„Pocházím z Olešné. Pak jsem poznala tvého dědu Josefa, vzali jsme se a odešli sem, do Čivic. Měli jsme tu hospodu, pole, pořád se něco dělo. Více si pamatuji štamgasty. Nemohla jsem všechno vidět. Později už výčepního dělal hlavně můj manžel, já jsem obsluhovala, co bylo potřeba. Dělal jsem kávu, kterou jsme si sami pražili, nalávala kořalky... Původně tu byl někdo od pana Dinsbiera. Po nich chalupu převzal právě pan Fischer, řezník z Olešné. My jsme se vzali v roce 1913, a od té doby jsme měli hospodu až do roku 1953. Muziky byly dost často. Bylo to tady, ve velkém sále, ten byl krásný. Dneska je tam sklad družstevníků. Dali tam beton místo prken, to je škoda. Tady vzadu v šenku se prodávaly kořalky a točilo pivo. Vytočilo se toho opravdu hodně. Když byla muzika, chodili sem také chlapci z České Břízy. Ti byli slušní, ale u nás se to nikdy moc nepralo. Jen jednou si pamatuji tady v domě, ale dál to nešlo. To víš, to jsem musela zakročit. Jednou pan Zvoneček spadl do sklepa, jak máme dolů. Nějak se tu bili a upadl na dveře, které se otevřely, a on tam spadl. Vylezl sám, nic se mu nestalo, našťástí. V tom sklepě jsme skladovali mléko, potraviny a také sudy s pivem. Plošina na sudy už tam dnes není, dali jsme jí JZD, ale nevím, k jakým účelům. Pivo jsme vozili napřed z Plas, asi 6 hektolitřů, později z Plzně. Ale nejdříve hlavně z Plas. Z Plas vždy jenom pivo, kořalky potom odjinud.“

Ve stejný den bratr Boženy Vorlové, Rudolf, doplnil tyto informace

„Božena Vorlová, se kterou jsi dělal rozhovor, je tvoje babička. Je to manželka mého bratra Josefa, který zemřel. Mluvili jste o hostinství v Čivicích, tak já bych rád také něco doplnil. Když jste mluvili o tom postavení hospody, že tam přišel první nájemce a babi nemohla vzpomenout, tak já jen doplním, že pán se jmenoval Nágel. Václav Nágel, řezník a uzenář. Ten přišel do Čivic první. Přišel tam po Sinkulovi. Sinkule byl tesař, který se narodil v Chotíně. Byl to náruživý myslivec. To mi vyprávěl jeho bratr František, se kterým jsem potom jako tesař pracoval. Postavil tu hospodu na vzdor a na truc starému Virkovi, hostinskému dole ve vsi, který také chodil střílet. Dostali se spolu do hádky kvůli nějakému srnci a Sinkule mu řekl „já ti to ukážu“. Šel do Plas, kde se nabídl, že by bral plaské pivo a že by postavil v Čivicích hospodu. Plaský pivovar na to skočil, Sinkule si nadělal „vepříky“, tak se jmenují egyptské cihly, ta je hospoda celá z vepříků. Sinkule se stavbou této hospody ale také hodně dlužil. Měl hodně dětí, a tak ho jednou napadlo, snad i plaský pivovar na něj naléhal, aby splácel, protože do toho dal také nějaké peníze, že prodá svoji chalupu. Když Sinkule tady všechno prodal, odjel v roce 1906 do Ameriky, plaský pivovar si hospodu vzal, poněvadž v ní měl také své peníze a přišel tam jako první pachtýř Václav Nágel, který měl Diensbierovu dceru. Václav Nágel byl na hospodě s Annou Diensbierovou a měli tři nebo čtyři chlapce. Po Náglovi do Čivic přišel na pakt František Fischer z Olešné, řezník. Po Frantovi Fischerovi přišel na hospodu Josef, můj bratr. Já jsem tam několikrát pomáhal, točil pivo nebo jsem byl s lidmi, když on odešel za svojí pozdější manželkou do Olešné (Boženou Vorlovou, pozn. autorky). Jako výpomoc jsme za něj čepovali pivo s panem Janečkem. To bylo v roce 1912, mě bylo asi 14 let v té době. Po nějakém čase se hospoda v Čivicích v ofertním řízení prodávala. Mimo tvého dědy byly ještě dvě nabídky, ale Fischerové se dobře znali s tehdejším ředitelem v Plasích, jelikož byli na plaských velkostatech. Tak

tam šli s bratrem a ředitel mu bez ohledu na to, jestli byly jiné nabídky lepší, hospodu nechal. Fischerové mu řekli: „*máte tam řádného šenkýře, máte tam čisto...*“. *Hospodu mu prodali s tím, že od nich bude brát 20 let pivo.*^{59]} *Pivo se bralo pořád dál a dál i po dvaceti letech, jelikož plaské pivo bylo dobré!*“

Výňatek z rozhovoru s Ladislavem Hážem, vedený Ivou Vorlíkovou ve dnech 29. a 30. března 2017.

Tatínek pana Hážeho pracoval v pivovaru jako řidič a rozvážel pivo do hostinců po celém okrese. Pan Háže mu pomáhal s rozvozem.

„Můj tatínek v pivovaru pracoval jako řidič již od roku 1954. Někdy jsem mu s rozvozem piva pomáhal. Pokud si dobře vzpomínám, pivovar měl tři auta – Praga RN, Praga SN a později ještě přišla Praga S5. Můj otec jezdil s Pragou RN, můj strýc s Pragou RN a pan Václav Štřela jezdil s Pragou S5.^{60]} Všichni rozváželi pivo. Jezdilo se na dvě „túry“ a zaváželi hospody po okolí. Já s tatínkem jezdil jako malé dítě a již v šesti nebo sedmi letech jsem poprvé řídil Pragu RN. (smích) Zavázeli jsme v podstatě celý okres. Na jih se vozilo do Rybnice, ale do Kaznějova už ne. Dále jsme zavázeli do obcí Dražeň, Mladotice a Žihle a především Kralovicko. Všechny vesnice východně od Kralovic se zavázely. Nejvíce jsme vyváželi světlou „desítku“, plaská „desítka“ byla pojem. Dále se vařilo černé pivo, nějakou dobu dvanácti stupňové pivo, ale dokonce i pouze osmistupňové. Jestli měli nějaké názvy, si nevybavím. „Dvanáctku“ se pokoušeli vařit a vyvážet, ale příliš se u spotřebitelů neosvědčila. Osobně jsem znal některé zaměstnance, dokonce jsem si připravil seznam. Účetního dělal pan Jícha z Plas, z řidičů Ladislav Háže-můj otec, pan Václav Štřela, František Havlík, pan Rambousek a pan Janouškovec. S nimi jezdili závozníci, Vladimír Lobovský, pan Hanzlíček a pan Lněnička. Dole v ledárně pracoval pan František Matějčík, který bydlel nedaleko, přímo v dnešní Zámecké pivnici. Topil pan Palát, u stáčeného piva a dole pracoval pan Široký. Bednáře, pana Kimbergla. Samozřejmě ani v Plasích nechyběla šalanda. Vždy po práci zaměstnanci chvíli na šalandě poseděli a vyprávěli si zážitky z práce. Někdy jsem s nimi seděl i já a poslouchal jejich vyprávění. Bylo to zajímavé. Někdy se člověk dozvěděl, jaké nástroje spadly zaměstnancům do piva při výrobě a další zajímavé informace. (smích) Pivo bylo velmi dobré a nikdy po něm nebolela hlava. Říkalo se, že i to byl jeden z důvodů, proč pivovar zavřel, protože při degustacích prý poráželo pivo plzeňské.“

Výňatek z rozhovoru s panem Emilem Bundou, vedený Ivou Vorlíkovou, ve dnech 8. a 10. března 2017.

Pan Bunda patří společně s panem Pokorným k zástupcům zákazníků plaského pivovaru. *„Takové pivo už pít nikdy nebudeme! Pivo bylo velmi kvalitní. Nikdy nebylo kyselé díky dobrému servisu a kvalitě, říkalo se, že je spíš zásadité a nikdy mě po něm nebolela hlava. Vybavím si také bednáře, jak váleli a vyráběli sudy na dvoře za konventem. Říkalo se, že pivo dělala voda. Vodu pro výrobu piva bral pivovar ze dvou studní. Možná bychom je naši*

59] Tyto informace dokládá dochovaná smlouva mezi knížetem Klementem Metternichem a Vorlovými z roku 1914. Smlouva je uložena v archivu autorky.

60] Tyto informace potvrdila i paní Štruncová.

do dnes. První byla konventská, ta se nachází tady v rohu, trochu na druhou stranu, co je nemocniční křídlo (pan Bunda ukazuje na konec konventní zdi, zhruba do prostor bývalé Zámecké pivnice, pozn. autorky) a druhá byla na dvoře. Sládka jako dítě nepamatují, ale později zde pracoval nějaký pan Heller. To byl vynikající sládek, dokonce byl tak dobrý, že jej později přemluvil Prazdroj v Plzni a pan Heller šel pracovat jako sládek tam. Dále si vybavím bednáře. Pamatují také ledaře a stále využívaný plaský rybník, sám jsem se v něm v létě koupal. Vybavím si kolejnice, které vedly z pivovaru. Kolejnice vedly z pivovaru až k rybníku, přijeli sedláci s koňmi, ledařům pomohli vytáhnout led na koleje a sem na dvůr. Na rybníku byla dřevěná lávka, po které se led dostával na koleje. Osobně jsem znal sládka později a pana Jichu. Ten hlídal spilky. Pivo ve sklepích se muselo důkladně hlídat, aby v kádích nezmrzlo. Pamatují si i zaměstnanci sklepa. Ve sklepě byl veliký dubový sud, ze kterého brali bednáři a zřejmě i další zaměstnanci pivo pro sebe. Z tohoto sudu mohla dostat načepované pivo i návštěva. Bylo to nejlepší pivo, které šlo v pivovaru dostat. Vařili také černé pivo, kam se dával karamel, ale to už se pilo špatně. Pravda však je, že po plaském pivu hlava nebolela, v tom předčila naše desítka desítku plzeňskou. Vařili nejvíce desítku, ta byla nejlepší, oblíbená ale byla také sedmička.⁶¹⁾ Chodili jsme k Sukům tady v Plasích, dále Komunál, ale tam jsme chodili málo. To jsou hospody, kde se čepovalo jen plaské pivo. Pivo bylo velice dobré a dalo se ho vypít hodně. (smích) Je škoda, že ten pivovar zanikl, plaské pivo bylo pojem.“

Výňatek z rozhovoru s panem Jiřím Pokorným, vedený Ivou Vorlíkovou, ve dnech 30. března 2017.

„V Plasích si vybavím hostince Na Špici, Komunál, U Suků, Barrandov a kiosky na nádraží. Bylo jich poměrně hodně. Moje nejoblíbenější byla hospoda Na Špici, jelikož jsem to měl nejbližší od domova. Čepovalo se tam plaské pivo, to bylo nejlepší. Nejradši jsem měl desítku, ta byla vyhlášená. Největší vzpomínky ve mně zanechali ledaři. Na rybníku vyřezávali kry, nakládali je na vozíky, které byly na kolečkách. Po kolejích pak byl dopravován do pivovaru. Ledáři nebyli zaměstnanci pivovaru, ale pivovar si najal brigádníky z JZD, kteří měli přes zimu volno.“

Výňatek z rozhovoru s paní Elenou Křížovou, vedený Ivou Vorlíkovou, ve dnech 8. a 10. března 2017.

Paní Elena Křížová vypráví o plaském pivovaru, který si pamatuje z dětství.
„Když se řekne „Pivovar Plasy“, tak si jako první vybavím rampu, po které naváželi do pivovaru různé suroviny pro výrobu piva. Vybavím si obilí-myslím, že to byl ječmen nebo pšenice, ze kterého se pivo vařilo. Toto obilí po rampě vozili. Někdy jsem viděla také vozit pivo. V areálu si pamatují koně i auta, ale nemyslím si, že by ty koně někdy vozili pivo. Jako malá si pamatuji, že když jsem procházela kolem pivovaru, šel z něho takový velmi příjemný chlad. Jediný, koho si pamatuji, je pan Král. Přesně nevím, jakou měl funkci, možná nějaký zástupce...? Byl to ale určitě zaměstnanec pivovaru, ke kterému jsme chodili pro led. Pan Král nás vždycky vzal do té ledárny, což byla vysoká budova, ze které vycházel

⁶¹⁾ Tzv. „sedmička“ se pravděpodobně vařila až po druhé světové válce. Vzpomíná na ní také paní Štruncová, avšak prameny sepsané před druhou světovou válkou tento druh piva neuvádějí.

vždycky v létě ten chlad. Když jsi přišla dovnitř, byla tam zima a dole byl uložený led. Také si pamatují bednáře. Bednáři tam byli, to si pamatují. Byl tam otevřený ten dvůr a viděla jsi, jak vyrábějí sudy, když jsi šla kolem. Zkrátka vše, co k tomu patří, smolili, pak s nimi otáčeli, pamatují si, jak dávali na sudy obruče, byla to zajímavá podívaná. Kromě ledu si pamatují, že jsme si jednou od bednářů koupili vyražený sud. Ten sud je poměrně stabilní, i když už se nedá na pivo používat. Tak jsme do sudu udělali otvor, trochu jsme jej upravili a vytvořili z něj tak novou boudu pro našeho psa. Říkalo se, že plaské pivo je dobré, protože má vynikající vodu. Že to pivo dělá voda, protože měli vlastní pramen, vlastní studnu.“

Výňatek z rozhovoru s paní Miloslavou Štruncovou, vedený Ivou Vorlíkovou, 27. března 2018.

Paní Štruncová bydlí na Hadačce, ale celý život pracovala v Plasích. Na pivovar velmi ráda vzpomíná, protože byla jeho nedílnou součástí. Jediná z pamětníků byla přímo zaměstnancem pivovaru.

Co se Vám jako první vybaví, když se řekne pivovar Plasy?

„Že to byla ta nejkrásnější léta celého mého života. Lidé tam byli neskutečně družní, neexistovala nějaká rivalita nebo nenávisť.“

Vzpomenete si, v jakém roce jste nastoupila?

„1961. Nejdříve jsem dělala prakticky všechno. Svoji pozici bych nazvala asi něco jako sklep mistr, stáčela jsem ve sklepě pivo. Prošla jsem však celý pivovar. Začala jsem na sladovně, pokračovala přes varnu, až jsem zůstala ve sklepě. Jediná holka, která kdy stáčela pivo ve sklepech v pivovare v Plasích. Jen v kotelně jsem nepracovala, topiči nás tam nepustili. Musela jsem umět celý postup výroby piva. Všechno jsem se naučila díky panu sládkovi Josefu Lehečkovi.“

Určitě máte mnoho příhod, na které ráda vzpomínáte. Vybavíte si některou?

„Když se pivo „zverglovalo“, tak se tomu říkalo, muselo zrát v sudech. Zrálo správně šest týdnů, jak má. Muselo se to napsat na štítky a také odfukovat vzduch, aby vám tank nepraskl. Zažila jsem, že na výpomoc přišel nějaký pan Vopat. Já jsem měla mýt sudy a slyšela jsem nějaké zvuky. Šla jsem ven za panem Vopatem a nahlásila jsem mu, že v tom sudu něco „řuká“. Rychle mě popadl, běželi jsme se schovat a najednou jsme slyšeli obrovskou ránu. Celá ta šedesátka (dřevěný sud o objemu 60 hektolitrů, pozn. autorky) nám praskla. Stalo se to tak, že pán, který dělal na spilce, zapomněl odfouknout vzduch a sud praskl. Neumíte si představit 60 hektolitrů vylitého piva. Vlastně jsme ale měli štěstí, protože by nás to mohlo zabít. Praskly kovové obruče a sud se rozletěl.“

Jaká byla vlastně náplň Vaší práce?

„Když sud dozrál, pouštěl se a narazil se. Vzalo se to přes takové lucerny, kde byly hadice, a pivo šlo k filtraci. Následovně šlo pivo buď na lahvovnu na tanky nebo do bubnu, kde stáčíte sudy. My jsme stáčeli ještě do dřevěných sudů. Stáčeli jsme sudy i lahve, ale nejvíce šlo sudů. Já stočila třeba 150–200 malých sudů, podle toho, jaký byl odbyt. Pivo jsme stáčeli i do zásoby, nesmělo se stát, že by si někdo přijel pro pivo a tam nic nebylo. Na konci dne se vše umylo. Pak se dělal tzv. filtr, pokud jste viděla, že pivo nemá tzv. jiskru. Podívali jsme se proti světlu, a to jste hned poznala, že není něco v pořádku. Procházela jsem i sladovnu.“

Jak se pivo v pivovaru vařilo?

„Začínalo to tak, že přivezli sladovnický ječmen, který šel na čistírnu a následně náduvnik. Když ječmen začal trochu pracovat, dal se na humna a následně na hvozdy sušit. Po usušení

putoval na vrátka a pustil se dolů. Tomuto prostoru jsme říkali „na svini“, protože to byla nejhorší práce v pivovaru. Po vyčištění šel slad na šrotovník a po uvaření sladiny na mláto. Do sladiny se přidal chmel a bylo hotovo.“

Používali jste i jiné druhy sladů než světlý?

„My jsme dávali kulér, to je vlastně sirup, karamel. Pražený slad jsme nedělali, pokud bylo potřeba, použili jsme právě kulér. U nás se obecně dělalo málo tmavého piva, protože nebylo tak žádané. Speciální druhy jsme dělali třeba na Vánoce, když byla poptávka, ale vždy hlavně pro zaměstnance nebo na objednávku nějakého hostinského. Černé pivo se nikdy nedávalo do sudů, spíš do lahví. Někdy jsme na Vánoce udělali třeba 14° nebo jiné speciály, ale opět hlavně pro nás. Měli jsme nějaké deputátní pivo, ale pak i tento benefit zakázali. Nejvíce jsme vařili 10° nebo 7°. Do sudů zásadně 10°, do lahví oboje. Pak někdy ty speciály. My už jsme nedělali ani 12°. Sedmička byla taky vyhledávaná, protože tenkrát ji ještě mohli pít lidé a pak třeba řídit v menším množství.“

Když pivovar skončil, nabídli vám jiná místa, jako zaměstnancům?

„Ano, nabídli. Kdo chtěl, mohl začít jezdit do Plzně, byli to sládkové a uměli vařit. Starší lidé však už nejezdili. Ženy přešly hlavně do sodovkárny, já jsem zůstala ve sklepě, až jsem přešla do sodovkárny a stala se na mnoho let vedoucí. V pivovaru byl úžasný kolektiv. Lidé tam byli pospolití, neexistovalo, že by vám někdo záviděl, všichni měli peněz stejně. Když se třeba sbíralo, (na sladovně, aby se rozprostřel slad na humna) tak vám šli i pomoci, abychom si večer mohli už všichni sednout a popovídat si na šalandě. S pivovarem jsme jezdili také na zájezdy a měli různé akce. Byla tam dokonce i pivovarská kapela, která hrála při různých akcích typu MDŽ, výročí a další. Z amplionu každé ráno hrála hudba. Byl to nejlepší léta mého života.“

About the History of Beer Making in Plasy

Summary

The breweries in Plasy always belonged to the largest and most popular in whole region. This study interprets history of brewing beer in these breweries and focuses itself on overall interpretation of their history. The work starts with description of Plasy as town with amazing history of its monastery. Before research of brewing in Plasy itself is important to orientate in this basic topics. Brewing in Plasy probably started much earlier, but first mention of Plasy brewery came from half of 16th century. Development of ecclesiastical brewery is directly depending on development of monastery itself. Wars and other events usually determined further course of brewery. The story of both breweries is divided into two parts. The first part records fates of ecclesiastical brewery in the 16th and in the 17th century, second maps fates to the year of 1785. Emphasis is laid on historic factography and on employees of the brewery. Production of beer is not nearly described, because historic sources do not refer directly about that. There is mostly used method of observation of development of individual brewerie's objects in the chapters. Large part of objects is recorded by historic descriptions of monastery areal. Except object of brewery itself is one of the subchapters dedicated to the monastery inns. These are the most famous inns, that tooked monastery beer. Their development proves, that brewery in given period of time was functional. Buildings of inns stand still to this day. Amongst other stated informations there belongs, whether there was brewing in operation and how the whole large estate was

run in the state administration. Accent was put on 1826, when the whole estate bought Austrian chancellor Klemens Wenzeslaus Lothar of Metternich. Metternich's son Richard was one of the founders of new secular brewery.

Last chapters are mapping brewery in contemporary history. Chapters contain descriptions of reconstructions of breweries, but also regular operations itself. Last part is dedicated to employees and to suppliers or subscribers of the beer. There is shortly mentioned the fate of brewery until 1966. After the year of 1945 the Metternich's family possessed the estate no longer, however brewing of beer continued for another twenty years. The great benefits should be taken from the interviews with witnesses, who remember the brewing of the beer. Emphasis is placed primarily on this, how the brewery is remembered by the witnesses themselves. The author used materials mainly from archives and from literature. Another sources are contributions in proceedings, archives and interviews with witnesses.

Obr. 1 - Pivovar v Plasích po rekonstrukci, dnes Centrum stavitelského dědictví.
Foto autorka, 2017.

Obr. 2 - Pohled na dvůr, kde pracovali bednáři. Foto autorka, 2017.

Obr. 3 – Převrva na pivo, 20. století. Foto autorka, 2017.

RECENZE

Nicola CIOLA – Antonio SABETTA – Pierluigi SGUAZZARDO (edd.), *Il Concilio Lateranense IV a 800 anni dalla sua celebrazione. Una rilettura teologica*, Lateran University Press, Roma 2016, 422 s.

Na konci roku 2015 zorganizovala Teologická fakulta Papežské Lateránské univerzity v Římě symposium k 800. výročí Čtvrtého lateránského koncilu. Toto církevní shromáždění z roku 1215, jemuž předsedal v bazilice sv. Jana v Lateráně agilní a v mnohém problematický papež-právník Innocenc III., představovalo jeden z teologických a církevně-politických vrcholů dějin středověkého křesťanského Západu. Připomeňme jen, že zde bylo aprobováno například dogma o tzv. transsubstanciaci při vysluhování Večeře Páně, iniciováno bylo další pronásledování tzv. heretiků čili křesťanských nonkonformistů, koncil se též vyjadřoval k postavení židovské komunity a vyhlásil novou křuciátu proti islámu. Do českých dějin se zapsalo obzvláště významnou událostí, když v průběhu koncilu udělil papež Innocenc III. biskupské svěcení Ondřejovi, designovanému biskupu pražskému. Symposium se ovšem věnovalo především teologickému kontextu Čtvrtého lateránského koncilu a jeho vlivu na další teologický vývoj západního křesťanstva, respektive nové interpretaci lateránských teologických postulátů.

Výsledkem je tato objemná kolektivní monografie, jejímiž editory jsou Nicola Ciola, profesor christologie a děkan Teologické fakulty Papežské Lateránské univerzity, a jeho fakultní kolegové Antonio Sabetta, docent fundamentální teologie, a Pierluigi Sguazzardo, docent christologie. Publikace je pečlivě strukturována do tří základních oddílů, přičemž ten první („Antecedenti i contesto del Lateranense IV, s. 25–95) se zaměřuje na zdroje a podněty vedoucí k promyšlené papežské reformě. Garantem této části byla Giulia Barone, profesorka na římské Università La Sapienza, významná italská medievalistka. Její úvodní studie „Innocenzo III. Teologo e riformatore“ (s. 26–40) reflektuje osobnost papeže Innocence III. v kontextu reformních proudů kolem roku 1200, navazující studie pak analyzují tehdejší situaci teologické hermeneutiky, biblické teologie a dogmatiky. Druhý oddíl („Rilevanza speculativa dei principali temi del Lateranense IV, s. 119–233) se zabývá hlavními teologickými tématy koncilu, zejména problematikou eucharistie (Večeře Páně) či vztahem papeže k biskupům a vlivem některých dekretů na středověkou eklesiologii. Autorem úvodní studie je Giuseppe Lorzio, profesor fundamentální teologie z Papežské Lateránské univerzity, („La professione di fede (Firmiter credimus)“, s. 119–152), v níž rozebírá první koncilní kánon jakožto výklad katolické víry, a to včetně závazného pojetí transsubstanační interpretace Večeře Páně. Poslední, třetí oddíl této čtenářsky a odborně náročné knihy („Lettura teologica di alcuni significativi eventi e provvedimenti riformatori del Lateranense IV“, s. 237–416) se koncentruje na teologickou reflexi konkrétních koncilních opatření a reformních kroků. Mimo jiné zde nalezneme též velmi komplexní a inovativní shrnutí problematiky tzv. mendikantských řádů (dominikánů, minoritů, karmelitánů a augustiniánů), jejichž aprobace ze strany koncilu je interpretována jako součást církevně-politické reformní strategie tehdejšího papeže – autorem této studie („Gli Ordini mendicanti. Riforme e innovazioni nella vita religiosa al tempo di Innocenzo III“, s. 347–373) je Alvaro Cacciotti, profesor spirituální teologie na Papežské univerzitě Antonianum v Římě. V tomto oddíle však nezůstaly stranou ani otázky liturgické a svátostné, církevní disciplína a s ní související praxe pokání, stejně jako problematika křesťanského nonkonformismu, a to včetně „politické teologie“ křuciáty a fungování inkvizice. Celou kolektivní monografii pak uzavírá programatický text Lubomíra Žáka, slovenského kněze a teologa s dobrými kontakty na české teology a historiky církevních či intelektuálních dějin. Ve studii tohoto

profesora historické teologie na Teologické fakultě Papežské Lateránské univerzity, nazvané „Il Lateranense IV. Bilanci e prospettive“ (s. 401–416), najdeme řadu metodologických, hermeneutických a zejména teologických podnětů, odkazujících k tomu, jak zkoumat teologický kontext církevních koncilů středověku.

Náš příspěvek není vlastně recenzí, nýbrž spíše anotací, v níž bychom rádi upozornili na skutečnost, že medievalisté mají nyní k dispozici zevrubné informační kompendium (nejen) k teologickému kontextu Čtvrtého lateránského koncilu, obsahující takřka dvacet speciálních studií autorů z různých italských (převážně římských) univerzit, jejichž vliv bude ovšem poněkud omezen pouze na badatele vládnoucí alespoň trochu italským jazykem.

Petr Hlaváček

Marie FRITZOVÁ, *Život za zdi. Sociální identita řeckokatolické komunity v Bajt Sáhúr, Plzeň 2017.*

Kniha „Život za zdi“ je původní etnografií řeckokatolické komunity v Bajt Sáhúr. Kniha je rozpracovanou verzí disertační práce, kterou autorka obhájila na Katedře antropologie. I přes autorčiny neopominutelné přesahy do jiných disciplín je práce především antropologická (formou, zvolenými metodami, způsobem práce s daty atd.). Přestože právě zde použitá etnografická metoda a dlouhodobý pobyt v terénu je jakýmsi markerem oddělujícím disciplínu kulturní a sociální antropologie od sociologie a jiných příbuzných disciplín, sledujeme-li, co se publikuje v posledních letech, tato kniha v antropologickém tisku působí jako jeden z posledních dinosaurů. Stojí na velkých, silných nohách, to znamená, že má silný základ v ohromném množství hutných dat, založených na zúčastněném pozorování – tak odlišných od dat získávaných jiným způsobem. Dále vyniká tato práce svým objemem a je s ní obtížná manipulace, respektive nehodí se svou hloubkou k jednoduché komparaci a nelze na ní vystavit rozsáhlé disputaci citačních bratrstev, protože opět díky její hloubce chybí partner do diskuze, který by měl obdobnou zkušenost a obeznámenost s problematikou jako autorka. A za třetí kniha působí ve svém oboru (oboru, který si na dlouhodobém terénním výzkumu a zúčastněném pozorování skutečně zakládá - srov. Nešpor – Jakoubek 2004) jako blesk z čistého nebe.

Tématem autorčina výzkumu byla proměnlivá a situační identifikace palestinských křesťanů v kontextu soudobého vývoje. Zasazuje zkoumanou populaci do kontextu socioekonomických a politických vztahů Palestiny a Izraele, do kulturních vzorců tradiční a moderní společnosti, rysů vycházejících z arabské kultury a celkem složitých konfesionálních vztahů ve zkoumané oblasti. Tento přístup, viditelně inspirovaný Cliffordem Geertzem, se snaží zachytit proměny, kterými zkoumané společenství prochází. To, co je pro danou kulturu skutečně důležité, podle Geertze nezachytíme tím, že se zaměříme na statický popis kultury zastavený v čase, ale právě pokud se pokusíme pochopit kulturní reakce na vlivy okolí, a nutně v čase. Autorčin návratový výzkum zahrnuje období let 2009–2012. Vzhledem k tomu, že kontakt se zkoumaným terénem v praxi nikdy nekončí, zprostředkovaně čerpá i z korespondence z posledních let, kdy už v terénu fyzicky nebyla přítomna (zcela běžný důsledek terénního výzkumu).

Kniha se snaží detailně analyzovat situace, v nichž vyvstávají otázky jako: V jakých situacích převládá etno-národní identifikace nad konfesionální? Kdy je důležitější být

Palestincem než křesťanem? Za jakých okolností je aktivována taková identifikace, která má tu moc přeznačkovat identifikace předešlé či paralelní? (viz kapitola 4 a 5) Jak se daná populace vyrovnává s transgresí kategorií? (viz kapitola 6. 1. Sňatková politika). Autorka nutně sleduje jak procesy, které integrují, tak ty, které oddělují, procesy zahrnující pod jednoho jmenovatele, i definující a označující. Dále sleduje proměnlivost referenčních jednotek, to znamená, kdo jsme “my” nebo “kde a co” je náš domov v dané výzkumné situaci. Výsledkem je nenásilně pojatý obrázek koexistujících a situačně aktivovaných segmentárních identit, nebo snad lépe řečeno režimů identifikace, které se mohou v určité situaci vzájemně vylučovat, ale zároveň i vrstvit.

Čtenářsky atraktivní je rozhodně 4. kapitola, která nás seznamuje se současným aktérským chápáním tzv. první intifády (živelné palestinské povstání proti Izraeli v roce 1987). Intifáda jako důležité místo ve vzpomínkách pamětníků je momentem, který symbolicky stmeluje palestinské obyvatele napříč konfesními hranicemi. Vcelku očekávatelně je takový moment v paměti opředen značnou mírou romantizace, za obzvláště zajímavý však považují popisovaný revitalizační rámec těchto vzpomínek (s. 126). Intifáda a následně sociálně-politické události aktivovaly v pamětnících víru v den, kdy se sousedé, přátelé a příbuzní (“všichni lidé z Palestiny”) vrátí z diaspory a bude nastolen ideální řád a mír. Tato reakce na bezvýchodnou situaci útlu, v níž zkoumaná populace má jen velmi omezenou míru kontroly nad svým osudem (i osudem své referenční jednotky – zde “Svaté země”) připomíná podobná revitalizační hnutí, která jsou i zcela mimo křesťanský kulturní okruh (např. revitalizační hnutí Lakotů, známé pod názvem “tanec duchů”, nebo působení “Handsone lake” mezi Irokézy).

Kapitola 5 nám poskytuje obrázek konkrétních situací, v nichž je aktivována sociální identifikace nebo naopak odstup. Velmi zajímavým momentem je část, kde autorka popisuje vztahy mezi jednotlivými křesťanskými denominacemi ve sledovaném městě. I přes sdílený východní rítus tak např. řeckopravoslavná a řeckokatolická církev na rituální úrovni ostentativně nespolupracuje a všechny snahy o spolupráci jsou systematicky narušovány aktivními obstrukcemi – strážci hranic. Zde můžeme krásně vidět, jak fungují sociální hranice. Spolu s Barthem tak můžeme tvrdit, že obsah jednotlivých kategorií nehraje roli. I přes velmi podobný obsah (provádění ritu, kulturní hodnoty žité každodennosti, jazyk atd.) jsou hranice mezi těmito dvěma celkem podobnými skupinami velmi ostře naryšované. Ve skutečnosti to, co hraje roli, je jen hranice sama. Navíc v případě řeckopravoslavné církve celou antipatii ještě příživuje efekt “zhrzeného milence” (neodpuštělné oddělení řeckokatolické církve od řeckopravoslavné v 18. století).

Je nutné ocenit autorčinu velmi transparentní práci se zdroji a citlivý přístup k informantům, k nimž nepřistupuje jako ke zdroji informací, ale jako k partnerům v diskusi. Její pozice v terénu při jednotlivých rozhovorech je vždy vysvětlena, a právě tyto komentáře z terénního výzkumu a nečekané situace, do kterých nás výzkum zpravidla staví, jsou často tím nejzábavnějším bodem textu. Autorka zcela boří představu terénního výzkumníka, který si do nebezpečného terénu musí zabalit hlavně klobouk, moskytiéru, léky proti úplavici a zbraň proti medvědům. Naopak naše dobrodružné představy o tom, jaké je to asi tam “u těch druhých” (v tomto případě v Palestině) jsou většinou mylné. Zkušená a ostřílená výzkumnice tak například ví, že zabalit je třeba hlavně boty na podpatcích a večerní šaty s výstřihem (na flitrech nešetřit!). Samotný výzkum, jak se dozvídáme, není jen vedení vážných rozhovorů s diktafonem v ruce, občas si musíte taky “umazat ruce” a upéct třeba řízky.

Jakkoliv mi přijde dílo Marie Fritzové přínosné, zajímavé a zábavné v jednom, poukazuje na jednu smutnou tendenci. Ačkoliv se nám knihovny neustále plní hromadou zářivě barevných publikací na křídovém pěkném papíře – publikací u nichž se můžeme jen ptát, zdali bylo něco takového skutečně nutné tisknout, objeví-li se takto pečlivý a svým způsobem unikátní počin, vyjde v měkké vazbě a bez jediného barevného obrázku. Okolnosti vydávání akademických publikací jsou mi známy, ale v tomto případě si nelze odpustit povzdech, jak by kniha byla hezká a působivá, kdyby fotografie pestrobarevných jídel a interiérů domu, stejně tak i grafy a mapky, byly přeci jen v barvě. Také je samozřejmě otázkou, proč takovýchto publikací či výzkumů není víc? Alespoň v oboru kulturní a sociální antropologie by se to očekávalo. Dnes používané, atraktivně znějící metody a přístupy jako focus groups, analýza diskurzu či policy analysis mají jedno společné, nejsou tolik “kontaminovány” kontaktem s lidmi, který tvoří základ etnografického přístupu a metody zúčastněného pozorování. Výzkumníci se snaží většinu vědecké práce prožít sami se svým monitorem, není to pohodlné ani méně pracné, je to však méně znepokojující. Lidské vztahy totiž nejsou uspořádané, jsou chaotické, neurované a mazlavé. Angličtina má pro všechny tyto významy krásné slovo “messy”. Kontakt s lidmi (zvláště dlouhodobý) není snadný, je “messy”. Můžeme tvrdit spolu s autorkou a Mary Douglas, že je bytostně nepřijemné vyrovnávat se s věcmi, které nejsou urované, očekávatelné a hlavně snadno zařaditelné. Jsem ráda, že se autorka tohoto úkolu nezalekla a nebála se “ušpinit si ruce”.

Gabriela Fatková

Pavla VOŠAHLÍKOVÁ, Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků, Praha 2016. 312 s.

Kniha Rákoska v dílně lidskosti je nejnovější publikací Pavly Vošahlíkové, české historičky, která se specializuje především na české politické a kulturní dějiny přelomu 19. a 20. století a momentálně se intenzivně věnuje problematice dějin všedního dne. V současné době přednáší na Filozofické fakultě a Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a je autorkou více než deseti knih a editorkou patnácti dílů Biografického slovníku českých dějin. Hned v první části knihy, v úvodu, který obsahuje podkapitoly nazvané Osvícenské reformy a reformátoři a Z kantora učitelem, autorka zmiňuje Jana Amose Komenského a jeho pokusy a návrhy na zlepšení školství. Ty však ztroskotaly, jelikož úroveň škol v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v dalších dědičných zemích rakouských Habsburků byla v 18. století opravdu špatná. Jako důkaz Pavla Vošahlíková přikládá výpověď jednoho městského učitele z doby kolem roku 1730. Dozvídáme se i o stavu českého školství počátkem sedmdesátých let 18. století od faráře Ferdinanda Kindermanna, známého pedagogického reformátora působícího v Čechách. Ten uváděl, že děti velmi často do školy nechodily a vyhýbaly se jí, jelikož neměly na placení školného, které činilo týdně 5-6 krejcarů. Jejich rodiče poté nepřítomnost dětí odůvodňovali různě. Například, že děti nemohou postrádat, že je potřebují, aby jim doma pomáhaly s prací. V zimě se vymlouvali na to, že nemají dostatek teplého oděvu, aby dítě mohlo do školy poslat. Co do počtu bylo škol velmi málo, a to jak ve městech, tak (obzvláště) na venkově. V té době bylo i postavení učitelů dosti žalostné, jejich prestiž a hmotné postavení ubohé. Ani vyučování nebylo nijak vynikající, do školy chodilo dětí poskrovnu, nucenou školní docházku neznal nikdo. Když už děti přišly, hlavy se jim plnily slovy, jež neznaly, rozum se učením nebystřil a učitel mnohdy

musel přistoupit k fyzickým trestům, aby ho děti vůbec poslouchaly. A tak nebyl velký zájem ani o studium, ani o povolání učitele. O to se navíc často ucházeli naprosto nevhodní kandidáti. Jako důkaz Pavla Vošahlíková ve své knize uvádí tři záznamy zkoušení, pocházející z doby, kdy zemřel jeden z učitelů a jeho místo mělo být obsazeno některým z uchazečů. Autorka zařazení těchto záznamů do své knihy zvolila velmi vhodně, protože už jen z těchto málo řádků lze zřetelně vidět, jak katastrofální situace v českém školství v 18. století panovala. Jedním z uchazečů byl například i Václav Senohrab, šedesátiletý krejčí, o němž je v záznamu napsáno, že měl raději zůstat doma. Hlas měl údajně jako bečící tele, počítat uměl jen s pomocí prstů, slabikoval s velkým namáháním, a dokonce sám přiznal, že neumí číst.

Ke zlepšení situace došlo až za vlády Marie Terezie. Období její vlády autorka označuje za počátek moderní školy, i když nezapomněla zmínit fakt, že s tereziánskými a josefínskými školskými reformami ne všichni zcela souhlasili. Všem bylo jasné, že školy nového typu nepočítaly s češtinou jako s vyučovacím jazykem, ale dokonce ji často nebraly ani jako předmět studia. Cílem reformátorů bylo, aby čeština zmizela zejména z vyšších tříd hlavních a normálních škol i z gymnázií. Dalšími několika stran Vošahlíková věnovala Františku Martinu Pelcovi a jeho vztahu k novému školství a související germanizaci. V druhé podkapitole, nazvané Z kantora učitelem, se dozvídáme o způsobech, jakými byli učitelé vzděláváni. Většinou absolvovali několikaměsíční kurz, ale objevovaly se i názory, že učitel žádné prohlubující vzdělání nepotřebuje, když má přece naučit jen číst, psát, počítat a opakovat náboženství. Jediným kritériem pro výběr kantora bylo tedy to, aby se jednalo o mladíka zdravého rozumu, který ovládá trivium a je dobrý katolík. Odborná úroveň učitelů, a jejich vlivem i žáků, tak zůstávala velmi nízká. Od roku 1832 se však učitelé zúčastňovali ročního vzdělávacího kurzu.

Autorka čtenáře do každé kapitoly uvádí citátem výrazných historických či literárních osobností. Setkáváme se zde například s výroky Jana Amose Komenského, Marie Terezie, Jaroslava Vrchlického, Josefa Václava Sládka či Magdaleny Dobromily Rettigové. Z těchto výroků můžeme poznat, jaký postoj ke školství uvedení měli – například pro M. D. Rettigovou byly prý hodiny, které strávila ve škole, těmi nejšťastnějšími. Za pozornost stojí i odkaz na deník podkrkonošského rodáka Věnceslava Metelky, který je mj. též svědectvím o výběru budoucích učitelů a způsobu jejich výuky na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století.

Jedna z ústředních kapitol nese název Škola a stát. Škola, církve a stát spolu úzce souvisely, ale na začátku povinné školní docházky navzájem nejlépe nevycházely. Nejsilnějším soupeřem státu ve věcech školství byla církev, která jako první poznala sílu tzv. knižní učenosti a po staletí ovládala vzdělávání. V této kapitole autorka přibližuje především období vývoje školství za vlády Marie Terezie a za jejího syna Josefa II. Jiná kapitola se věnuje školským zákonům v éře císaře Františka I. Za jeho vlády bylo vydáno velké množství zákonů, které upravovaly pravidla týkající se školní docházky. Pavla Vošahlíková jich tu několik doslovně zmiňuje a následně popisuje jejich obsah. V podkapitole nazvané Hygiena, zdraví, životní styl hovoří i o tom, že cílem školských reformátorů bylo naučit žáky společným pravidlům chování a vštípit jim základy umožňující vzájemné pochopení a spolupráci mezi českou a německou stranou. Mimo základní znalosti (čtení, psaní, počítání a náboženství) se měly děti naučit i moderním zásadám domácího a polního hospodářství, poznat základy zdravotní hygienické návyky, zbavit se škodlivých pověr a v neposlední řadě se naučit respektovat státní autoritu, což bylo tehdy stále zásadní.

Čtenáře jistě též zaujmou informace o tom, podle jakých plánů učitelé při výuce vyučovali a na co kladli důraz. Osobně mě nejvíce zaujaly informace o tehdejších výkladech problematiky zdravotnictví. Například nemoci učitelé vysvětlovali jako důsledek nestřídmého a nemravného chování. Proto se dětem ve školách přikazovalo, aby se zvláště chránily vášně a marnivosti, neboť ty byly jak proti Božímu přikázání, tak nepřáteli zdraví a živobytí. Měly se též stranit nenávisti, jelikož ta znepokojuje mysl a odnímá chuť k jídlu. Pavla Vošahlíková neopomenula zmínit, že tento cíl, kdy se měli žáci učit respektu k autoritám a zdravému životnímu stylu, nebyl naplněn zdaleka všude. Zejména venkovské školy v první polovině 19. století v tomto směru zaostávaly, jelikož učitelům na venkově mnohdy chyběly potřebné znalosti. Na druhou stranu, vliv školy se projevil už v první polovině 19. století, kdy většina obyvatelstva měla mít znalosti o pojmech typu konstituce, parlament či volby.

Jednu z kapitol věnovala autorka problematice výuky učitelů. Tento úkol měly podle Všeobecného řádu Jana Ignáce Felbigera řešit tzv. preparandy, zřizované při normálních školách a určené pro vzdělání učitelů. Budoucí učitelé triviálek neboli základních škol, se v nich učili tři měsíce, zájemci o normální nebo hlavní školy se školili měsíců šest. Řada kritiků však poukazovala na fakt, jak málo znalostí si učitelé do praxe odnášeli. V průběhu kapitoly autorka odhalila i důvod, proč se na učitelské povolání hlásily též osoby zcela nekompetentní: důvodem bylo vyhnutí se vojenské službě, jelikož učitelé od ní byli osvobozeni. Nejprínosnější kapitolou pro mě ovšem byla kapitola poslední, kterou autorka nazvala Radosti a strasti školáků v 19. století. Zde se postupně dozvídáme o kázni a disciplíně očima žáků a studentů, o denním rozvrhu a o školním roce, o tělesných a jiných trestech či o radostech a zábavách školou zakázaných. O ohledem na název knihy by snad mohl vzniknout dojem, že publikace bude věnována primárně tělesným trestům, o těch je však relativně krátká zmínka až téměř na konci knihy. Závěr knihy Pavla Vošahlíková nazvala Škola v běhu všedních dnů a je v něm zdařile shrnuto vše, co autorka na předchozích stranách vylíčila.

Rákoska v dílně lidskosti je bez pochyb dílem, v němž je na problematiku školství v 19. století nahlíženo objektivně a komplexně ze všech směrů. Ať už se jedná o politický vliv, historický kontext nebo o čistě lidskou atmosféru, která panovala v tehdejších vesnicích a městech. Autorka do svého díla čerpala z mnoha zdrojů, jak českých, tak zahraničních, obzvláště pak od německých autorů, spolupracovala s celou řadou odborníků. Kniha P. Vošahlíkové je poutavým čtenářským zážitkem i přínosným dílem, z něhož může čerpat navazující výzkum k historii staršího českého školství.

Tereza Doubková

ZPRÁVY

Letošní rok je plný velkých a kulatých výročí, což platí nejen pro Českou republiku, ale i pro Rakousko, které si připomíná jak vznik vlastní republiky, tak anšlus v roce 1938, a s tím i začátek druhé světové války. Nezapomnělo nicméně ani na ozbrojený konflikt, který začal a vlastně i skončil v Praze, na třicetiletou válku. V posledních únorových dnech uspořádala vídeňská Akademie zemské obrany (Landesverteidigungsakademie Wien) ve spolupráci s Österreichische Gesellschaft für Heereskunde ve svých prostorách, konkrétně v půvabné barokní sala terreně, dvoudenní zasedání k této problematice a přizvala nejen domácí, ale i německé historiky, po jednom zástupci pak z Polska, Švédska a ČR.

Po přivítání a úvodních proslovech se slova ujal Robert Rebitsch s příspěvkem k typologii války na příkladu vojensko-historického výkladu války třicetileté. Poukázal v něm na známý fakt, že tehdy samozřejmě nešlo jen o velké a uspořádané bitvy, jak je známe z monumentálních pláten Pietera Snayerse, ale i o náročné vojenské manévry, pohyby na obrovské vzdálenosti, o pronásledování nepřítelů apod. V tom všem sehrávala mimořádně důležitou roli logistika, jíž se autor rovněž detailněji věnoval. Lothar Höbelt následně pojmal rok 1618 a s ním spojené události jako důsledek demobilizační krize, přičemž vyšel ze známého rčení, jakkoli paradoxního, že kdo si z finančních důvodů nemohl dopřát válku, nemohl si tím spíše dopřát mír. Svou pozornost Höbelt obracel k událostem před pražskou defenestrací a tehdejší dění v říši (Liga vs Unie), ale i doutnající svár mezi Španělskem a Nizozemím označil, jistě oprávněně, za skutečný katalyzátor třicetileté války.

Po obou úvodních zazněly tři specializované referáty z oblasti vojenské historie a archeologie. Christian Ortner, ředitel Historicko-vojenského muzea ve Vídni, promluvil o vývoji taktiky za třicetileté války. Ta byla velmi proměnlivá, navíc jednotlivé armádní složky bojovaly více či méně izolovaně – např. artilerie byla spíše využívána při boji o pevnosti, zatímco v polních bitvách se nejvíce uplatňovala pěchota a při rychlých výpadech jezdecko. Zpočátku kompaktní „tercie“ španělského vzoru se postupně měnily ve flexibilnější a modernější bitevní rozestavení, a to s i ohledem na kvantitativní nárůst palných zbraní. Franz Felberbauer, vedle nereferujícího Erwina Schmidla jeden z hlavních organizátorů celé akce, představil vývoj především těchto zbraní na příkladu vojenského inventáře zbrojnice rakouského hradu Forchtenstein, kde se v neporušeném stavu dochovala děla z období třicetileté války. Věnoval se ale rovněž dalším zbraním, včetně ručních granátů, finančnímu vyčerpání střední Evropy, otázce provenience zbraní i několika nejnovějším závěrům z oblasti vojenské techniky. Spoluřešitelka unikátního projektu k výzkumu masového hrobu vojáků padlých v bitvě u Wittstocku (1636) Anja Grothe popreferovala o třicetileté válce z pohledu archeologie. Hrobem u Wittstocku svůj příspěvek nicméně nevyčerpala, její pozornost patřila též podobnému hrobu z bitvy u Lützeny (1632) a několika méně známým nálezům z oblasti severovýchodního Německa. Výzkum je zcela interdisciplinární a ke slovu díky němu přichází zvláště módní téma všedního dne, v tomto případě vojáků 17. století, o nichž toho stále víme jen velmi málo.

Hlavním a současně posledním referentem prvního dne byl Georg Schmidt z jenské univerzity, autor nejnovějšího a rozsahem (900 stran) vskutku monumentálního pojednání o dějinách třicetileté války. Ve svém příspěvku se hned v nadpisu ptal, zda byla válka opravdu boží vůlí a pokračoval až k závěrům, které silně podlamují její prezentování jako války náboženské, šlo podle něj totiž v první řadě o otázky mocenské. Tehdejší lidé se podle autora dostávali do dilematu – pokud by nečinili nic, pokoušeli by boha, pokud by se však tomuto bohem seslanému trestu bránili, dopouštěli by se hříchu. A naopak – kdo se na válce podílel, pomáhal naplňovat, jako „apokalyptický jezdec“, boží vůli.

Jednání druhého dne zahájila polská historička Anna Ziemlewska nástinem role polsko-litevské unie ve třicetileté válce. Pro českého posluchače byly zajímavé zvláště její pasáže o „lisovčících“, kteří počátkem 20. let 17. století sužovali Moravu. I v dalším průběhu války docházelo v Polsku navzdory jeho neutralitě k rozsáhlému verbování vojáků, kteří posléze bojovali v habsburských službách, za což polští Vasovci do budoucna očekávali od Vídně pomoc při nárokování švédského trůnu. Claudia Reichl-Ham pojmenovala svůj referát o tehdejších vztazích mezi Habsburky a osmanskou říší příznačně jako válku, která se nekonala. Vyjmenovala přitom i nejdůležitější vnější (poměry v Istanbulu) a vnitřní faktory (mj. hrozba z Persie), které způsobily tento „zázrak domu rakouského“ a naopak „zaslepení“ Turků, podle mnoha názorů přicházejících o ideální šanci na zasazení rozhodujícího úderu svému protivníkovi v boji o Uhry.

O Jenny Öhman v českém prostředí jistě ještě opakovaně uslyšíme – věnuje se intenzivně problematice švédské válečné kořisti ve 30. a 40. letech 17. století; na prvním místě v Praze. Ve vídeňském referátu se zaměřila na význam této kořisti pro tehdy dosud nerozvinuté, v kulturní oblasti zaostalé a izolované Švédsko. Že byl mimořádný, je nasnadě. Jan Kilián seznámil přítomné posluchače s všedním dnem prostého obyvatele českého Krušnohoří ve válečných letech na příkladu krupského řemeslníka, zemědělce, bergmistra i kronikáře Michela Stüelera. Stüeler nicméně nezachytil jen to, co se dělo v jeho domácnosti a v jeho městě (zápolení místních s vojáky nevyjímaje), ale i významné události z celého regionu, ba i z ještě většího geografického horizontu (zavraždění Valdštejna, Švédové v Praze aj.).

Anuschka Tischer se zaměřila na zajištění míru coby problém říšské politiky ve 40. a 50. letech 17. století. Při vestfálských jednáních nešlo jen o mírové podmínky, ale právě i o ono zajištění. Aplikování závěrů z Münsteru a Osnabrücku společně se stabilizací (středo-) evropských poměrů si vyžádalo ještě další desetiletí, během něž v Evropě zůstávala velmi napjatá situace. Závěrečné pojednání náleželo Walteru Kalinovi z vídeňského Vojensko-historického muzea, v němž jsou uchovávány již zmíněné Snayersovy válečné obrazy, které patří za mistrovská díla malby svého druhu (další se dochovaly na harrachovském zámku Rohrau). Snayers je vytvářel na zakázku předních vojevůdců (Buquoy, Piccolomini). Uplatnil při nich precizně i topografii a analýzu bitev a vytvořil tím důležitý pendant k písemným relacím o bojových konfrontacích.

Bohužel, publikační výstup z vídeňského sympózia není prozatím plánován. Přesto šlo o jednání velmi plodné, se širokým prostorem pro referenty i diskuse jak bezprostředně po zaznění referátů, tak v kuloárech. A v neposlední řadě – rakouské a německé kolegy také seznámilo s dílčím výzkumem třicetileté války v ČR a Polsku.

Jan Kilián

Konference Čáslav 1618. Počátek české války, 16. května 2018, Čáslav

Dne 16. května 2018 se v budově Nové scény Dusíkova divadla v Čáslavi uskutečnila mezinárodní vědecká mezioborová konference ke třicetileté válce, kterou společně s Městským muzeem a knihovnou v Čáslavi zorganizovala Akademie věd ČR v čele s jejím Archeologickým ústavem, a to za podpory Středočeského kraje a obcí Bratčice a Horky. V čáslavském muzeu současně probíhala jen o pár dní dříve slavnostně otevřená výstava k čáslavské bitvě v roce 1618, kterou připravil především Aleš Knápek z Muzea Vysočiny Havlíčkův Brod.

Aleš Knápek byl ostatně také prvním referujícím konference s příspěvkem – jak jinak – o okolnostech uvedené časlavské bitvy, prvního vojenského měření sil českého stavovského povstání, potažmo celé třicetileté války. Navázala na něj Klára Andresová z pražského Vojenského historického ústavu se zamyšlením nad povahou vojenského tažení a polního tábora na základě dobových vojenských pouček, přičemž se soustředila na dobu před rokem 1618, aby její úvahy byly relevantní k diskutovaným časlavským událostem. Pavel Hrnčířik následně publikum seznámil se stavem dělostřelectva na počátku třicetileté války a s jeho úlohou při časlavské bitvě. Jan Kilián z katedry historie FPE ZČU v Plzni na závěr prvního bloku přítomným posluchačům přiblížil život Arnošta z Mansfeldu s důrazem na jeho osudy v době českého stavovského povstání. Ve druhém dopoledním bloku přišli ke slovu zahraniční hosté – nejprve Vladimír Segeš z bratislavského Vojenského historického ústavu s referátem o souvislostech mezi třicetiletou válkou a uherskými stavovskými povstáními, zatímco Attila Tózsza-Rigó z miškovecké univerzity komparoval hodnocení sedmihradského knížete Gábora Bethlena v západoevropské a maďarské odborné literatuře. Skutečnou „hvězdu“ evropské historiografie (ač na poli medievistiky) si mohli časlavští posluchači vyslechnout díky příspěvku o třicetileté válce v polském dějepiscetví v podání Wojciecha Iwańczaka z univerzity Kielce. Příznačné ovšem je, že i Iwańczak zkonstatoval jen malý zájem svých kolegů o tento válečný konflikt. Jiří Jurok z novojičínského muzea pak ještě pohovořil o politickém myšlení Jana Oršínovského z Fürstenfeldu a Mikuláše Diviše z Doubravína coby protagonistů českého stavovského povstání.

První z odpoledních bloků po společném obědě zahájila Kateřina Blažková z Muzea T. G. Masaryka v Rakovníku svým příspěvkem o bitvě u Rakovníka, jež bezprostředně předcházela bitvě bělohorské. Českobrodský muzejník Vladimír J. Mrvík se na základě soupisu vojenských pobytů v Českém Brodě v letech 1631–1635 zaměřil na každodenní válečnou realitu v tomto královském městě. Jana Vaněčková, kutnohorská archivářka, rozebrala jeden z pozoruhodných narativních pramenů k dějinám třicetileté války, spisování časlavského písaře Václava Formiky Poděbradského z roku 1653. Miroslav Plaček z katedry archeologie a muzeologie FF MU v Brně obsáhle a za pomoci bohatého ikonografického materiálu i názorně pojednal o vývoji raně novověkých fortifikací, přičemž primární pozornost věnoval rondelům a bastionům. Závěrečný blok byl dominantně archeologický. Michal Preusz z plzeňské katedry archeologie nejprve shrnul nejnovější bádání o archeologii českého stavovského povstání, aby se poté slova ujal Filip Velímský (Archeologický ústav AV ČR) s příspěvkem o nálezech mincovních depotů z období třicetileté války na Časlavsku a Kutnohorsku. Referát o Kutnohorsku, konkrétně o jeho proměnách za třicetileté války, pak v podání Pavla Nováka z Národního zemědělského muzea celé jednání uzavřel.

Organizátorům se jistě podařilo pozvat pestrou škálu specialistů z různých oborů, o to větší však byla škoda, že kvůli časové tísní a nedisciplinovanosti některých referentů v podstatě nevybyl prostor na diskusi. A počasí, byť skoro po celý měsíc nebývale slunečné, tentokrát bohužel nepřálo ani exkurzi po časlavském bojišti, nabídnuté Alešem Knápkem na druhý den po konferenčním jednání. Příspěvky v písemné podobě by se měly v dohledné době objevit v konferenčním sborníku.

Jan Kilián

Konferencje Dyplomacja i wojskowość w dobie wojny trzydziestoletniej (1618–1648), 23. – 14. května 2018, Szczecin

V poněkud komorní atmosféře a stranou mezinárodního zájmu proběhla ve dnech 23. a 24. května na štetínské univerzitě, v moderních prostorách filozofické fakulty na Krakovské

ulici, konference k problematice vojenství a diplomacie za třicetileté války, uspořádaná Institutem pro historii a mezinárodní vztahy Štětínské univerzity, Archeologicko-historickým muzeem ve Stargardu a Zámekem pomoránských knížat ve Štětíně, pod patronátem rektora štětínské univerzity a maršálka západopomoránského vojvodství. Hlavním organizátorem byl ovšem Radosław Skrycki ze štětínské univerzity. A nebylo náhodou, že konference byla zahájena právě 23. května, tedy přesně čtyři sta let poté, co čeští rebelové svrhli z oken Pražského hradu císařské mistodrzíci a otevřeli cestu válečnému běsu.

Prvním referujícím v odpolední prvního jednacího dne byl Jan Kilián, který přítomné polské publikum seznámil se svými průběžnými závěry z výzkumu vztahu mezi měšťany a vojáky za třicetileté války. Nenastínil přitom jen ony známé stinné stránky, jako vraždění, znásilňování, krádeže a další excesy, ale i neméně běžnou spolupráci obou společenských složek a zapojení vojáků do městské komunity. Následující dva referenti osobně nedorazili, takže jejich referáty mohly být pouze přečteny – Miroslawa Nagielského z varšavské univerzity i diplomatických jednáních císařského vyslance Matyáše Arnoldina z Klarštejna v Polsku roku 1635 ve světle jeho korespondence, která se dochovala ve vídeňských ústředních archivech, stejně jako Macieje Serwańskiego z univerzity poznaňské o polské diplomacie směrem k Francii za třicetileté války. Následně se slova ujal Radosław Gaziński ze štětínské univerzity a barvitě vylíčil události v západních Pomoranech v předvečer diskutovaného válečného konfliktu. Tehdejší vládnoucí kníže Bohuslav XIV. chtěl být sice neutrální, ale i vzhledem k tomu, že císařský generalissimus Valdštejn velmi stál o pomoránské přístavy, zůstalo jen u jeho přání. Na diskusi pak byl prostor i ve večerních kuloárech při noblesním pohoštění v jedné ze starobyklých štětínských vil.

Jednání pokračovala v dopoledních hodinách druhého dne. Daniel Wojtucki z vřatislavské univerzity zůstal věrný svému životnímu tématu a poreferoval o kriminalitě ve Slezsku v období třicetileté války. Zdůraznil zvláště násilnosti páchané vojáky, nebo bývalými vojáky, včetně toho nejproslulejšího, M. Hedloffa, vraha několika set osob, včetně mnoha těhotných žen. Słubické Collegium Polonicum bylo zastoupeno kunsthistorikem Grzegorzem Podrucznym, jehož příspěvek se zabýval průběhem obléhání pevností v období třicetileté války a jejich vlivem na výstavbu moderních pevností v oblastech Pomorán, Nové Marky a Slezska. Hostitel, R. Skrycki, následně navázal představením švédské kartografie z válečných let, také na příkladu Pomorán a Nové Marky. Studentka štětínské univerzity Joanna Kościelna zanalyzovala funerální slavnosti, které se konaly na počest zabitého švédského krále Gustava II. Adolfa v červenci 1633 ve Wolgastu. Narativní prameny měly své zastoupení díky Monice Ogiewa-Sejnotové ze stargardského muzea, která publiku představila kronikářské zápisky Petera Rudolphiho, jež sice vznikly už po třicetileté válce, ale nemalou svou část jí věnovaly. Nejdleší a současně závěrečný, shrnující, referát patřil Andrzejowi Kamińskému z Polské akademie věd a zhodnocení vestfálského míru a jeho důsledkům ve sférách politiky i náboženství.

Navzdory komorní účasti zazněly na konferenci velmi zajímavé příspěvky, které kupříkladu české odborné veřejnosti mohou nemálo přiblížit významnou roli Pomorán na evropské šachovnici za třicetileté války. Škoda jen, že nedorazili i nějací zástupci ze Švédska, jehož se tamější dění tehdy nejužěji dotýkalo. Výsledkem štětínského jednání by měla být kolektivní monografie.

Jan Kilián

Evropa 19. století ve spárech nebo v péči knížete Metternicha? 20.–21. 5. 2018, Lázně Kynžvart

Ve dnech 20. a 21. května 2018 proběhla na státním zámku Kynžvart série přednášek a workshopů, jejichž cílem bylo seznámit odbornou i laickou veřejnost s nejnovějšími poznatky o rakouském kancléři Metternichovi. Akce byla organizována Národním památkovým ústavem ve spolupráci s Katedrou historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni v rámci probíhajícího projektu *Šlechta českých zemí v evropské diplomacii*, jmenovitě kastelánem Ing. Ondřejem Cínkem a docentem Miroslavem Šedivým; druhý jmenovaný plnil funkci odborného garanta. Jelikož cílem bylo představit též nejnovější poznatky zahraniční historiografie, mezi aktivními účastníky vystoupil i známý mnichovský profesor Wolfram Siemann, jenž je autorem biografie *Metternich: Stratege und Visionär* (C. H. Beck: Mnichov, 2016).

Dvoudenní program byl rozdělen na cyklus přednášek k osobnosti a aktivitám knížete Metternicha (20. květen) a workshopy, které cílily na rozšíření teoretických znalostí o praktické aspekty historického bádání (21. květen).

Přednášková část byla zahájena vystoupením Wolframa Siemanna na téma *Metternich a Evropa: Snaha o zachování míru mezi vizí a réalpolitikou*, ve které velmi fundovaným způsobem – a nutno dodat, že i s brilantním tlumočením do českého jazyka – revidoval dosud převládající stereotypy o knížeti Metternichovi, jehož již není možné jednostranně odsuzovat jako bigotního stoupence absolutismu a arciďábla reakce. I když název přednášky cílil na diplomatické dějiny, profesoru Siemannovi se podařilo potěšit obecnost i odkazy na další aspekty Metternichova života a jeho vztah ke Kynžvartu. Ve stejném duchu pak byly proneseny i příspěvky členů Katedry historických věd: Miroslav Šedivý představil působení knížete Metternicha na jeho západočeských panstvích Kynžvart a Plasy v širším kontextu kancléřových aktivit a jeho význam na mezinárodní scéně (*Kníže Metternich a západní Čechy*); nikoliv náhodou se právě v Metternichově době stal kynžvartský zámek místem setkávání společenské smetánky, což se zpětně promítlo i ve velkolepé přestavbě tohoto reprezentativního sídla takřka evropského významu. Doktorka Barbora Pásztorová odmítla jednostranně negativní soudy o Metternichově averzi vůči ranému německému nacionalismu, jejímž výsledkem bylo mimo jiné přijetí represivních zákonů ze strany německých panovníků v Karlových Varech v roce 1819. Jak v jejím příspěvku nazvaném *Metternich a stinné stránky německého nacionalismu* zaznělo, v mnoha ohledech byl kníže ve svých názorech pokrokovější než první generace německých nacionalistů, kteří často zastávali velmi xenofobní, šovinistické, antisemitské a genderově zastaralé postoje; někteří z nich pak dokonce neváhali sáhnout i k teroristickým praktikám. Doktorandi Mgr. Daniel Martínek a Mgr. Jiří Vyčichlo se poté tematicky přesunuli z německého prostoru do Velké Británie a Itálie, aby v přednáškách *Metternich jako nepřítel italského národa? a Metternich a Velká Británie: Spojenci či nepřátelé?* uvedli činnost knížete Metternicha do celoevropského kontextu a na příkladu jeho vztahu k Velké Británii a Itálii rovněž vyvrátili mnohá klíše spojená s touto významnou osobností.

Dopoledne následujícího dne proběhly tři workshopy. V prvním z nich nazvaném *Pohled do historikovy dílny: Jak z archiválií vzniká biografie* představil profesor Siemann problematiku tvorby Metternichova životopisu na základě velkého množství dosud nevydaných pramenů; ve druhém workshopu pohovořil zaměstnanec zámku Ladislav Novotný na téma *Orientace v historickém fondu zámecké knihovny*; celý program pak uzavřel docent Šedivý v prostorách kancléřovy knihovny, aby na příkladech několika zde schraňova-

ných knih (většinou s Metternichovými osobními vpisky) poučil posluchače o tom, co je možné dozvědět se z knihovního fondu o osobnosti a názorech jeho majitele.

Navzdory odlehlosti zámeckého komplexu se přednášky i workshopy těšily značnému zájmu veřejnosti, což dává naději, že i další kynžvartské akce v rámci letošního bohatého metternichovského programu najdou vděčnou odezvu z řad laiků i odborníků a že i v dnešní době má smysl popularizace české a evropské historie, o kterou se v posledních letech nejen v západních Čechách intenzivně snaží Katedra historických věd.

Miroslav Šedivý

NEKROLOGY

doc. PhDr. Rudolf Anděl, CSc.

(29. 4. 1924, Šumburk nad Desnou – 2. 1. 2018, Liberec)

Vzpomínka jednoho studenta i spolupracovníka

S úsvitem druhého lednového dne počínajícího roku dohasl život pana docenta Rudolfa Anděla. V posledních měsících se o něj vzorně starala manželka Eva, děti a vnoučata. Díky nim mohl svou pozemskou cestu dokonat ve svém domově, mezi svými nejbližšími. Taková péče a vctění nejsou nyní právě obvyklé. Poděkování a úcta náleží všem, kdo se zasloužili o důstojný závěr posledních týdnů nejen laskavého muže a vynikajícího kolegy, ale i významného historika Liberecka a znalce středověkých a novověkých dějin severních Čech, Horní Lužice i Saska.

Téměř sedmdesát let se docent Anděl věnoval archivnímu bádání a zveřejňování svých výzkumů z oblastí dějin šlechtických sídel, tzv. lenní šlechty (zvláště na Frýdlantsku), dějin měst i vzdělávání.^{1]} Absolvent pražské Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v oborech historie a geografie

a pozdější specializací též germanista zůstavil desítky knih, studií a článků. Jako učitel oslovil tisíce studentů středoškolských a především univerzitních. Životní dráha historika a pedagoga přitom vůbec nebyla jednoduchá, ačkoliv sám Rudolf Anděl si veřejně ani soukromě na svůj osud nestýskal.^{2]} Poukazoval vždy na to, že „*jini na tom byli mnohem hůře*“ a že jemu se „*vlastně nic nestalo*“. Fakt, že mu straniční představitelé zničili kariéru a zkomplikovali soukromí, jako by nic neznamenal. Tento skromný postoj, za nímž nepochybně stála jak osobní pokora, tak nechuť vracet se ve vzpomínkách do časů, které i jemu přinesly mnohá osobní zklamání, dob, v nichž se „*lámaly charaktery*“ a slovo dnes dané nazítří neplatilo, zastával doc. Anděl až do konce svého života. Přitom jeho slibná vědecká dráha byla násilně zakončena po roce 1968. Za své liberecké angažmá v srpnových dnech sovětské okupace musel Rudolf Anděl z politických důvodů opustit katedru historie na

1] Přehled publikační činnosti doc. Rudolfa Anděla: Milan SVOBODA (red.), *Pax bello potior. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc.*, Liberec 2004, s. 25–41; *Bibliografie prací Rudolfa Anděla za léta 2004–2009*, (sest. Milan Svoboda), Fontes Nissae X, 2009, s. 266–267; základní biografické údaje viz Radek LIPOVSKI–Lumír DOKOUPIL – Aleš ZÁŘICKÝ (edd.), *Lexikon současných českých historiků 2010*, Ostrava 2012, s. 18. Své postřehy o spolupráci a vztazích s R. Andělem ve speciální části Fontes Nissae XV, 2014, č. 1, s. 90–97, zveřejnili Lenka Bobková, Miloslava Melanová, Volker Dudeck, Jiří Janáček, Ivan Peřina.

2] R. Anděl poskytl o svém díle a životě tyto podstatné rozhovory: *Zajímali mě lidé, kteří neměli vždy na rúžích ustláno*. (Rozhovor s doc. R. Andělem vedl M. Svoboda), *Dějiny a současnost* 21, 1999, č. 3, s. 37–39; *Ze „světél“ přítomnosti do „temné“ minulosti*, (připravili Jitka Doubnerová a Pavel D. Vinklát), *Jizerské a Lužické hory*, 4, 1999, č. 3, s. 8–9; *Zastavení s docentem Rudolfem Andělem*, (připravil Vladimír Píša), *Kalmanach 2014/2015*. Kruh autorů Liberecka, Liberec 2014, s. 11–15.

ústecké pedagogické fakultě, nesměl dokončit své habilitační řízení, a především už se nikdy neměl profesionálně uplatnit v oboru publikačně ani pedagogicky. Přestože se v následujícím dvacetiletí politické poměry a s nimi například publikační možnosti postupně uvolňovaly, hlavní zákaz učit historii či dějepis R. Andělovi zůstal. Soustředil se proto na historická bádání soukromě. Veřejně působil pouze jako učitel německého jazyka na Střední ekonomické škole v Liberci.

Mladý učitel a historik začal publikovat počátkem padesátých let 20. století. Jeho první velkou prací o středověku byla monografie Husitství v severních Čechách (1961). Otevřel jí tehdy novou část medievistických námětů z příhraničního prostředí, jež čeští historikové zkoumali a znali jen okrajově. Výsledky tohoto bádání uplatnil při vypracování mapových podkladů pro Atlas československých dějin (1965). V souvislosti s husitologickým výzkumem také objevil jako první český historik po roce 1945 českému badatelskému prostředí neznámé téma nižší šlechty v severočeském příhraničí. Tomuto námětu se totiž výhradně věnovali pouze někteří němečtí vlastivědci, a to ještě v omezených okruzích, například v rodopisu a speciálních kulturních otázkách. Mladý vědec si ovšem kladl náročnější úkoly než pouze sledovat příbuzenské linie. Zajímaly ho – jistě i v české historiografii dobovou politickou atmosférou ovlivněné – otázky převážně hospodářské, poté společenské, politické, náboženské a kulturní. Institut lenní šlechty na hranici Českého království a Horní Lužice, případně Saska a Dolního Slezska, sledovatelný na Frýdlantsku od 13. do 18. století a srovnatelný snad jen s ministeriály na Chebsku ve středověku, správně interpretoval jako logický systém právních a osobních vazeb mezi Biberštejnny a jejich následovníky, resp. majiteli panství Frýdlant a Liberec, totiž Rederny, Albrechtem z Valdštejna a Gallasy coby lenními pány a jejich „vazaly“ v rámci nejnižší postavených urozenců celé hierarchie šlechtické společnosti. V tomto směru jako první z českých historiků využil jak bohatství písemností z bývalého clam-gallasovského archivu z hradu Frýdlant (nyní v děčínské pobožce Státního oblastního archivu Litoměřice), tak z archivů zahraničních, především z Budyšína, Zhořelce a Drážďan. Svě poznatky na toto téma zveřejnil ve dvaceti studiích vydaných v Čechách, v Německu a Polsku, kde výsledky bádání představil na tematických konferencích.

V souvislosti se šlechtou na severu Čech a s jejím každodenním životem se Rudolf Anděl zabýval sídelní strukturou a jednotlivými objekty šlechtické reprezentace – hrady a zámky. Již v padesátých letech vydal stručné publikace o hradech Bezděz a Frýdlant, později o zámku Sychrov. Jimi si otevřel cestu k monografii Hrady a zámky Libereckého kraje (1957, 1959), jež představila sedmdesát objektů. V geograficky rozšířené publikaci Hrady a zámky Severočeského kraje (1962) se objevil dvojnásobek těchto sídel. Sluší se dodat, že informace o nich zpracoval autor nejen z literatury, ale i z pramenných výzkumů. Všechny objekty také sám navštívil, věren své zásadě, že historik může psát jen o tom, co sám skutečně poznal. Ačkoli se v tomto tématu publikačně odmlčel, téma šlechtických sídel jej zajímalo dále. Výsledek čtenáři dostali do rukou díky rozsáhlému projektu Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Třetí díl se obíral regionem, vymezeném v Československu z hlediska správního pojmem „Severní Čechy“. Publikace zachytila přes 950 sídel zaniklých již ve středověku, novověku či v moderní době, stejně jako památky první a druhé kategorie (v tehdejší nomenklatuře památkové péče) i zcela zdevastované socialistickým způsobem „hospodaření“. Projekt započal již v sedmdesátých letech, avšak jeho dokončení se z různých důvodů podařilo naplnit až o desetiletí později. Docent Anděl oceňoval především úsilí a pomoc PhDr. Josefa Janáčka, DrSc., který jediný zůstal z původní redakční rady naživu a pomohl projekt dokončit. Také v případě třetího svazku z celkových sedmi zůstávají zapomenuta příjmení historiků, historiček, archivářů,

archivářek či muzejníků, kteří se na zpracování jednotlivých hesel podíleli, byť za poslední podobu textů nesl odpovědnost Rudolf Anděl. Je právě jeho zásluhou, že díl o severních Čechách patří s ohledem na dobové možnosti terénního výzkumu k informačně k nejlepším a nejrespektovanějším.

V souvislosti se svými archivními výzkumy byl doc. Anděl požádán o spolupráci na dalším významném vědeckém počínu. Šlo o edici *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*. Jako člen autorského kolektivu zpracoval pro pátý svazek regesta z úředních knih frýdlantského panství z let 1631–1634 a pro šestý díl regesta z vojenské kanceláře Matyáše z Gallasu z let 1638–1643. Zde patrně jako první z českých historiků probádal Gallasův soukromý archiv, byť jeho bohatství publikačně využil až o třicet let později historik Robert Rebitsch ve své monografii o Matyáši z Gallasu.

Zatímco v osmdesátých letech již mohl zčásti publikovat studie a články dokonce pod svým jménem, po převratu v devadesátých letech navázal R. Anděl na své starší výzkumy dějin měst, kdy ve spolupráci s Ing. Svatoplukem Technikem vydal monografii *Města severních Čech* (1967). Spolu s ním pak u příležitosti sedmistého výročí města publikoval knihu *Český Dub* (1991). V novém století pokračoval spoluprací na monografiích *Frýdlantsko* (2002), *Smržovka* (2010) a *Liberec* (2017), pro něž napsal vesměs kapitoly o středověku a raném novověku.

Opakovaně se R. Anděl vracel k dějinám vzdělávání a školství. Pro libereckou Obchodní akademii, kde po r. 1970 našel možnost vyučovat, vytvořil přehled její historie (150 let Obchodní akademie a Jazykové školy, 2013). Badatelsky si všiml počátku školní docházky od tereziánských reforem a některých učitelských osobností i menšinových českých škol. Z těchto textů je patrná úcta, kterou ke svým předchůdcům choval. Nepochybně jej v tomto ohledu ovlivnily i počátky jeho vlastní pedagogické dráhy – ať již na základní škole ve Vratislavicích nad Nisou, či na střední v Liberci nebo na vysoké škole v Ústí nad Labem a znovu v Liberci.

Svou poslední práci, kapitoly ze starších dějin Liberce z Nakladatelství Lidové noviny, již bohužel do ruky nedostal.³⁾ Kniha se v knihkupectvích objevila tři dny po jeho skonu. Mrzí mě, že ani svou poslední obsáhlou publikaci, souhrn dvaceti studií o nižší šlechtě na Frýdlantsku od středověku do novověku, připravovanou k vydání v roce 2017, již nemohl kvůli závažným zdravotním problémům ještě jednou korigovat, a nespátří tak její vydání, na něž se těšil.⁴⁾

Monografie a studie zaměřené širě na severní Čechy nebo úže na současný liberecký kraj jsou zajisté tím nejpodstatnějším, co z historikovy produkce zůstává využitelné i pro další generace badatelů. Nelze však opomenout spolupráci doc. Anděla s regionálními periodiky, pro něž psal popularizující články o lokálních historických událostech, osobnostech, výročích, jeho besedy v rozhlasovém vysílání či rozhovory pro regionální televizi. Představit výsledky dlouhodobých výzkumů zájemcům o dějiny, to považoval R. Anděl za zásadní úkol každého historika-profesionála. Věděl, že v diskusi s publikem zjistí, jak opravdu jeho čtenáři či posluchači rozumějí tomu, co se ve svých knihách snažil sdělit. Tak se doc. Andělovi podařilo v sedmdesátých letech to, co málokterému z historiků jeho generace v té době: Spolu s češtinářem ze stejného pracoviště, Střední ekonomické školy, vytvořil komponované večery pro liberecké divadlo F. X. Šaldy k výročím J. A.

3) Miloslava MELANOVÁ a kol., *Liberec*, Praha 2017.

4) Rudolf ANDĚL, *Lenní šlechta na Frýdlantsku v 15.–18. století. Dvacet studií z let 1958–2013* (připravuje se k vydání). Součástí monografie je nejen úplná autorova bibliografie, ale i obsáhlý a korigovaný rozhovor *Půl století bádání nejen o jednom tématu. Rozprava s doc. PhDr. Rudolfem Andělem, CSc., o lenní šlechtě a lidech kolem ní*.

Komenského, Jiřího z Poděbrad a Karla IV. Lucemburského. Atmosféru normalizačních let dobře ilustruje skutečnost, že návštěvnost všech tří programů s historickými náměty byla mimořádná. Od té doby se něco podobného v Liberci již neuskutečnilo.

Historik se ve svém profesním životě seznámí s mnoha tématy, obory a osobnostmi, které mu někdy prolnou do života soukromého. Rudolfa Anděla jsem poznal jako učitele na Střední ekonomické škole před třiceti lety. Nebyl jsem si jist, zda je to „*ten pan Anděl*“, podepsaný coby vedoucí autorského kolektivu velké knihy o šlechtických sídlech na severu Čech, publikace s dlouhým názvem, jíž jsem si doma rád listoval. R. Anděl sice nesměl vyučovat dějepis (zastupoval ho proto v oboru neaprobovaný učitel, zato velmi obávaný zvláště pro své naprosto nevypočitatelné chování), ale při jednom „suplování“ nám předestřel téma českých historických tradic. Mluvil o husitství (netušil jsem, že jde o jeho oblíbené téma), o Komenském a dalších osobnostech. To bylo skutečně první setkání s profesionálním výkladem historie, která se na krátkých 45 minut nestala obávaným předmětem, z něhož se píší paměťově náročné vědomostní testy, ale ukázkou precizního historikova myšlení a schopnosti formulovat smysluplné otázky, předkládat souvislosti, které v cenzurovaných učebnicích socialistického režimu nebyly. Vybavuji si živě, jak jsem po skončení hodiny pana doktora zdržel svými dotazy. Mé naivní povídání o Komenského životě podle Vávrova filmu „*Putování Jana Amose*“ vyslechl pozorně a s laskavostí sobě vlastní věcně vysvětlil, v čem se liší historická skutečnost a její scénářistické zpracování. Nevědomky tím otevřel patnáctiletému klukovi nový průzor do fascinujícího světa minulých dob. R. Anděl vyučoval němčinu a obchodní korespondenci, zde jsme se však neseťkali. Až u maturit na jaře 1990. To už se připravoval na práci pro založení pedagogické fakulty, ale ještě byl přisídícím pro zkoušky z němčiny. Viděli jsme se jen krátce, ale bylo to setkání milé. Vlastně jsem neměl pocit zkoušení z maturitního předmětu, ale příjemného rozhovoru na vybrané téma. Rok poté, už na katedře historie ústecké Pedagogické fakulty jsme se zcela náhodně potkali v seminární místnosti plné mých spolustudujících. K mému velkému překvapení si mě pan docent pamatoval. Chvatně ke mně přikráčel, podal mi ruku a s otevřeným, upřímným zájmem se mne ptal na studium v Ústí nad Labem. Úžas mých kolegů a kolegyn z kruhu byl neličený: „*Kdo to byl? Odkud ho znáš? S Tebou si povídá docent?*“ Takováto míra laskavé kolegiality byla tehdy ještě poměrně neobvyklá. Když jsem na jaře 1995 dokončoval diplomovou práci o Kryštofovi II. z Redernu, určité interpretační potíže mi jako negermanistovi dělala terminologie jedné instrukce v raně nové horní němčině. Nejsnazší cesta vedla na konzultaci k docentu Andělovi na libereckou katedru dějepisů. Bez ohlášení jsem se za ním vypravil, aniž bych tušil, že je vedoucím katedry, a kromě výuky má mnoho další administrativní práce. Ten den právě zkoušel. Pamatoval si mě a přijal mne ihned: „*Kdy to potřebujete? Včera bylo pozdě, že? Tak ukažte, oč jde*“, řekl s úsměvem a věnoval mi půlhodinovou péči. Později jsem pochopil, že to opravdu byla velmi laskavá ironie a moje neomalenost, když jsem jej takto „přepadl“ v době pracovních povinností. Po roce a půl jsme se setkali při výběrovém řízení na místo odborného asistenta na liberecké katedře dějepisů. Další milý rozhovor, živý zájem o výsledky mého bádání a obvyklá otázka: „*Kde to budete publikovat?*“ Po vlídném přijetí do nevelkého kolektivu v únoru 1997, kdy už katedru dějepisů vedla PhDr. Miloslava Melanová, jsme se s docentem Andělem setkávali až do jeho definitivního odchodu do důchodu, resp. ukončení výuky na katedře v roce 2004. Tehdy tu působili ještě páně Andělovi vrstevníci – PhDr. Zdeněk Brunclík a PhDr. František Palacký, CSc. (příbuzný proslulého Otce národa z 19. století). Se všemi byla radost spolupracovat, k docentu Andělovi jsem si však uchoval nejužší vazbu. Sledoval jsem jeho klidné vystupování u státních zkoušek, vcítění do náročné situace

leckdy vystresovaných studentů a studentek a jeho radost, když mohl blahopřát novým absolventům.

I po odchodu z katedry se R. Anděl účastnil vědeckého života, zvláště konferencí a pracovních jednání Historické komise Euroregionu Nisa, jíž za českou stranu předsedal od roku 1991. Jeho výtečná znalost němčiny a velmi přátelské vztahy s německými kolegy i mnohdy mimořádné diplomatické úsilí při jednání s polskými účastníky komise vždy připravily všem pocit dělného a příjemného prostředí.

Teprve nedlouho před svými devadesátinami přestal doc. Anděl přednášet pro veřejnost. Přitom jeho prezentace jakéhokoli tématu byla vždy hojně navštívena, zvláště ve velkém přednáškovém sále Krajské vědecké knihovny v Liberci. Po výkladu jej obklopil dav dam různého věku; brzy se ukázalo, že jde o bývalé studentky pana docenta, které k němu chovaly mimořádný obdiv pro jeho živý přednes, rozsáhlé znalosti, vynikající paměť a současně je okouzlovalo jeho šarmantní, džentlmenské chování a jemný humor. Nikdy neodmítl prosbu o veřejnou přednášku nejen proto, že se těšil poměrně dobrému zdraví, ale také pro pocit zodpovědnosti vůči „svému“ publiku, které nemohl a nechtěl zklamat. Byl přesvědčen o tom, že je učitelovým a historikovým posláním a povinností předávat své poznatky „laické veřejnosti“ a měl zjevnou radost ze zájmu a diskusí, které po jeho vystoupeních následovaly. Velmi si cením toho, že přijal mou prosbu, aby na podzim 2011 na frýdlantské radnici uvedl do světa mou knihu o Redernech, kterou velmi pozorně přečetl a zasvěceně komentoval.

Docent Anděl měl řadu soukromých zájmů, které veřejnosti bohužel unikly. Mezi nejvýraznější patřila hudba. V mládí hrál ve studentském orchestru, ovládal nejvíce klavír. Ten také stál v pracovně jeho bytu, na něm busta Antonína Dvořáka. Jako historik byl Rudolf Anděl přesvědčen, že je třeba cestovat. Nejen kvůli poznávání jiných zemí a kultur, ale i pro vlastní bádání. Tuto turistickou vášň zcela naplnil cestami po hradech a zámcích, při nichž s sebou občas bral i své tehdy malé děti, ale zvláště v sedmdesátých letech, kdy intenzivně pracoval s kolektivem na třetím svazku edice Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – severní Čechy. Z tisícovky objektů podle svého odhadu navštívil asi pět set. Některé i s fotografem Janem Kabíčkem, který pro tuto práci pořizoval dokumentární snímky. Rudolf Anděl rovněž nezapřel, že pochází z podhorského prostředí: ještě po dovršení osmdesáti let v zimě jezdil na běžkách. Jeho cílem bylo uchovat si dobrou tělesnou kondici. Když jej kolegové vyzývali, aby se do vyšších pater fakulty svezl výtahem, odmítal s úsměvem: „*Pane kolego, škoda každého schodu, který člověk nevyšlápne.*“ Ač se i jemu po dovršení devadesáti let nevyhnuly pohybové potíže, stále se snažil chodit. Na pochvaly o tom, jak dobře vypadá, s úsměvem odvětil: „*Zvenku to vypadá dobře, ale uvnitř to hlodá, víte?*“ Kromě fyzické kondice byla obdivuhodná i duševní svěžest pana docenta. Když jsme v letech 2005/2006 překládali mohutné dílo německého vlastivědce a učitele Antona Franze Ressela o dějinách obcí Luhu, Lužce a Raspenavy, konzultoval jsem s doc. Andělem nejen překlady své. Německý originál i jeho český převod sledoval důsledně, podrobně, komentoval každou nejednoznačnost a věcné rozpory. Byl to pozoruhodný pohyb mezi světem historie, germanistiky a překladatelského umu. Bez větší přestávky jsme texty pročítali i sedm hodin naráz, a to už bylo Rudolfu Andělovi 82 let! I ve vysokém věku se R. Anděl naučil pracovat s počítačem, ačkoli nepochybně raději psal na stroji. Každá práce doc. Anděla nese stopu poctivosti, solidnosti. Vždy odevzdával vyžádané texty včas, ať šlo „jen“ o recenze, nebo studie či texty monografií. Nezřídka k zahanbení kolegů (mezi něž též patřím), kteří termíny dokončení opakovaně překračovali. Pamatuji si pouze na jeden případ, kdy se doc. Anděl omluvil, že slíbený text nedodá.

Důvody ovšem byly jiné než vědecké, totiž etické. Chtěl pojednat o německém badateli z bilingvního prostředí, duchovním, který na sklonku svého dlouhého života zcela propadl síle nacistické propagandy. Rezignaci na medailon této osobnosti vysvětlil doc. Anděl tím, že nezná důvody, které vedly tohoto faráře k tak ostré změně politické orientace a že by mu „*nechtěl uškodit*“. Tím se dostáváme k zásadní povahové vlastnosti Rudolfa Anděla. Byla jí ohleduplnost. Nepochybně i soucit, empatie; obecně lze říci, že si lidí vážil a s každým jednal s respektem. I s těmi, kteří – z pohledu jiného člověka – si laskavost vůbec nezasloužili. Pozoruhodné je, že i z pozice svého oboru vystupoval doc. Anděl tak, že pečlivě vážil slova, hodnotil-li osoby nežijící i několik staletí. „*Oni se už nemůžou bránit a my o nich nemůžeme vědět vše*“, vysvětloval mi svůj postoj. V tomto ohledu byl velmi houževnatý. Když jsem si přišel pro korektury své německé studie o exilu a emigraci, dostal jsem nejen pozorně opravený text a lingvistické výklady ke svým chybám, ale pan docent mi chtěl „*ještě něco říci*“. Jednalo se o mé poměrně kritické komentáře k některým výsledkům současných českých regionálních „badatelů“, podle mého názoru plně omylné, nesmyslné, předsudků či pouhé nedovzdělanosti. Pan docent v klidu a s nadhledem vyslechl mou vášnivou kritiku všech nehorázností, které jsem v oněch textech našel, a pak mi vyložil své mínění. Zvláště zdůrazňoval, že i ti amatéři si se svými texty dali určitou práci, věnovali jim svůj čas a jistě nechtěli psát hlouposti. Po delší rozpravě jsem pak svá mínění zmínil a pochopil, že je to další z páň docentových schopností: obrušovat ostří sporů a nepříjemných záležitostí. Byl nestranným pozorovatelem, uvážlivým diskutérem. Nesouhlas vyjadřoval mírně, nikdy nezvýšil hlas a také jsem jej nezažil nikdy opravdu rozčileného. Rudolf Anděl neměl rád rozepře a nevráživosti. I proto pod jeho vedením katedra dějepisu fungovala bezvadně, v přátelském a pracovním duchu, který se zčásti přenesl i do dalších let, kdy již na pracovišti, které zakládal, nepůsobil.

Rudolf Anděl si našel čas, aby svou odbornost uplatnil i ve své rodině. Vedl svého syna a dceru ke znalostem historie a kultury. Vyprávěl mi, jak si doma pořádali „tematické večery“: Například syn měl za úkol připravit si referát o Beethovenovi a jeho životě, dcera o místech, kde žil, manželka upekla něco podle receptů té doby a on, otec a historik v jednom, hrál na klavír Beethovenovy skladby. Pan docent také vytvořil genealogii své rodiny: „*Můj rodokmen sahá, co mám doloženo, do roku 1653.*“ Ovšem našel patrně příbuzné ještě z dob husitských válek. S oblibou říkal, že jeden z husitských hejtmanů, Anděl, měl odlišovací přídomek „Čert“. A pobaveně dodával, že „*Andělé z Ronovce byli majiteli velkých statků. Drželi i hrad Doupě.*“

Vzpomínka na třicet let setkávání s pozoruhodným mužem, který za svou vědeckou a popularizační práci obdržel mj. ocenění od hejtmana Libereckého kraje, od primátorky Čestné občanství města Liberec, od rektora TUL Zlatou medaili Technické univerzity v Liberci, je jen jedním z pohledů bývalého studenta a pozdějšího spolupracovníka v oboru historie. Ne vždy máme to štěstí, abychom mohli své učitele poznat z takové blízkosti. Jsem Rudolfu Andělovi i jeho paní, s níž prožil téměř sedmdesát let v manželství, vděčný za všechna přátelská přijetí v jejich soukromí. Se stejnou laskavostí se věnovali nepochybně i dalším návštěvám z akademického prostředí i z jiných oblastí. Každé setkání s docentem Andělem bylo milé a povzbuzující, končilo úsměvem, upřímným přáním a delším stiskem ruky. Je těžké smířit se s tím, že už se nikdy nezopakuje.

Docent Rudolf Anděl, který přes všechny vypočtené pocty nikdy nelpěl na veřejných oceněních, byť si jich vážil, zůstává pro dějiny severních Čech významným badatelem, pro veřejnost příkladným učitelem, pro badatele poctivým vědcem a pro kolegy a kolegyně laskavým člověkem, skutečným přítelem.

Milan Svoboda

doc. PhDr. Jaroslav Toms, CSc.
(29. června 1933, Praha – 27. dubna 2018, Plzeň)

Katedra historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni se zármutkem oznamuje odborné veřejnosti, že dne 27. dubna 2018 po dlouhé nemoci zesnul náš někdejší kolega a učitel doc. PhDr. Jaroslav Toms, CSc.

doc. PhDr. Jaroslav Toms, CSc. působil na katedře historie Pedagogické fakulty v Plzni a následně Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni v letech 1973–1995. Jeho specializací byly moderní československé dějiny, regionální dějiny západních Čech a dějiny sociální. Publikoval řadu studií a článků zejména k problematice dělnického hnutí, dějin závodů, odsunu Němců a dosídlování pohraničí po roce 1945. Tutéž problematiku také vyučoval.

Jaroslav Toms se narodil 29. června 1933 v Praze-Zličíně v rodině dělníka. Absolvoval zde měšťanskou školu a následně dva roky reálného gymnázia. To však nedokončil a přešel na hornické učiliště Uhelných dolů Kladno, které roku 1951 úspěšně zakončil učňovskými zkouškami. Poté se přece jen rozhodl pro studijní dráhu a absolvoval roční státní kurz pro přípravu na vysokou školu, který zakončil roku 1952 maturitní zkouškou. Téhož roku nastoupil ke studiu na Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, učitelské obory český jazyk, dějepis a občanská výchova. Studium zdárně ukončil roku 1955 státními zkouškami a obdrženým dobovým titulem promováný pedagog. V roce 1967 absolvoval podruhé, a to na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde vystudoval učitelství pro střední školy, aprobace český jazyk – dějepis.

V roce 1955 nastoupil Jaroslav Toms nejprve na úřednické místo do podniku Uhelný průzkum Osek, v Ústeckém kraji. Po dvou letech, roku 1957, začal působit jako učitel na Základní devítileté škole v Ostrově nad Ohří. V letech 1961–1964 zastával post okresního školního inspektora v Aši. V letech 1964–1968 byl uvolněným politickým pracovníkem na Okresním výboru Komunistické strany Československa v Karlových Varech. Pak krátce působil jako učitel na Střední zemědělsko-technické škole ve Žluticích (od 1. 9. 1968 do 15. 10. 1969) a koncem roku 1969 se vrátil na Okresní výbor KSČ do Karlových Varů, a to na pozici tajemníka pro ideologickou práci. Dne 1. června 1973 nastoupil jako odborný asistent na Pedagogickou fakultu v Plzni, na katedru historie a byl pověřen přednáškami z nejnovějších československých dějin. Studium externí vědecké aspirantury absolvoval Jaroslav Toms na Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ v Praze v letech 1978–1983. Roku 1983 obhájil kandidátskou práci *K problematice odsunu Němců z ČSSR, osídlovací politiky KSČ a osídlování Karlovarska v letech 1945–1948*, školitelem mu byl doc. Dr. Antonín Faltys, historik Ústavu marxismu-leninismu. Roku 1984 vykonal státní rigorózní zkoušku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a následujícího roku úspěšně absolvoval jmenovací docentské řízení pro obor Československé dějiny na Pedagogické fakultě v Plzni. V roce 1995 působil Jaroslav Toms na katedře historie na poloviční úvazek, roku 1996 dosáhl důchodového věku a opustil aktivní pedagogickou činnost. Věnoval se pak coby emeritní badatel i nadále problematice česko-německých vztahů a problematice pohraničí. Mezi studenty i kolegy byl oblíbený pro svou přátelskou a bodrou povahu.

Čest jeho památce!

Z bibliografie Jaroslava Tomse:

- Jaroslav TOMS, *Přehled dějin dělnického hnutí a KSČ v Západočeském kraji*. Plzeň 1987. 52 s.
- Jaroslav TOMS, *Regionální prvky v učivu dějepisu v 7. ročníku ZŠ. 2. část, 1917–1939*. Plzeň 1988. 68 s.
- Jaroslav TOMS, *Vybrané kapitoly z nejnovějších dějin Československa. České dějiny 1918 – současnost*, Plzeň 1992. 124 s.
- Jaroslav TOMS, *Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947*, Plzeň 1993. 136 s.
- Jaroslav TOMS, *Od Mnichova po osvobození. Přehled dějin Čechů a Slováků v letech 1938–1945*, Plzeň 1995. 148 s.
- Jaroslav TOMS, *K problematice působení sociální demokracie a jejího představitele L. Pika v Plzni v letech 1918–1938*, Západočeský historický sborník 2, 1996, s. 371–378.
- Jaroslav TOMS, *Dvě triumfální cesty prezidenta Dr. Edvarda Beneše do západních Čech v letech 1945 a 1947*, Západočeský historický sborník 3, 1997, s. 301–311.
- Jaroslav TOMS, *Luděk Pík – sociálnědemokratický novinář, politik a starosta Plzně*, Plzeňský deník, 1. 3. 2000, s. 15.

Naděžda Morávková

Seznam autorů

Tereza Doubková

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
terka.doubkova@seznam.cz

Mgr. Gabriela Fatková, Ph.D.

Západočeská univerzita v Plzni;
gfatkova@gmail.com

doc. PhDr. Petr Hlaváček, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
petr.hlavacek@ff.cuni.cz

doc. PhDr. Jan Kilián, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
jankilian@email.cz

doc. PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D.

Katedra historie FPE ZČU v Plzni
moravkov@khi.zcu.cz

Priv.-Doz. Dr. Robert Rebitsch

Institut für Geschichtswissenschaften und Europäische Ethnologie, Universität Innsbruck;
Robert.Rebitsch@uibk.ac.at

PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.

Katedra historie FPřHP TU v Liberci;
milan.svoboda@tul.cz

doc. PhDr. Miroslav Šedivý, Ph.D.

Katedra historických věd FF ZČU v Plzni;
sedivym@khv.zcu.cz

Iva Vorlíková

Katedra historie FPE ZČU v Plzni;
i.vorlikova@seznam.cz

Pokyny pro autory

Redakce časopisu *Bohemiae Occidentalis Historica* přijímá výhradně původní práce z oboru historie, případně příbuzných disciplín, a to v českém a slovenském jazyce, stejně jako ve dvou světových jazycích, v angličtině a němčině. Příspěvky mohou pocházet od jednoho i více autorů, za předpokladu, že dosud nebyly v identické či téměř identické podobě publikovány již jinde. Výjimkou mohou za určitých předpokladů a v závislosti na rozhodnutí redakce být jen jazykové variace již publikovaných statí. Každý příspěvek bude anonymně předložen jednomu recenzentovi z jiného pracoviště, než je autor, přičemž recenzent vyplní redakci vyhotovený formulář a příspěvek doporučí k otištění, doporučí k otištění po úpravách, nedoporučí.

1) Doručení příspěvků

Nabízené příspěvky mohou autoři zasílat na CD poštou na adresu: Katedra historie FPE ZČU v Plzni, Veleslavínova 42, Plzeň, 301 00 nebo mailem na kilian@khi.zcu.cz.

2) Rozsah příspěvků

Minimální rozsah příspěvků není stanoven, jeho délka však bude rozhodující při zařazení buď mezi studie nebo mezi drobnosti. Maximální rozsah studií by neměl překročit 35 normostran – vytvořených ve Wordu písmem Times New Roman o velikosti 14 a s řádkováním 1,5. Tučně zvýrazněny či jinou velikostí odlišeny necht' jsou jen nadpisy.

3) Požadované součásti příspěvků

Každý příspěvek by měl kromě jména autora, adresy jeho pracoviště a kontaktu na něj obsahovat také stručný abstrakt o dvou až třech větách (ideálně v angličtině; není podmínkou), seznam klíčových slov (min. 4, max. 10) a shrnutí/resumé v anglickém jazyce nebo v jazyce příspěvku (1–2 normostrany).

4) Další součásti příspěvků

Případné obrazové ilustrace zasílejte výhradně ve formátu JPG, a to stejným způsobem jako příspěvky samotné (CD, mail – viz výše). Maximální počet přijímaných snímků k jednomu článku je 8 a podmínkou je, že autor je současně vlastníkem práv k jejich otištění. Snímky musejí mít odpovídající tiskovou kvalitu (alespoň 300 dpi) a být dostatečně popsány (název vyobrazení, zdroj, autor snímku, rok jeho pořízení). Tabulky a grafy vytvářejte výhradně v programech WORD a EXCEL.

5) Poznámkový aparát

Poznámkový aparát vytvářejte výlučně jako poznámky pod čarou, ve velikosti (Times New Roman) 10. Studie bez odpovídajících odkazů na prameny a literaturu přijímány nejsou.

6) Formální úpravy textu

Text ani poznámky pod čarou nijak neformátujte (!) a v žádném případě nikde neměňte fonty písma. První odstavec za nadpisem (-y) neodsazujte, ostatní ano. U citací zdrojů odlište citovaný text kurzívou a uvozovkami na počátku i na konci, uvozovky použijte případně i u dalších výrazech, které si to v jazykovém kontextu zaslouhují. Důsledně odlišujte spojovníky a pomlčky, z nichž první jsou kratší (-), bez mezer a užívají se ke spojení slov, zatímco druhé jsou delší (–) a užívají se zvláště u letopočtů.

7) Citace

- a) Monografie dle vzoru: Tomáš PARMA, *František kardinál Ditrichštejn a jeho vztahy k římské kúrii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011, s. 55. V případě, že má titul i podtitul, bude i tento kurzívou. U opakované citace: T. PARMA, *František kardinál Ditrichštejn*, s. 77. Název titulu by měl být zkrácen po první smysluplné podstatné jméno. V případě, že se jedná o monografii sestavenou redaktorem (redaktory), je nutno za jméno (-a) před citací titulu uvést: (red.)
- b) Kolektivní monografie dle vzorů: Josef PETRÁŇ a kol. (jsou-li autoři více než čtyři) nebo Jaroslav ČECHURA – Zdeněk HOJDA – Martina NOVOZÁMSKÁ (jsou-li autoři dva nebo tři).
- c) Článek v periodiku dle vzoru: Martin BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise Adolfa Vratislava ze Šternberka. Švédské království v polovině 17. století očima císařského vyslance*, *Folia Historica Bohemica* 29, č. 1, 2014, s. 31–62. U opakované citace: M. BAKEŠ, *Mimořádná diplomatická mise*, s. 43. Opakuje-li se v textu, resp. v poznámkách pod čarou, titul periodika, je záhodno jej zkrátit a při prvním výskytu na zkratku upozornit: *Folia Historica Bohemica* (dále jen FHB).
- d) Článek ve sborníku nebo kapitola v knize dle vzoru: Tomáš JIRÁNEK, *Svědectví českých důstojníků o poměrech v armádě habsburské monarchie z 2. poloviny 19. století*, in: Vítězslav Prchal a kol., *Mezi Martem a Memorií. Prameny osobní povahy k vojenským dějinám 16. – 19. století*, Pardubice, 2011, s. 117–132. Při opakované citaci: T. JIRÁNEK, *Svědectví*, s. 118.
- e) Edice pramenů dle vzoru: Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti*, Praha 1996, s. 100. Při opakované citaci: J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova*, s. 122.
- f) Nепublikované prameny je nutno určit v této posloupnosti: Název archivu, název fondu, (inventární číslo), (signatura), (karton/číslo knihy), fol./pag./s. – (datace zdroje, případně další bližší určení, např. v případě korespondence místo sepsání, adresát a příjemce). Lze použít běžné zkratky, v případě prvního výskytu je nutno je rozepsat, např. : Archiv hl. m. Prahy (dále jen AHMP). U nezpracovaných archivních položek bude uvedeno: Název archivu, název fondu, nezpracováno. V případě, že se jedná o rukopis: 1. Místo uložení, signatura – (autor), název (zvláště u starých rukopisů); nebo 2. Autor, název, místo uložení (zvláště u novodobých rukopisů a nepublikovaných strojopisů).
- g) Opakování stejných zdrojů v následných odkazech v poznámkách pod čarou: v případě autora následuje „Týž“, v případě dokumentu „T(t)amtéž“.

